

Rijksoverheid

Uitvoeringsagenda Nationale Omgevingsvisie 2021-2024

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. We stellen de opgaven centraal	7
Prioriteit 1: Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie	9
Prioriteit 2: Duurzaam economisch groeipotentieel	13
Prioriteit 3: Sterke en gezonde steden en regio's	17
Prioriteit 4: Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied	22
2. We werken gebiedsgericht	27
Omgevingsagenda's	29
Gebiedsagenda's Grote Wateren	32
NOVI-gebieden	33
Regio Deals	35
3. We werken permanent en adaptief	37
NOVI-conferentie: jaarlijkse uitwisseling van de stand van zaken	37
Voortgangsbrief: jaarlijks inzicht geven in voortgang en aanpassingen	38
Monitoring: eens in de twee jaar een vinger aan de pols	38
Evaluatie: zicht op de samenhang	38
Burgerperspectief	39
Kennis- en innovatieprogramma	39
4. We werken als één overheid, samen met de samenleving	43
Samenleving	43
Medeoverheden	44
Rijk en Rijksuitvoeringsorganisaties	44
Internationaal	45
Bijlage I: Nadere toelichting op de nationale programma's	46
Bijlage II: Overzicht uitvoering beleidskeuzes	71
Bijlage III: AMvB's van de Omgevingswet en nationale belangen NOVI	97
Bijlage IV: Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's Grote Wateren	103
Bijlage V: Voorlopige NOVI-gebieden	113
Bijlage VI: Kennis- en innovatieagenda	123
Bijlage VII: Instrumentenkoffer NOVI	125
Bijlage VIII: Aandachtspunten PlanMER voor programma's en andere vervolgbesluiten	131

Inleiding

Onze leefomgeving bepaalt ons leven van alledag. We staan in Nederland en wereldwijd voor grote maatschappelijke opgaven, die veel invloed hebben op de inrichting van ons land, de kwaliteit van onze directe omgeving en de manier waarop we wonen en werken. Klimaatverandering, energietransitie, woningbouw, bereikbaarheid, natuurbescherming; het zijn vraagstukken van een enorme omvang en complexiteit.

Met de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) bieden we inspiratie, geven we een kader en richting. Alle betrokken partijen – Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen, kennisinstellingen, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, en natuurlijk ook burgers – is gevraagd mee te denken en bij te dragen aan de vorming van een nieuw perspectief op de grote opgaven van onze tijd. Hoe zorgen we er gezamenlijk voor dat Nederland een veilig, gezond en welvarend land blijft?

De NOVI geeft richting en helpt ons keuzes te maken waar dat moet. De NOVI is een visie, maar ook het begin van een proces. Een proces, waarin we – als één overheid – samen met de samenleving werken aan de doelen, ambities en prioritaire opgaven uit de NOVI. Alleen als Rijk, regio en samenleving het samen doen en de opgaven integraal aanpakken, kunnen we met succes werken aan een duurzaam, economisch sterk en leefbaar Nederland, juist ook voor de lange termijn.

De oplopende druk op de fysieke leefomgeving vraagt om scherpe en fundamentele keuzes en daarmee om meer regie vanuit het Rijk om richting te geven aan de toekomstige fysieke leefomgeving van Nederland. Het Rijk neemt met de NOVI en bijbehorende Uitvoeringsagenda het voortouw. Hierin werken de verschillende departementen als één Rijk samen om zo een optimaal samenspel tussen de verschillende overheden en de samenleving te kunnen regisseren. In deze Uitvoeringsagenda beschrijven we hoe we hier zowel wat betreft de rol van het Rijk als in de samenwerking concreet invulling aan geven.

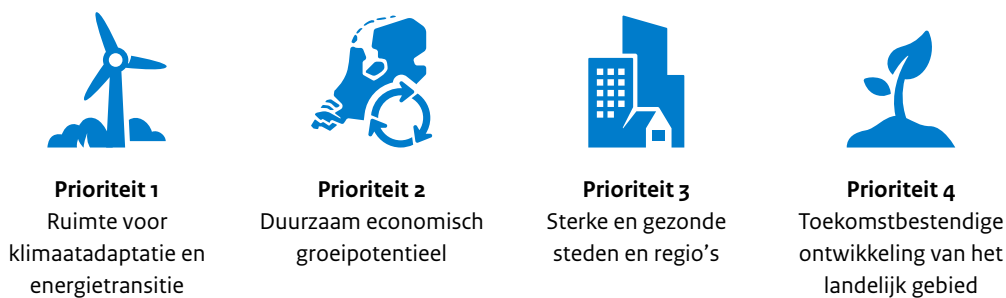
Het Rijk geeft aan de verschillende beleidskeuzes uit de NOVI de volgende uitwerking:

- We kiezen voor de inzet van algemene rijksregels, de inzet van bestaande financiële middelen, kennisontwikkeling en het maken van bestuurlijke afspraken over de uitvoering met medeoverheden en maatschappelijke partijen. Nationale veiligheid is daarbij een grondwettelijke taak van het Rijk waarmee altijd rekening moet worden gehouden. Het Nationaal Milieubeleidskader, dat in samenhang met de NOVI is uitgebracht, biedt nadere uitgangspunten en basisprincipes die specifiek betrekking hebben op het milieubeleid;
- We werken samen met partijen in programma's de NOVI op onderdelen nader uit (in bijvoorbeeld het Programma Energiehoofdstructuur of het Nationaal Programma Landelijk Gebied);
- We werken met medeoverheden en maatschappelijke partijen de NOVI gebiedsgericht uit (in Omgevingsagenda's, Gebiedsagenda's Grote Wateren en NOVI-gebieden). Omgevingsagenda's dienen als integratiekader om de verschillende programma's in gebieden bij elkaar te brengen.

Het Rijk en de deelnemende partijen zetten hun bevoegdheden, middelen en expertise zo in dat deze bijdragen aan de realisatie van gedeelde opgaven. De rol van het Rijk richt zich hierbij ook op het in staat stellen van medeoverheden om invulling te geven aan hun verantwoordelijkheden;

- We maken samenwerkingsafspraken met medeoverheden zodat we gezamenlijk een bijdrage kunnen leveren aan de uitvoering van de NOVI. In de Samenwerkingsafspraken leggen we vast dat de overheden hierbij de afwegingsprincipes en voorkeursvolgordes uit de NOVI hanteren. Naar verwachting worden de Samenwerkingsafspraken in het najaar van 2020 ondertekend.

Kortom, met deze Uitvoeringsagenda zetten we onze visie om in actie. We geven uitwerking aan de vier prioriteiten en de beleidskeuzes uit de NOVI:

Figuur 1: Prioriteiten uit de NOVI

We werken op basis van de uitgangspunten voor uitvoering en samenwerking, zoals geformuleerd in de NOVI:

- 'We stellen de opgave centraal' (hoofdstuk 1). We vertalen de integrale beleidskeuzes uit de NOVI in instrumenten en programma's. De Uitvoeringsagenda vormt een veelheid van instrumenten en programma's. Het maakt de diverse acties inzichtelijk en geeft ons daarmee kansen om de juiste verbindingen aan te brengen. De gezamenlijke inzet van instrumenten en programma's beogen een bijdrage te leveren aan integrale leefomgevingskwaliteit en dragen bij aan de ambities en prioriteiten van de NOVI. Alle partijen zullen vanuit de eigen rol en functie, elkaar scherp moeten houden om de samenhang en integraliteit te bewaken. Ook maken we in dit hoofdstuk inzichtelijk hoe we richting geven aan het proces om decentrale keuzes te kunnen maken.
- 'We werken gebiedsgericht' (hoofdstuk 2). Keuzes worden vooral decentraal en regio specifiek gemaakt. In dit hoofdstuk geven we aan hoe we samen met gemeenten, provincies, waterschappen en maatschappelijke partijen de gebiedsgerichte aanpak gaan inrichten en geven we een nadere uitwerking aan Omgevingsagenda's, Gebiedsagenda's Grote Wateren en NOVI-gebieden.
- 'We werken permanent en adaptief' (hoofdstuk 3). In dit hoofdstuk werken we uit hoe we dat aan de hand van de NOVI-cyclus doen.
- 'We beschrijven hoe we werken als één overheid, samen met de samenleving' (hoofdstuk 4). De Uitvoeringsagenda dient als uitgangspunt voor bijbehorende Samenwerkingsafspraken. Hierin werken we gezamenlijk als Rijk en medeoverheden uit hoe we uitvoering geven aan de opgaven uit de NOVI.
- De NOVI is een dynamische visie die, gevoed door de uitvoeringspraktijk en maatschappelijke ontwikkelingen, kan veranderen in de tijd. Dit werkt door in de Uitvoeringsagenda. Net als de NOVI heeft de Uitvoeringsagenda een adaptief en dynamisch karakter. In de komende periode zullen, onder meer bij de totstandkoming van programma's, het opstellen van de Omgevingsagenda's en de plannen van aanpak voor NOVI-gebieden, bevindingen en aanbevelingen voor de verdere uitvoering naar voren komen. Dit vraagt mogelijk om aanpassing van de Uitvoeringsagenda. Er zal continu dialoog zijn met en tussen alle betrokkenen over te stellen prioriteiten en de aanpak van de uitvoering. Daarnaast bieden we de ruimte aan bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen, initiatiefnemers en burgers om zelf initiatieven te ontwikkelen, mee te denken en mee te werken. Zij zijn immers cruciaal wat betreft het realiseren van de ambities van de NOVI. Het Rijk zal in het proces vooral een lerende houding willen aannemen en zo flexibel mogelijk inspelen op veranderende omstandigheden.

1. We stellen de opgaven centraal

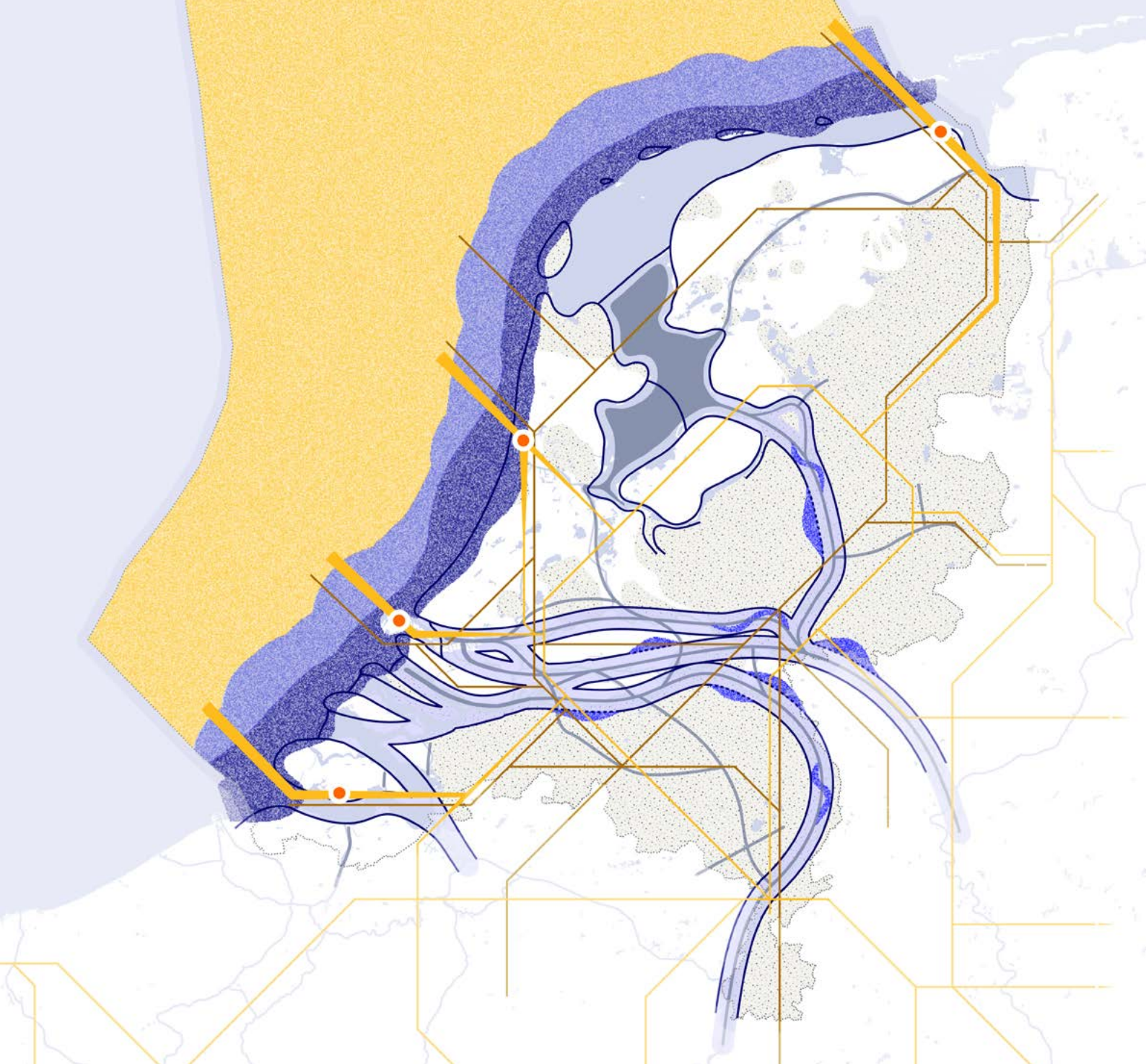
Het Rijk geeft ruimte en richting, werkt samen, faciliteert waar het kan, en stuurt waar het moet. In de NOVI heeft het Rijk de nationale keuzes weergegeven en heeft zo ook een richtinggevend kader geschetst voor het maken van decentrale keuzes. In deze Uitvoeringsagenda wordt voor de verschillende beleidskeuzes uit de NOVI aangegeven hoe het Rijk invulling gaat geven aan haar rol bij de uitvoering. Vaak is niet alleen het Rijk aan zet maar vindt de uitvoering zoveel mogelijk plaats in samenwerking met medeoverheden en maatschappelijke partijen. Daarbij stellen we de opgave centraal. De aanpak is daarop gericht.

In dit hoofdstuk geven we per prioriteit op hoofdlijnen aan welke acties we gaan ondernemen om de beleidskeuzes te realiseren, welk departement verantwoordelijk is en wat de geplande looptijd is. Waar nog nadere uitwerkingen van beleidskeuzes nodig zijn vinden deze plaats in de verschillende programma's.

De hoofdlijnen in dit hoofdstuk worden in de bijlagen nader uitgewerkt.

Bijlage I geeft een nadere toelichting op de nationale programma's (**vetgedrukt** in de tabel bij de beleidskeuze). In de programma's zal ook aandacht zijn voor de in het PlanMER aangereikte aandachtspunten (bijlage IX).

Bijlage II geeft een uitgebreider overzicht van reeds bestaande en nieuwe instrumenten per beleidskeuze die door het Rijk worden ingezet om uitvoering te geven aan de vier prioriteiten.

Nationale keuzes klimaatadaptatie en energietransitie

Behouden en reserveren van voldoende ruimte voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen

Nationale keuzes klimaatadaptatie (Bk 1.1)

— Primaire waterkeringen (inclusief stormvloedkeringen)
Op sterkte houden van de primaire waterkeringen

■ Kustfundament
Handhaven kustfundament

■ Zandwinning
Reserverings- en zoekgebieden zandwinning (korte en lange termijn)

Rivierverruiming
Krachtig samenspel dijkversterking en rivierverruiming
 Rivierverruiming buitendijks
  Rivierverruiming binnendijks

Zoet water duurzaam en efficiënt beheren en gebruiken

Nationale keuzes klimaatadaptatie (Bk 1.1)

Urgente gebieden hoofdwatersysteem en regionaal watersysteem
Urgente gebieden hoofdwatersysteem en regionaal watersysteem

 Hoofdwatersysteem
  Urgent gebied regionaal watersysteem

Nationale keuzes energietransitie

■ Windenergie op zee (Bk 1.2)
Zoveel mogelijk van de noodzakelijke windparken op de Noordzee realiseren, in balans met de ruimte die nodig is voor scheepvaart, visserij, natuur, luchtvaart, defensieoefengebieden, zandwinning, olie- en gaswinning en recreatie

● Aanlandingspunt energie van zee (Bk 1.3)
Concentreren bij energie-intensieve industrie aan de kust

Elektriciteits- en buisleidingennetwerk (Bk 1.3)

Geschikt maken voor duurzame energiebronnen en daarvoor ruimte reserveren

— Elektriciteitsnetwerk — Buisleidingennetwerk

Prioriteit 1

Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie

Klimaatverandering, energietransitie en de nationale en internationale klimaatdoelen vragen keuzes in de fysieke leefomgeving.

Nederland is in 2050 klimaatbestendig en ‘waterrobuust’. Bij (her)ontwikkelingen voorkomen we dat het risico op schade en slachtoffers door overstromingen of extreem weer toeneemt, voor zover dat redelijkerwijs haalbaar is. Klimaatadaptatie vraagt om goede inrichting van de fysieke leefomgeving die bestand is tegen de gevolgen van klimaatverandering. Daarbij horen ruimtelijke keuzes en goed regionaal waterbeheer. We zetten in op het behouden en reserveren van voldoende ruimte voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen en het duurzaam en efficiënt beheren en gebruiken van zoetwater. Dit krijgt haar uitwerking in het Deltaprogramma, het Nationaal Water Programma 2022-2027 (NWP) en de verdere uitwerking van het Kustpact. Alle overheden dienen besluiten over de ontwikkeling en inrichting van een gebied te toetsen op de gevolgen voor de klimaatbestendigheid. De Erfgoed Deal klimaatadaptatie stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron.

De Noordzee biedt kansen voor de inpassing van duurzame energie. Om de doelstellingen voor volledige duurzame energie in 2050 te behalen, kiezen wij ervoor het grootste gedeelte van de energieproductie te realiseren door middel van windparken op de Noordzee. Maar ook de ruimte op zee is schaars: naast de vraag om ruimte voor energie, is er ruimte nodig voor scheepvaart, visserij, natuur(herstel), luchtvaart, defensieoefengebieden, zandwinning, olie- en gaswinning en recreatie. De opgave is om de juiste maatschappelijke balans te vinden in de ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem. Dit wordt uitgewerkt in het Nationaal Programma Noordzee 2022-2027.

Daarnaast maken we de energie-infrastructuur geschikt voor duurzame energiebronnen en reserveren daarvoor ruimte. Dit wordt verder uitgewerkt in het Programma Energiehoofdstructuur. We realiseren de opgave van duurzame energie met oog voor de kwaliteit van de omgeving en combineren deze zo veel mogelijk met andere functies. In de Regionale Energie Strategieën (RES'en) vindt de inpassing van duurzame energie plaats. In het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) worden nationale effecten besproken. Daarnaast richt de Erfgoed Deal energietransitie zich op aandacht voor erfgoed in relatie tot het landschap.

**Tabel Belangrijkste instrumenten uitvoering beleidskeuzes prioriteit 1:
Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie.**

Instrumenten	Verantwoordelijk departement	Start	Doorlooptijd
Inzet op het behouden en reserveren van voldoende ruimte voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen en het duurzaam en efficiënt beheren en gebruiken van zoetwater. Dit krijgt zijn uitwerking in het Deltaprogramma .	IenW, i.s.m. betrokken departementen	jaarlijks	n.v.t.
En tevens in het Nationaal Water Programma 2022-2027 (NWP) in de verdere uitwerking van het Kustpact.	IenW i.s.m. betrokken departementen, UvW, IPO, VNG en vertegenwoordiger Deltaprogramma	2022	2027
Het Kennisprogramma Zeespiegelstijging geeft meer zicht op de houdbaarheid van het huidige beleid en de opties voor de lange termijn, en de mogelijke gevolgen voor de wateropgaven en de ruimtelijke inrichting van Nederland die daaruit voortvloeien.	IenW i.s.m. andere betrokken departementen, Deltacommissaris, RWS, UvW, KNMI en kennisinstellingen	2019	2027
In het Programma Integraal Riviermanagement (IRM) wordt gewerkt aan het veiliger en aantrekkelijker maken van het Nederlandse riviereengebied. Het doel is te komen tot een ecologisch gezond en toekomstbestendig riviersysteem waarin hoogwaardige natuur samengaat met een krachtige economie.	Rijk samen met provincies, waterschappen, gemeenten, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden	2019	2027
In het Programma Noordzee 2022-2027 wordt de ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem nader uitgewerkt.	IenW, i.s.m. betrokken departementen, Kustwacht, medeoverheden, maatschappelijke partijen en kennisinstellingen	2022	2027
Het Programma Energiehoofdstructuur is gericht op de ruimtelijke planning van het energiesysteem op nationale schaal.	EZK i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke partijen	2020	2022 e.v.
In de Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL) werken Rijk, regio's en de sector samen aan de opgave om voldoende laadinfrastructuur te realiseren voor de ontwikkeling naar elektrisch vervoer. Zes NAL-regio's hebben de taak om afspraken uit de Nationale Actieagenda Laadinfrastructuur uit te voeren. Zij krijgen daarbij ondersteuning van het Rijk.	IenW i.s.m. medeoverheden en maatschappelijke partijen	2019	2020 e.v.
Medeoverheden geven, in samenwerking met de energie-sector, gebruikers en andere belanghebbenden, in de Regionale Energie Strategieën (RES'en) invulling aan de afspraak uit het Klimaatakkoord dat in 2030 35 TWh grootschalige hernieuwbare elektriciteitsopwekking op land (>15kW) moet zijn gerealiseerd. In het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) bespreken de gezamenlijke overheden de ontwikkelingen van de RES'en. Dat doen ze mede in relatie tot de richtingen die in de NOVI zijn meegegeven. De planning voorziet erin dat regio's op 1 oktober 2020 hun concept-RES aan het NP RES aanbieden. Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen monitoren met hulp van het PBL op welke wijze dit is toegepast en wat de regionale en nationale effecten zijn op landschap, natuur- en landbouwgronden.	EZK i.s.m. betrokken departementen, RVB, RWS, medeoverheden en maatschappelijke organisaties	2019	2020 e.v.
Gemeenten krijgen via het Bbl de bevoegdheid om het duurzaam gebruik van daken van gebouwen die niet al onder de landelijke energipresentatie-eisen vallen te verplichten.	BZK i.s.m. betrokken departementen	n.v.t.	n.v.t.

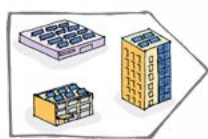
*De (nationale) programma's worden in **Bijlage I** nader toegelicht. **Bijlage II** geeft een uitgebreider overzicht van reeds bestaande en nieuwe instrumenten per beleidskeuze.*

Richting geven aan decentrale keuzes

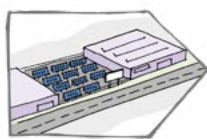
We geven in de NOVI aan de regio's de volgende richtingen mee:

- Toepassen van de afwegingsprincipes:
  1. Combineer, daar waar mogelijk, de klimaatadaptatie - en energieopgave maximaal met andere opgaven;
  2. Sluit bij inpassing van de klimaatadaptatie - en energieopgave aan bij de kenmerken van het gebied;
  3. Voorkom afwenteling naar tijd en plaats. 'Vermeden gebruik' (besparen) of, als dat niet kan, efficiënt gebruik van de fysieke leefomgeving voor klimaatadaptatie en de energieopgave, helpen hierbij.
- Toepassen van voorkeuren en voorkeursvolgordes voor klimaatadaptatie:

Om wateroverlast en -tekorten te voorkomen, wordt in het Deltaprogramma ingezet op het hanteren van de volgende voorkeursvolgorde in een gebied (uit Deltaprogramma en Beleidstafel Droogte). De vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid van water, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies.
- Toepassen van voorkeuren en voorkeursvolgordes voor energietransitie:
  - Voorkeur voor grootschalige clustering van de productie van duurzame energie (door windmolens, eventueel in combinatie met zonnepanelen) gaat boven spreiding;
  - Voorkeursvolgorde voor zon-PV: op daken en gevels van gebouwen, dan op onbenutte terreinen in bebouwd gebied en indien nodig locaties in het landelijk gebied;

1. Op daken en gevels

2. Op onbenutte terreinen in bebouwd gebied

3. In landelijk gebied (waterzuiveringsinstallaties, vuilnisbelten, bermen van spoor -en autowegen)

4. Op landbouw- en natuurgronden

Figuur 2: Voorkeursvolgorde zon-PV

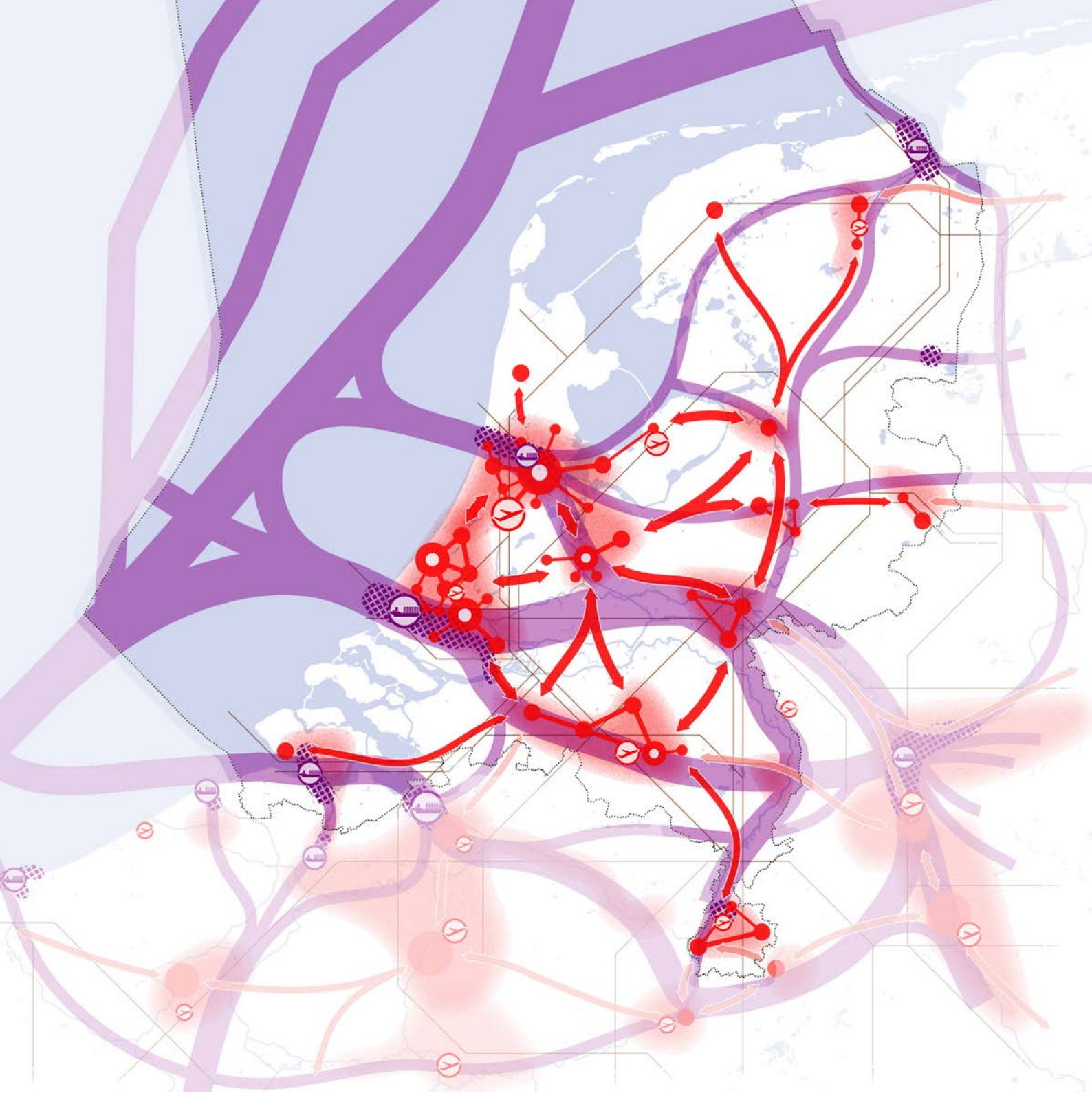
- Voorkeur voor energiebesparing, warmtenetten en ander gebruik van bestaande gasleidingen. Energiebesparing is een belangrijke eerste stap (ook omdat daarmee de ingreep in de omgeving wordt beperkt). Voor de resterende warmtevraag moeten alternatieven voor verwarmen met aardgas gerealiseerd worden, zoals restwarmte, geothermie, aquathermie, duurzame gassen en *all-electric* oplossingen.

De voorkeursvolgordes voor de energietransitie zijn opgenomen in de Handreiking Regionale Energie Strategie (RES) die aan de RES regio's is meegegeven (zie www.regionale-energiestrategie.nl).

- Ontwikkelen van warmteplannen:
  - In de Transitievisies Warmte worden door gemeenten per wijk keuzes gemaakt over de warmtevoorziening. Transitievisies Warmte worden ook regionaal afgestemd in de RES'en en de effecten worden ook betrokken in de analyses over de ontwikkeling van het nationale energiesysteem.
- Toetsen op de gevolgen van klimaatbestendigheid:
  - Alle overheden dienen besluiten over de ontwikkeling en inrichting van een gebied te toetsen op de gevolgen voor de klimaatbestendigheid.

Bekostiging

- Voor de bekostiging van maatregelen die nodig zijn voor klimaatadaptatie en de energietransitie geldt dat voor het uitvoeren van de afspraken uit het Klimaatakkoord de Rijksoverheid hier de komende jaren extra middelen voor vrijmaakt. In 2020 bedraagt het totaal aan Klimaatakkoord-middelen uit het regeerakkoord en de Miljoenennota € 490 miljoen.
- Voor de maatregelen van het Deltaprogramma is geld gereserveerd in de Rijksbegroting: het Deltafonds (tot en met 2032).

Nationale keuzes duurzaam economisch groeipotentieel

- Haven- en industriegebieden (Bk 2.2)**
 Inzetten op gebruik van duurzame energiebronnen en verandering van productieprocessen
- Steden en economische kerngebieden (Bk 2.3)**
 Inzetten op optimale (inter)nationale bereikbaarheid
  - Inzetten op optimale (inter)nationale bereikbaarheid
  - Transportas
  - Zeehavens
- Steden en regio's (Bk 2.4)**
 Overheden investeren in een aantrekkelijke, gezonde en veilige leefomgeving en bevorderen een onderscheidend en aantrekkelijk vestigingsklimaat
- Grensoverschrijdende verbindingen (Bk 2.5)**
 Oplossen in institutionele, technisch-operationele belemmeringen en knelpunten in regelgeving
- Stedelijk Netwerk Nederland (zie uitwerking in prioriteit Sterke en gezonde steden en regio's)**
- Luchthavens**
 Versterken netwerkqualiteit
- Energienetwerk (Buisleidingen en hoogspanningsnetwerk >220 kW op land)**

Prioriteit 2

Duurzaam economisch groeipotentieel

De economie van de toekomst is duurzaam, circulair, kennisintensief en internationaal concurrerend. Een optimale afstemming van wonen, werken en verplaatsen in en bij de steden en een goed vestigingsklimaat in alle regio's zijn belangrijk.

Een goede verbondenheid met de economieën in de ons omringende landen en wereldwijd is essentieel. De Nederlandse economie moet in 2050 geheel circulair zijn en de broeikasgasemissies moeten dan met 95% zijn gereduceerd. Het Rijk investeert, faciliteert dit met kennis en onderzoek en stelt eisen aan het benutten van circulaire grondstoffen. We zetten in op het gebruik van duurzame energiebronnen en op verandering van productieprocessen. De Wet milieubeheer wordt hiervoor geactualiseerd en aangescherpt ten aanzien van de afvalregelgeving, van 'verplichting hergebruik sloopmaterialen' en ook 'overweging hergebruik restmaterialen'. In het Nationaal Programma voor Industriële Clusters worden onder andere maatregelen en projecten voor de transitie van de clusters uitgewerkt. Dit omvat infrastructuur, zoals de energie-infrastructuur, die in samenwerking met het Programma Energiehoofdstructuur wordt uitgewerkt.

We zetten in op optimale (inter)nationale bereikbaarheid van steden en economische kerngebieden. We doen dit met aandacht voor ontbrekende schakels in infrastructuur en door het met elkaar verknopen van nationale infrastructuurnetwerken. Het Rijk stuurt via het Mobiliteitsfonds aan op het behouden en de realisatie van nationale netwerken en Trans-Europese Netwerken, het hoofdwegenet, een hoogwaardige railinfrastructuur met goede regionale en internationale IC-verbindingen, een goed functionerend vaarwegennetwerk, voldoende capaciteit in de energie- en buisleidingeninfrastructuur en een hoogwaardig OV-netwerk.

Een gezonde en veilige leefomgeving en een goed vestigingsklimaat dragen bij aan het duurzaam groeivermogen. Het Nationaal Milieuprogramma richt zich vooral op het realiseren van de transitie van saneren en beheren naar voorkomen van gezondheids- en milieuschade en risico's. Locaties van nieuwe kantoren, bedrijventerreinen en (groot)winkelbedrijven moeten passen bij het verkeers- en vervoersnetwerk, goed afgestemd zijn op de vraag van bedrijven én de economische vitaliteit en de kwaliteit en aantrekkelijkheid van stad en land versterken. Het Rijk beziet of de Ladder voor Duurzame Verstedelijking hiervoor moet worden aangepast. In samenwerking met de andere overheden, de netbeheerders en het bedrijfsleven zet het Rijk ten behoeve van de digitalisering van de economie in op de uitrol van nieuwe netwerken en selectieve groei van datacenters.

Tabel Belangrijkste instrumenten uitvoering beleidskeuzes prioriteit 2: Duurzaam economisch groeipotentieel.

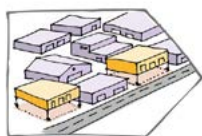
Instrumenten	Verantwoordelijk departement	Start	Doorlooptijd
Nationaal Milieuprogramma: het Nationaal Milieubeleidskader wordt in 2021/2022 uitgewerkt en geconcretiseerd in de vorm van een Nationaal Milieuprogramma (NMP), inclusief de daarbij behorende acties en het instrumentarium.	IenW i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden, maatschappelijke partijen en samenleving	2021	2022
Actualisatie en aanscherping van de Omgevingswet en de Wet milieubeheer ten aanzien van de afvalregelgeving en bouwregelgeving, onder andere ten aanzien van verplichting hergebruik sloopmaterialen en overweging hergebruik restmaterialen.	IenW i.s.m. betrokken departementen	n.v.t.	n.v.t.
In het Nationaal Programma voor Industriële Clusters (PICLS) worden clusterplannen voor de verduurzaming van de zes verschillende clusters uitgewerkt. Hierin worden de waardeketens van de clusters uitgewerkt en doorvertaald naar maatregelen en projecten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld over energie-infrastructuur.	EZK i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke partijen	2020	2025, 2030-2050
Verduurzaming van de basisindustrie voor 2050, zoals aangegeven in de Visie Verduurzaming Basisindustrie 2050 van 15 mei 2020.	EZK i.s.m. betrokken departementen	2020	n.v.t.
Het Rijk stuurt via het MIRT aan op behouden en realiseren van nationale netwerken en Trans-Europese Netwerken, het hoofdwegenet, een hoogwaardige railinfrastructuur met goede regionale en internationale IC-verbindingen, een goed functionerend vaarwegen-netwerk, voldoende capaciteit in de energie- en buisleidingeninfrastructuur en een hoogwaardig OV-netwerk.	IenW i.s.m. betrokken departementen, RWS en ProRail	2020	doorlopend
Dit wordt onder andere uitgewerkt in het kader van het Toekomstbeeld OV 2040, de Havennota, de Goederenvervoervisie, en het Programma Goederenvervoercorridors.			
De Brainport Nationale Actieagenda wordt opgesteld, met een jaarlijkse voortgangsrapportage.	EZK i.s.m. betrokken departementen	2020	Vanaf 2020 jaarlijkse voortgangsrapportage
Uitvoering wordt gegeven aan het tien-stappenplan uit de Ruimtelijke Strategie Datacenters . Een verkenning door Rijk en betrokken regio's geeft nadere duiding aan de selectieve groei datacenter(cluster)s. Afspraken worden gemaakt in de Omgevingsagenda's.	BZK, EZK i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en netbeheerders	2018	2030
Actie Agenda Perspectief 2030: hieraan wordt uitvoering gegeven gericht op Nederland als een aantrekkelijke toeristische bestemming.	EZK i.s.m. betrokken departementen en provincies	2019	2030
Het Nationale Tuinbouwakkoord beoogt het zorgvuldig gebruik van grondstoffen, vermindering van schadelijke uitstoot en energiezuinig telen in alle tuinbouwsectoren. Tegelijkertijd wordt aandacht besteed aan versterking van sociaaleconomische clusters en de nationale en internationale positionering van de Nederlandse tuinbouw.	Samenwerking LNV met bedrijfsleven, onderzoek, onderwijs en provincies. Initiatief komt vanuit het bedrijfsleven zelf (Greenports en Nederland en Greenports Holland)	2019	2030

De (nationale) programma's worden in **Bijlage I** nader toegelicht. **Bijlage II** geeft een uitgebreider overzicht van reeds bestaande en nieuwe instrumenten per beleidskeuze.

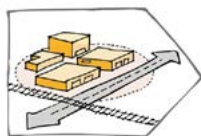
Richting geven aan decentrale keuzes

We geven in de NOVI aan de regio's de volgende richtingen mee:

- Toepassen van de afwegingsprincipes:
  1. Combineer, daar waar mogelijk, het realiseren van het duurzaam economisch groeipotentieel maximaal met andere opgaven;
  2. Sluit bij het realiseren van het duurzaam economisch groeipotentieel aan bij de kenmerken van het gebied;
  3. Voorkom afwenteling naar tijd en plaats.
- Toepassen van voorkeuren en voorkeursvolgordes voor duurzaam economisch groeipotentieel:
  - Voorkeur voor clustering van nieuwe energie-intensieve industrie nabij opweklocatie duurzame energie;
  - Voorkeursvolgorde voor grote logistieke functies: indien aantoonbaar nodig concentratie op bestaande terreinen, is dit niet haalbaar dan concentreren in clusters op locaties langs corridors;

1. Alloceren op bestaande bedrijventerreinen

2. Concentreren in clusters op locaties langs corridors

Figuur 3: Voorkeursvolgorde voor grote logistieke functies

- Voorkeur voor selectief vestigingsbeleid van datacentra, gericht op locaties waar onder andere voldoende ruimte, aanbod van elektriciteit en aansluitmogelijkheden op het netwerk zijn.
- Ontwikkelen van Regionale Strategieën Circulaire Economie door Rijk en medeoverheden.
- Opstellen van integrale gebiedsgerichte ontwikkelstrategieën door het Rijk in samenwerking met medeoverheden om in de grens- en krimpregio's de vitaliteit en leefbaarheid te versterken.
- Reserveren van ruimte voor de transitieovergang van lineaire naar circulaire productieprocessen.
- Reserveren van extra ruimte voor duurzame vormen van vervoer in ruimtelijke plannen.
- Benoemen van geschikte locaties voor distributiecentra door Rijk en provincies en deze opnemen in de Omgevingsagenda's.
- Compenseren van ruimteverlies voor havenfuncties.

Bekostiging

- Het Rijk stuurt via het Infrastructuurfonds (en het toekomstige Mobiliteitsfonds) aan op behoud en realisatie van de hoofdinfrastructuur.
- De opgave is het onderhouden, verjongen, vernieuwen en verduurzamen van de bestaande infrastructuurnetwerken en het realiseren van de aanleg en uitbreiding van infrastructuur daar waar knelpunten niet met andere maatregelen kunnen worden voorkomen.
- De Miljoenennota 2020 noemt infrastructuur als een van de terreinen die in aanmerking komt voor het investeringsfonds (Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, TK 2019-2020, 29696-7).
- De Miljoenennota 2020 noemt kennisontwikkeling, research & development (R&D) en innovatie als terreinen die in aanmerking komen voor het investeringsfonds (uit Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, TK 2019-2020, 29696-7).
- Inzet Regio Deals bij grensoverschrijdende samenwerking.

Nationale keuzes sterke en gezonde steden en regio's

-
Stedelijk Netwerk Nederland (Bk 3.1)
 Versterken Stedelijk Netwerk Nederland en koppelen van richting verstedelijking aan ontwikkeling (OV-)infrastructuur
-
Stedelijke regio's (Bk 3.2)
 Medeformuleren van een regionale strategie voor een samenhangende aanpak van wonen, werken, mobiliteit, gezondheid, veiligheid en leefomgevingskwaliteit in regio's
-
Gezonde leefomgeving (Bk 3.5)
 Verbeteren luchtkwaliteit
 PM_{2,5} > advieswaarde WHO
  PM₁₀ > advieswaarde WHO
-
Mobilitéitsysteem (voor personen én goederen) in, rondom en tussen de steden (Bk 3.8)
 Leveren van goede bereikbaarheid, optimaal benutten van bestaande netwerken en modaliteiten onderling verknopen en benutten op hun specifieke kwaliteiten
-
Gebieden buiten Stedelijk Netwerk Nederland, nabij de grens en/of met vraagstukken van bevolkingsdaling (Bk 3.9)
 Gezamenlijk ontwikkelen van een integrale gebiedsgerichte ontwikkelingsstrategie

Prioriteit 3

Sterke en gezonde steden en regio's

We willen dat onze steden en regio's optimaal bijdragen aan de kracht van Nederland als geheel én een gezonde, veilige en klimaatbestendige omgeving bieden aan iedereen die er woont, werkt en verblijft.

We versterken het Stedelijk Netwerk Nederland. Verstedelijking gebeurt geconcentreerd en grote open ruimten tussen de steden houden hun groene karakter. Inzet is compacte verstedelijking, zoals geformuleerd in de integrale verstedelijkingsstrategie.

Steden moeten zich duurzaam ontwikkelen door een samenhangende aanpak van wonen, werken, mobiliteit, gezondheid en leefomgevingskwaliteit. Het woningaanbod in de regio's sluit aan bij de vraag naar aantallen en typen woningen, woonmilieus en prijsklasse. Het Rijk zet door middel van de woningbouwimpuls in op betaalbare woningen, het versnellen van de woningbouw en een goede leefomgeving. Er wordt uitvoering gegeven aan de Woondeals. Het reeds bestaande fonds voor stedelijke transformatie, opgericht om de ontwikkeling van complexe binnenstedelijke locaties te versnellen, wordt door het Rijk gecontinueerd.

Het aanbod en de kwaliteit van het groen in de stad worden versterkt en de aansluiting op het groene gebied buiten de stad wordt verbeterd door een samenhangende aanpak van het groen in en om de stad. Een natuurinclusieve en klimaatadaptieve ontwikkeling van de stedelijke regio's en natuurinclusief bouwen zijn het uitgangspunt. Steden en regio's worden klimaatbestendig ontwikkeld. De leefomgeving wordt zo ingericht dat deze een actieve, gezonde levensstijl en maatschappelijke participatie bevordert. De luchtkwaliteit in de steden wordt verbeterd en op termijn wordt voldaan aan de advieswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie. In het Programma Verstedelijking en Wonen wordt de integrale verstedelijkingsstrategie met de medeoverheden nader uitgewerkt in de regio specifieke verstedelijkingsstrategieën, die in het verlengde van de NOVI en de Woondeals worden opgesteld. Zij vormen de eerste stap in het ontwikkelen van het Stedelijk Netwerk Nederland. Er wordt een Programma Gezonde Leefomgeving opgestart. Dit programma focust zich vooral op het faciliteren van decentrale overheden en GGD'en bij het realiseren van een leefomgeving die door zijn inrichting de gezondheid bevordert en door een goede kwaliteit de gezondheid beschermt.

Het mobiliteitssysteem in, rondom en tussen de steden levert een goede bereikbaarheid. In de stad wordt de rol van de privéauto beperkt en wordt ingezet op meer fietsen, beter OV en meer gebruik van deelauto's. We zorgen dat modaliteiten onderling zijn verknoopt en worden benut op hun specifieke kwaliteiten. Dit gebeurt in de grootste regio's al in de bereikbaarheidsprogramma's (voor Metropoolregio Amsterdam (MRA), Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH) en Metropoolregio Utrecht (MRU) en binnen SmartwayZ.NL).

In gebieden buiten het Stedelijk Netwerk Nederland, die liggen aan de grens van het land, en/of waar vraagstukken rond bevolkingsdaling en leegstand in relatie tot vastgoed spelen, ontwikkelen overheden gezamenlijk een integrale gebiedsgerichte ontwikkelstrategie. De mogelijkheden van een regionaal transformatiefonds (onder andere ten behoeve van sloop) worden onderzocht.

De Erfgoed Deal stimuleert in alle regio's een uitvoeringspraktijk waarin erfgoed bij de inrichting van de leefomgeving voldoende aandacht krijgt.

**Tabel Belangrijkste instrumenten beleidskeuzes prioriteit 3:
Sterke en gezonde steden en regio's.**

Instrumenten	Verantwoordelijk departement	Start	Doorlooptijd
Uitvoering geven aan de afspraken uit het Toekomstbeeld OV 2040 en opstelling van een ontwikkelagenda.	IenW i.s.m. betrokken departementen, ProRail en maatschappelijke partijen	2019	n.v.t.
Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp: hierin stimuleert het Rijk ontwerpkracht en goed opdrachtgeverschap voor de aanpak van actuele vraagstukken in het stedelijk gebied. Hiermee wordt bijgedragen aan het behouden van bestaande kwaliteit of het toevoegen van nieuwe ruimtelijke kwaliteit.	BZK en OCW i.s.m. betrokken departementen	2020	2024
Woningbouwimpuls: het Rijk zet door middel van de woningbouwimpuls in op betaalbare woningen, het versnellen van de woningbouw en een goede, veilige en gezonde leefomgeving.	BZK i.s.m. betrokken departementen	2020	2023
Programma Verstedelijking en Wonen: in dit programma worden de integrale verstedelijkingsstrategie en de voorkeursvolorde verstedelijking nader uitgewerkt in de Regionale Verstedelijkingsstrategieën, als eerste stap, en wordt vervolgens het Stedelijk Netwerk NL ontwikkeld. Er wordt gezien welke instrumenten of kennis daarvoor verder nodig zijn. In ieder geval zal worden bezien of aanpassing van de Ladder voor Duurzame Verstedelijking aan de nieuwe verstedelijkingsstrategie nodig is.	BZK i.s.m. betrokken departementen	2020	2022
Financieringsfaciliteit Binnenstedelijke Transformatie: het reeds bestaande fonds voor stedelijke transformatie, opgericht om de ontwikkeling van complexe binnenstedelijke locaties te versnellen, wordt gecontinueerd.	BZK i.s.m. betrokken departementen	2018	-
Het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW): hierin ondersteunen Rijk, IPO, VNG en UvW samen gemeenten en betrokken partijen in de aardgasvrije opgave.	BZK i.s.m. betrokken departementen en medeoverheden	2020	-
Programma Bodem en Ondergrond: het Rijk ontwikkelt samen met medeoverheden een samenhangend beleid voor het gebruik van de ondergrond.	IenW i.s.m. betrokken departementen en medeoverheden	2018	2021
Programma Gezonde Leefomgeving: dit programma focust zich vooral op het faciliteren van medeoverheden en GGD'en bij het realiseren van een leefomgeving die door zijn inrichting gezondheid bevordert en beschermt.	VWS i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke organisaties	2020	-
Het Schone Luchtakkoord: er wordt uitvoering gegeven aan maatregelen voor het verbeteren van de luchtkwaliteit, waarbij gezondheid een veel prominenter plek in het luchtbeleid krijgt.	IenW i.s.m. betrokken departementen en medeoverheden	2020	2030
In het kader van het MIRT wordt ingezet op betere benutting, <i>smart mobility</i> , waar noodzakelijk op uitbreiding van bestaande infrastructuur en/of herinpassing in de omgeving. Hierbij wordt rekening gehouden met de omgevingsveiligheid en gezondheid.	IenW i.s.m. betrokken departementen en RWS	2007	doorlopend
De Erfgoed Deal , onderdeel verstedelijking, stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron en stimuleert in grensregio's en in regio's met bevolkingsdaling een uitvoeringspraktijk waarin erfgoed en de inrichting van de leefomgeving voldoende aandacht krijgen.	OCW i.s.m. betrokken departementen, IPO, VNG, RCE en maatschappelijke partijen	2019	2022

De (nationale) programma's worden in **Bijlage I** nader toegelicht. **Bijlage II** geeft een uitgebreider overzicht van reeds bestaande en nieuwe instrumenten per beleidskeuze.

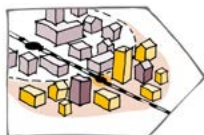
Richting geven aan decentrale keuzes

We geven in de NOVI aan de regio's de volgende richtingen mee:

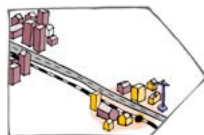
- Toepassen van de afwegingsprincipes:
  1. Combineer, daar waar mogelijk, de verstedelijkingsopgave maximaal met andere opgaven;
  2. Sluit bij inpassing van de verstedelijkingsopgave aan bij de kenmerken van het gebied;
  3. Voorkom afwenteling naar tijd en plaats.
- Toepassen van voorkeuren en voorkeursvolgordes voor steden en regio's:
  - Voorkeursvolgorde voor verstedelijking: op basis van de nationaal afgesproken uitgangspunten bepalen de decentrale overheden (en in voorkomende gevallen ook het Rijk) de woningbehoefte voor de regio voor de kortere en de lange termijn (qua betaalbaarheid, woonmilieus en type woningen). De woningbehoeften van de gemeenten en de regio passen daarbij binnen de provinciale behoefte en de provinciale behoeften passen in de nationale behoefte. De volgende voorkeursvolgorde wordt gehanteerd voor de ontwikkeling van nieuwe woon- en werklocaties: binnen bestaand stedelijk gebied; grenzend aan het bestaand stedelijk gebied; of locaties elders in de stedelijke regio.

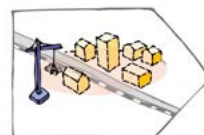
Binnen stedelijk gebied

Aansluitend op bestaand stedelijk gebied

Buiten bestaand stedelijk gebied gekoppeld aan bestaande infrastructuur

In nieuwe gebieden met te ontwikkelen nieuwe infrastructuur, inclusief OV

Figuur 4: Voorkeursvolgorde verstedelijkingsstrategie

- Toepassen van de integrale, algemeen geldende, verstedelijkingsstrategie.
- Opstellen van Regionale Verstedelijkingsstrategieën in een aantal regio's met een grote, urgente en/of complexe verstedelijkingsopgave door het Rijk als partner met de regio, ten behoeve van de verstedelijkingsopgave voor de langere termijn (zie kader Regionale Verstedelijkingsstrategieën).

Regionale Verstedelijkingsstrategieën

- Eind 2019 is het Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad afgesloten. Hieraan wordt nu uitwerking gegeven. De uitvoering is gekoppeld aan het Gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MOVE. De strategie is een bouwsteen voor de Omgevingsagenda Zuidwest.
- De Verstedelijkingsstrategie voor de Metropoolregio Amsterdam wordt in nauwe samenhang met het Gebiedsgericht Bereikbaarheidsprogramma SBAB ontwikkeld en is een bouwsteen voor de Omgevingsagenda Noordwest.
- De Verstedelijkingsstrategie voor de regio Utrecht wordt ontwikkeld als onderdeel van het Gebiedsgericht Bereikbaarheidsprogramma UNED en is een bouwsteen voor de Omgevingsagenda Noordwest.
- De Verstedelijkingsstrategie voor de Metropoolregio Eindhoven wordt ontwikkeld als onderdeel van het MIRT-onderzoek 'Verstedelijking en bereikbaarheid' en uitgebreid naar een verstedelijkingsstrategie voor Brabantstad als geheel, waarvoor eerst de regio's Den Bosch en Breda-Tilburg aan de slag gaan. De verstedelijkingsstrategie voor Brabantstad is een bouwsteen voor de Omgevingsagenda Zuid.
- De Verstedelijkingsstrategie Groningen-Assen is een uitwerking van de Woondeal Groningen, en wordt in samenhang met de bereikbaarheidsopgave, energietransitie en de kwaliteit van het landschap uitgewerkt, als bouwsteen voor de Omgevingsagenda Noord.
- De Verstedelijkingsstrategie Zwolle wordt parallel aan het MIRT-onderzoek A28 en het daarmee samenhangende regionale bereikbaarheidspakket ontwikkeld als uitkomst van de Pilot Omgevingsagenda Oost.

- De Verstedelijkingsstrategie Arnhem/Nijmegen/Food Valley is ook een resultaat van de Pilot Omgevingsagenda Oost, en wordt in samenhang met de Woondeal Arnhem/Nijmegen ontwikkeld.

- Uitvoeren van de Woondeals: in de regio Amsterdam en de Zuidelijke Randstad gaat het om zo'n 100.000 woningen tot 2025, in Utrecht 67.000, in Eindhoven 27.000 en in Groningen om 20.000. Daarvoor zijn extra bouwlocaties aangewezen.
- Samen sturen door Rijk en regio's met de grootste opgaven op een plancapaciteit van 130%, zodat planuitval niet leidt tot onvoldoende productie.
- Ontwikkelen van een actieve en samenhangende aanpak van de versterking voor het stedelijk groen, bijvoorbeeld door een stedelijk groenfonds waarin private en publieke financiële stromen worden gebundeld.
- Opstellen van ruimtelijke en sociaaleconomische ontwikkelstrategieën door het Rijk in samenwerking met medeoverheden om in de grensregio's en regio's met bevolkingsdaling de vitaliteit en leefbaarheid te versterken.
- Opstellen van de regionale investeringsagenda's. Indien voor realisatie van ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving investeringen nodig zijn van meerdere partijen en bijvoorbeeld ook van niet-overheden, kan gekozen worden voor het opstellen van een regionale investeringsagenda waarmee de benodigde investeringen worden gecoördineerd en in afspraken vastgelegd.
- Toetsen op de gevolgen van klimaatbestendigheid. Alle overheden dienen besluiten over de ontwikkeling en inrichting van een gebied te toetsen op de gevolgen voor de klimaatbestendigheid:
- De bouwopgave moet samengaan met verbetering van de algehele omgevingskwaliteit. Ongunstige locaties vanuit waterhuishouding of bodemdaling (diepe polders, slappe grond, verdroging, zoute kwel) worden vermeden of de effecten op deze locaties worden gemitigeerd.
- Reserveren van ruimte voor (de ontwikkeling van) hubs aan de randen van de stad en inzet op integratie van vervoerssystemen en ontwikkeling van deze knooppunten.
- Reserveren van ruimte voor duurzame (stedelijke) distributie aan de rand van de stad voor overslag.
- Uitvoeren van de bereikbaarheidsprogramma's (voor Metropoolregio Amsterdam (MRA), Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH) en Metropoolregio Utrecht (MRU) en binnen SmartwayZ.NL) in afstemming met Regionale Verstedelijkingsstrategieën.

Bekostiging

- In 2019 is € 2 miljard vrijgemaakt voor de aanpak van de urgente woningbouwopgave. Dit is gebeurd in de vorm van een woningbouwimpuls waarbij € 1 miljard beschikbaar is voor het oplossen van knelpunten in de grote steden en € 1 miljard gaat naar een verlaging van de belasting voor woningcorporaties en andere grote verhuurders. Naast vergroting van de bouwproductie gaat het hier ook om integrale verstedelijking, met ruimte voor kansrijke functiecombinaties.
- In het kader van het Groeifonds worden aanvullend op het bestaande Infrastructuurfonds concrete mogelijkheden voor schaalessprongen in (met name OV) infrastructuur geïnventariseerd en wordt inzichtelijk gemaakt wat de maatschappelijke kosten en baten zijn, evenals de bijdrage aan het duurzame verdienvermogen. De Miljoenennota noemt infrastructuur als één van de terreinen die in aanmerking komt voor het Groeifonds.
- Naast publieke middelen kan ook meer en beter gebruik gemaakt worden van alternatieve bekostigingsbronnen. Het gaat dan om het benutten van optredende baten van investeringen in gebieden en infrastructuur via instrumenten voor grondbeleid en gemeentelijk beleid, vanuit de gedachte van een bredere businesscase en waardecreatie. In mei 2020 heeft de ambtelijke studiegroep Alternatieve bekostiging advies uitgebracht over instrumenten om dergelijke baten te benutten voor gebieds-, ontwikkelings- en infrastructuurinvesteringen (TK 2019-2020, 34682, nr.49).
- Het infrastructuurfonds wordt omgevormd naar een mobiliteitsfonds waarin niet de modaliteit maar de mobiliteit centraal staat.
- Inzet Regio Deals voor grensoverschrijdende samenwerking.
- Inzet Erfgoed Deal voor integrale verstedelijking.

Nationale keuzes toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied

- **Bodemdaling in veenweidegebieden (Bk 4.1)**
 Rijk vraagt provincies om regionale veenweidestrategieën op te stellen
- **Natuur op land en water (Bk 4.2)**
 Beschermen en versterken van de biodiversiteit (Natuurnetwerk Nederland, grote wateren)
- **Land- en tuinbouwgebieden (Bk 4.3)**
 Mogelijk maken van een duurzaam en vitaal landbouw- en voedselsysteem, gebaseerd op kringlopen en natuurinclusiviteit
- 00 **Waardevolle landschappen en nationale parken (Bk 4.4)**
 Versterken en beschermen van unieke landschappelijke kwaliteiten
- **Hoge [$> 15 \mu\text{g}/\text{m}^3$] ammoniakconcentratie**

Prioriteit 4

Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied

Een goede indeling van het landelijk gebied is nodig om een vitaal platteland te behouden, waar het prettig is om te werken, wonen en recreëren. Het landgebruik wordt in balans gebracht met natuurlijke systemen en ontwikkelingen in het landelijk gebied en gaat niet ten koste van de landschappelijke kwaliteiten. Dat draagt bij aan een landelijk gebied waar het prettig wonen en recreëren is en waarin ruimte is en blijft voor een vitale landbouw.

Om in Nederland structureel de natuurdoelen te halen en ruimte te krijgen voor economische en maatschappelijke ontwikkelingen, is het noodzakelijk om in het landelijk gebied het gebruik meer af te stemmen op de fysieke kwaliteiten. Dit wordt uitgewerkt in het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Via de Bossenstrategie wordt gezorgd voor voldoende boomaanplant in Nederland, zowel in de vorm van bos als van andere beplantingen. Dit draagt zowel bij aan beperking van de stikstofverspreiding als aan landschapsherstel en CO₂-opslag.

De inzet in de NOVI is verder om de biodiversiteit te beschermen en versterken en het natuurlijk kapitaal duurzaam te benutten. Binnen het Programma Natuur worden de stikstofmaatregelen nader uitgewerkt. Doel is de negatieve gevolgen van overmatige stikstofdepositie op de natuurkwaliteit te verminderen. Het Nationaal Natuur Netwerk wordt vergroot met de aankoop en functieverandering van 41.000 ha extra natuur. Ook hierbij is de Bossenstrategie van belang.

Ingezet wordt op een duurzaam en vitaal landbouw- en voedselsysteem. Met het Realisatieplan Visie Landbouw, Natuur en Voedsel wordt gewerkt aan de transitie naar kringlooplandbouw.

Uit het Klimaatakkoord, de voortgaande verstedelijking, de energietransitie en de heroriëntatie van de landbouw vloeien grote ruimtelijke opgaven voort. De inzet is daarom het versterken, beschermen of ontwikkelen van (unieke) landschappelijke kwaliteiten. Het Programma ONS Landschap is er op gericht zowel gebiedsgericht als generiek landschapsinclusief omgevingsbeleid te ontwikkelen in afstemming met het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Verder brengen Rijk en regio middels geobjectiveerde kennisproducten de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en identiteit van een gebied in beeld, en ontwikkelen we kaders of spelregels die gebiedsprocessen helpen met het vormgeven van landschapsinclusief omgevingsbeleid.

Nationale Parken werken aan een kwaliteitssprong waarbij met een ruimtelijke zonering de biodiversiteit, (inter)nationale landschappelijke en cultuurhistorische waarden worden versterkt conform het streefbeeld in de standaard voor de gebiedsaanduiding Nationale Parken.

In het kader van de beleidscyclus van de NOVI zal aandacht zijn voor de samenhang tussen de verschillende programma's.

**Tabel Belangrijkste instrumenten beleidskeuzes prioriteit 4:
Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied.**

Instrumenten	Verantwoordelijk departement	Start	Doorlooptijd
Nationaal Programma Landelijk Gebied: hierin wordt richting gegeven aan toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied.	BZK en LNV, i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke organisaties	2020	In 2020 wordt de procesaanpak opgesteld door BZK en LNV
Grondwaterparagraaf: waar dat nuttig is wordt een grondwaterparagraaf opgenomen in visies en plannen. Op grond van een instructieregel in het Besluit kwaliteit leefomgeving moeten de gevolgen voor het waterbelang worden betrokken bij het opstellen van omgevingsplannen en omgevingsverordeningen en bij het nemen van projectbesluiten. Bestuurlijk is afgesproken om deze weging van het waterbelang ook bij de omgevingsvisies uit te voeren.	IenW i.s.m. betrokken departementen en medeoverheden	2020	-
Programma Natuur: binnen dit programma worden de stikstofmaatregelen voor het onderdeel natuurherstel en ontwikkeling nader uitgewerkt. Doel is om extra bij te dragen aan het halen van de doelstellingen uit de Vogel- en Habitatrichtlijnen (VHR). Er ligt hierbij een relatie met het Nationaal Programma Landelijk Gebied .	LNV i.s.m. betrokken departementen, provincies, medeoverheden, natuurbeheerders en andere maatschappelijke partners	2020	Programma loopt tot en met 2030
Het Programma Versterken Biodiversiteit is in opbouw. Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel speelt hierin een belangrijke rol. Dit is een brede, maatschappelijke coalitie met de ambitie om biodiversiteitsverlies in Nederland om te buigen naar biodiversiteitsherstel. Partners bij het Deltaplan zijn onder meer boeren, terreinbeheerders, particulieren, diverse onderzoeksinstituten en overheden.	LNV i.s.m. betrokken departementen en maatschappelijke coalities, zoals het Deltaplan Biodiversiteit	2020	-
Bossenstrategie: via de bossenstrategie wordt gezorgd voor voldoende boomaanplant in Nederland (in aansluiting op afspraken uit het Klimaatakkoord), zowel in de vorm van bos als in andere vormen. Dit draagt zowel bij aan beperking van stikstofverspreiding als landschapsherstel en CO ₂ -opslag. Houtbouw is onderdeel van deze strategie.	LNV i.s.m. betrokken departementen, provincies, Staatsbosbeheer, natuurbeheerders en andere maatschappelijke partijen	2020	2030
Met het Realisatieplan Visie Landbouw, Natuur en Voedsel wordt gewerkt aan de transitie naar kringlooplandbouw.	LNV i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke organisaties	2020	-
Het Nationaal Programma Landbouwbodems is gericht op het committeren van publieke en private partijen aan duurzaam beheer van alle Nederlandse landbouwbodems in 2030.	LNV i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden en maatschappelijke organisaties	2019	2030
Het Programma ONS Landschap is er op gericht om in samenwerking met decentrale partners de waarden en kwaliteiten van onze landschappen te beschermen en te versterken. Dit door landschapsinclusief vorm te geven aan ruimtelijke ontwikkelingen.	BZK i.s.m. betrokken departementen, medeoverheden, PBL, CRa en maatschappelijke partijen	2020	-
Rijk en regio brengen middels gebiedsbiografieën de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en identiteit van een gebied in beeld. De gebiedsbiografie geeft perspectief op de verdere doorontwikkeling van een gebied en biedt een goede basis voor het integrale ontwerp van de nieuwe ruimtelijke opgaven, bijvoorbeeld bij Omgevingsagenda's.	OCW i.s.m. betrokken departementen	2020	-

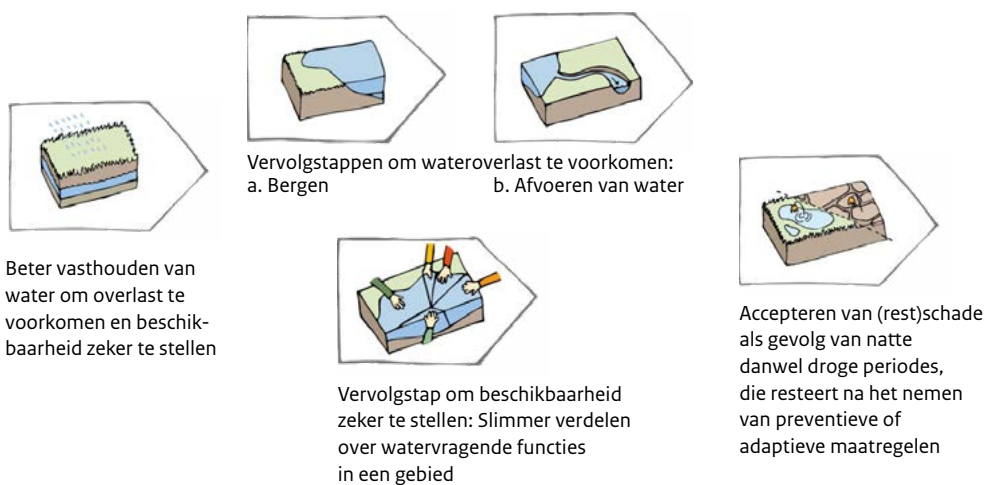
Nationale Parken werken aan een kwaliteitssprong waarbij met een ruimtelijke zonering de biodiversiteit, (inter)nationale landschappelijke en cultuurhistorische waarden worden versterkt conform het streefbeeld in de standaard voor de gebiedsaanduiding Nationale Parken (werkversie mei 2018).	Nationale Parken, provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, groene organisaties, andere landelijke en regionale organisaties en LNV i.s.m. betrokken departementen	2019	Huidige programma loopt tot eind 2022
---	---	------	---------------------------------------

De (nationale) programma's worden in **Bijlage I** nader toegelicht. **Bijlage II** geeft een uitgebreider overzicht van reeds bestaande en nieuwe instrumenten per beleidskeuze.

Richting geven aan decentrale keuzes

We geven in de NOVI aan de regio's de volgende richtingen mee:

- Toepassen van de afwegingsprincipes:
  1. Combineer, daar waar mogelijk, de opgave in het landelijk gebied maximaal met andere opgaven;
  2. Sluit bij inpassing van de opgaven in het landelijk gebied aan bij de kenmerken van het gebied;
  3. Voorkom afwenteling naar tijd en plaats.
- Toepassen van voorkeuren en voorkeursvolgordes voor het landelijk gebied:
  - Voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer: beter vasthouden van water om overlast te voorkomen en beschikbaarheid zeker te stellen; bij dreigende overlast zijn de vervolgstappen 1) bergen en 2) afvoeren; bij een dreigend tekort aan water is de vervolgstap slimmer verdelen over de watervragende functies in een gebied; bij een natuurlijk fenomeen is nooit alle schade te voorkomen, dus als dit toch nog onvoldoende is, dan moeten we als samenleving de (rest)-schade accepteren.

Figuur 5: Voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer

- Zonneladder en beperken van de benutting van landbouwgrond en natuur voor de energieopwekking.
- Opstellen van Regionale Veenweidestrategieën: provincies organiseren een proces met grondgebruikers, maatschappelijke partijen, bewoners en medeoverheden gericht op de opstelling van een programma per veenweidegebied.
- Uitwerken hoe om te gaan met agrarische leegstand en herbestemming samen door Rijk en regio's in de Aanpak Agrarische Leegstand.
- Samen werken aan integrale opgaven in het landelijk gebied, waaronder versterken van natuur en biodiversiteit in het kader van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland.
- Medevormgeven van de transitie naar kringlooplandbouw.
- Natuurinclusief ontwerpen, bouwen en ontwikkelen.
- Besteden van aandacht aan het ontwikkelen en beschermen van waardevolle landschappen.
- Meewegen en vastleggen van landschappelijke kwaliteit in beleid en regelgeving.
- Meer afstemmen van het landgebruik op de zoetwaterbeschikbaarheid (via het Deltaplan Zoetwater)

of geen toestemming van grote watervragende functies in gebieden met ernstige zoetwatertekorten of verzilting.

- Toekennen van functies aan gebieden en locaties waar deze het best worden ondersteund door de natuurlijke eigenschappen en karakteristieken van het bodem-watersysteem.

Bekostiging

- Maatregelen in het kader van het stikstofbeleid:
  - Verstrekken van € 125 miljoen aan terreinbeherende organisaties voor maatregelen op het gebied van natuurherstel en ontwikkeling op de korte termijn (2020-2021);
Dit gaat om natuurherstel in en rond bestaande natuurgebieden.
  - € 125 miljoen inzetten voor de oprichting van een Natuurbank voor compenserende maatregelen voor verlies aan natuurkwaliteit;
  - Langjarige inzet van extra middelen voor natuurherstel en -ontwikkeling, olopend naar € 300 miljoen per jaar in de periode tot en met 2030. Dit krijgt vorm in het Programma Natuur. Eind 2020 verschijnt hiervan de uitvoeringsagenda;
  - € 350 miljoen inzetten voor opkoop van agrariërs (inclusief hun gronden) rondom Natura 2000-gebieden. Dit geld wordt in meerdere tranches ter beschikking gesteld aan de provincies, om in de gebiedsgerichte aanpak gericht piekbelasters in de landbouw te kunnen verminderen;
  - Het plafond van de subsidieregeling sanering varkenshouderijen is verhoogd van € 120 miljoen naar € 455 miljoen om alle aangemelde bedrijven subsidie te kunnen verlenen. Hiermee zullen in 2021 varkenshouderijen in met name het midden, oosten en zuiden van Nederland hun bedrijf beëindigen;
  - Er is € 1 miljard beschikbaar voor een subsidieregeling voor de beëindiging van veehouderijen. De eerste tranche van € 750 miljoen wordt volgend jaar opgesteld, voor de definitieve keuze voor de tweede tranche in 2024 zal gekeken worden wat de meest kosteneffectieve inzet van middelen is. Bedrijven met kippen, varkens en melkvee kunnen zich aanmelden. De bedrijven worden behandeld op volgorde van hun effect op depositie en kosteneffectiviteit;
  - € 175 miljoen inzetten middels een omschakelfonds, met als doel de kosten van omschakeling naar een duurzamer vorm van landbouw te helpen financieren.
- Maatregelen in het kader van het Klimaatakkoord, zoals voor de aanpak van bodemdaling (€ 100 miljoen) en op het gebied van bomen, bos en natuur (€ 51 miljoen).
- De ruimtelijke inzet, gericht op het creëren van ecologische en landschappelijke verbindingen en transitie in het landelijk gebied, zal nader verkend worden op beleidsmatige effecten en financiële gevolgen. Een dergelijke inzet vraagt mogelijk om vernieuwing en versterking van het bestaande grondbeleid-instrumentarium.
- In afstemming met de provincies, LTO, BoerenNatuur en RVO.nl heeft het kabinet in aanloop naar het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) een investeringsregeling voor het aanleggen van landschapselementen opengesteld. Daarmee wil zij een begin maken met het herstel van het aantal *agroforestry*- en landschapselementen, die belangrijke waarden vertegenwoordigen voor biodiversiteit, klimaat en het cultuurlandschap.
- In het kader van de Programmatische Aanpak Grote Wateren heeft het Rijk:
  - Voor de eerste tranche € 95 miljoen geïnvesteerd;
  - Voor de tweede tranche tot en met 2032 in totaal € 248 miljoen gereserveerd.
- Vanuit de Erfgoed Deal werken Rijk, gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties aan een waardevolle leefomgeving. De Erfgoed Deal streeft naar een zorgvuldig vormgegeven leefomgeving, waarin ons verleden tastbaar is en waar we ons - ook in de toekomst - verbonden mee voelen.
- De regeling tijdelijke ondersteuning voor Nationale Parken: € 5,45 miljoen, openstelling per 1 juli 2020. De regeling is bedoeld om parken de komende 3 jaar te ondersteunen in onder andere gebiedsprocessen, en bij visievorming, planvorming en kennisopbouw die nodig is om de standaard te vertalen naar hun gebied. Regionale cofinanciering (50%) is van belang.
- Inzet van middelen van het Natuur realisatieplan, het IBP-Vitaal Platteland en van de Regio Deals.

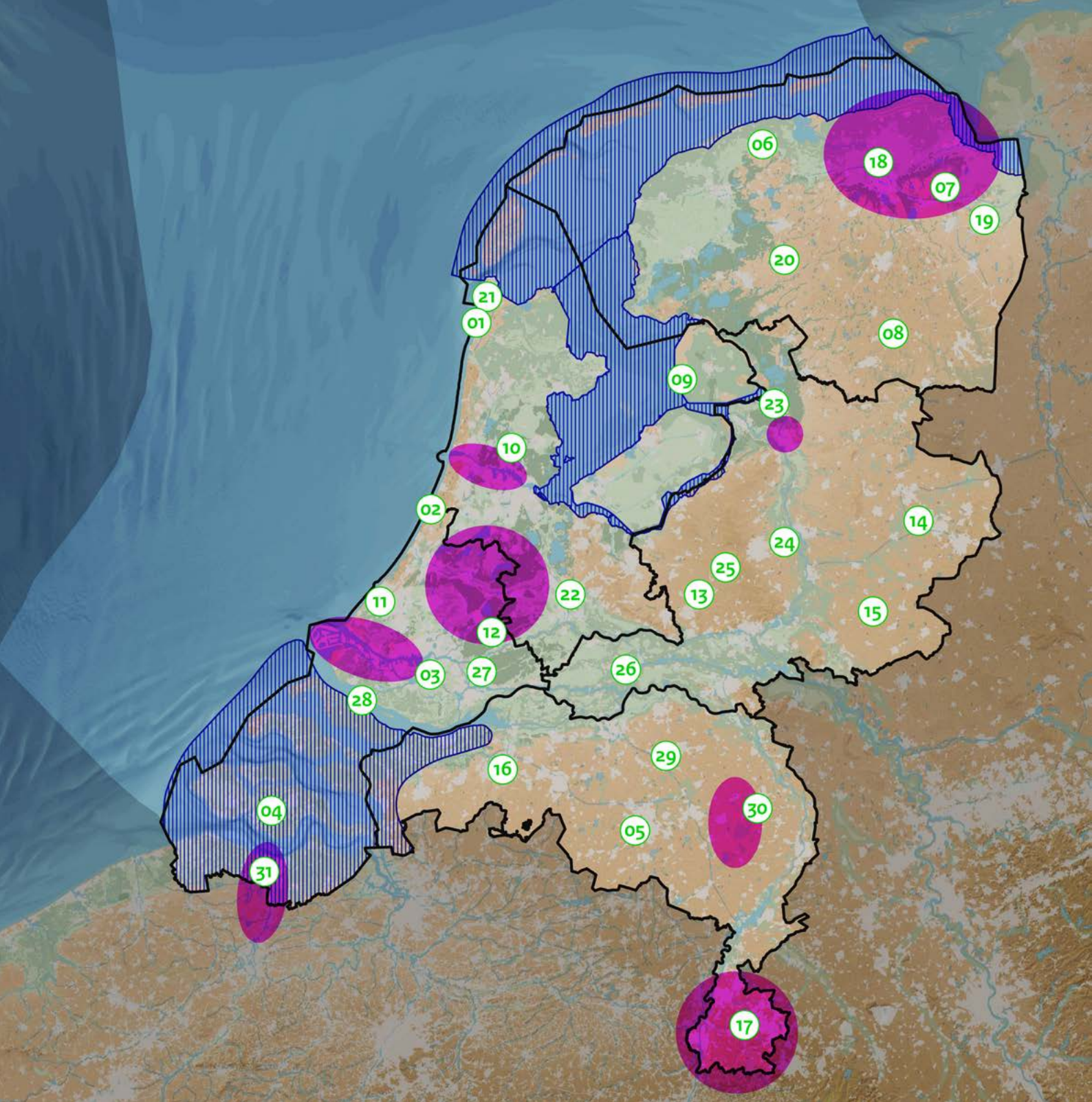

2. We werken gebiedsgericht

De regio is in toenemende mate de meest relevante schaal om opgaven voor de fysieke leefomgeving op te pakken en keuzes te maken. Gegeven de verantwoordelijkheden van het Rijk op nationaal niveau is een samenspel nodig tussen regio en Rijk om tot regionaal maatwerk te komen: gezamenlijk optrekken, steeds passend bij de opgave. Hiervoor hebben het Rijk en de medeoverheden Samenwerkingsafspraken gemaakt. Gebiedsgericht werken betekent ook 'samen met de samenleving'. We betrekken partners, initiatiefnemers en burgers actief bij het inrichten van de fysieke leefomgeving.

Een aantal opgaven heeft een internationale component, die samenwerking vraagt met buurlanden of partners op Europees en mondiaal niveau. Zowel Rijk als betrokken regiopartners zorgen voor een goede betrokkenheid van de buurlanden en andere Europese partners.

In dit hoofdstuk bespreken we de Omgevingsagenda's, de Gebiedsagenda's Grote Wateren, de NOVI-gebieden en kort de Regio Deals. Andere regionale programma's en nationale programma's met een gebiedsgerichte aanpak zijn in het vorige hoofdstuk al besproken als instrument onder één van de prioriteiten.

Integrale gebiedsprocessen

NOVI-gebieden

Omgevingsagenda's

Gebiedsagenda's Grote Wateren

Regio Deals

1e Tranche

- 01 Nucleaire problematiek
- 02 ESTEC
- 03 Rotterdam-Zuid
- 04 Zeeland
- 05 Brainport Eindhoven

2e Tranche

- 06 Noordoost-Fryslân
- 07 Natuurinclusieve landbouw
- 08 Zuid- en Oost-Drenthe
- 09 Noordelijk Flevoland
- 10 Zaan IJ
- 11 Den Haag Zuid-West
- 12 Groene Hart
- 13 Foodvalley
- 14 Twente
- 15 Achterhoek
- 16 Midden- en West-Brabant
- 17 Parkstad Limburg

3e Tranche

- 18 Groningen Noord
- 19 Oost-Groningen
- 20 Zuidoost-Friesland
- 21 Kop van Noord-Holland
- 22 Regio Utrecht
- 23 Zwolle
- 24 Cleantech
- 25 Veluwe
- 26 Rivierenland
- 27 Drechtsteden en Gorinchem
- 28 Zuid-Hollandse Delta
- 29 Noordoost-Brabant
- 30 Noord-Limburg
- 31 Zeeuws-Vlaanderen

Omgevingsagenda's

Voor de gebiedsgerichte uitvoering van de NOVI stellen we samen met medeoverheden, in samenhang met hun omgevingsvisies, Omgevingsagenda's op voor de vijf landsdelen Noord, Oost, Zuid, Zuidwest en Noordwest. Omgevingsagenda's vormen de neerslag van een meerjarig en robuust partnerschap van de betrokken overheden met inbreng van maatschappelijke partijen.

Vervolgens geven we als één overheid samen met maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers uitvoering aan de vier NOVI-prioriteiten in het betreffende landsdeel.

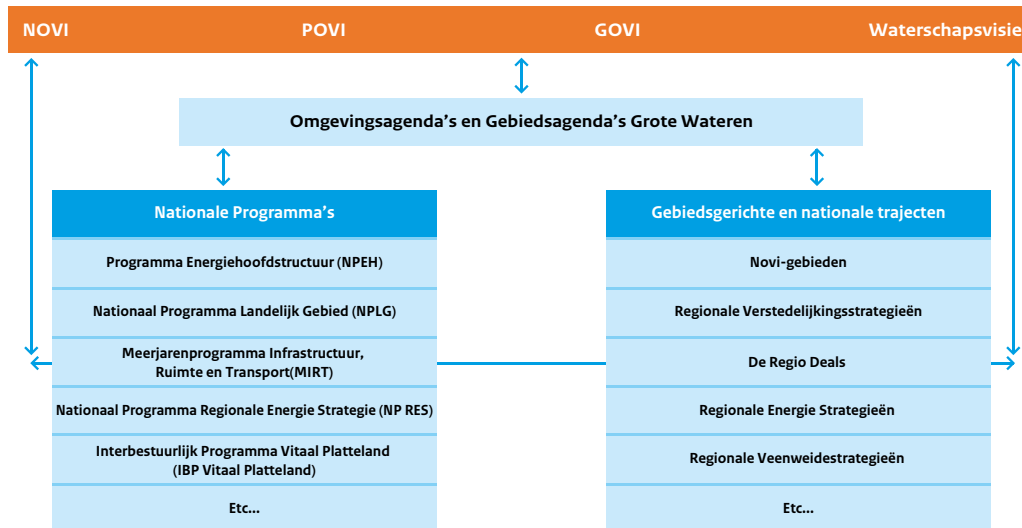

Figuur 7: Omgevingsagenda's

De Omgevingsagenda's brengen per landsdeel in beeld wat de gedeelde opgaven zijn voor verdere ontwikkeling van een economisch duurzame, aantrekkelijke en veilige leefomgeving. Tevens identificeren ze bij welke opgave de samenwerking geïntensiveerd of bijgesteld moeten worden, bijvoorbeeld door in lopende trajecten andere aanpalende opgaven te integreren. Op veel van de gedeelde opgaven lopen namelijk al verschillende projecten en samenwerkingsverbanden tussen Rijk en regio die goed zijn om vast te houden, zoals het IBP Vitaal Platteland, het Programma ONS Landschap, MIRT, de Regio Deals, de Erfgoed Deal, de Woondeals met Regionale Verstedelijkingsstrategieën, het Deltaprogramma, het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie en het Programma Energiehoofdstructuur. Daar waar dat nodig is, verbinden de overheden gebiedsgerichte aanpakken, maken zij afspraken over nieuwe gebiedsgerichte aanpakken en bundelen zij investeringen en andere instrumenten zoals kennis. Dit als basis voor een gezamenlijke koers bij gezamenlijke en urgente gebiedsopgaven en het versterken van de uitvoeringskracht.

In Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's Grote Wateren komen meerdere soorten gebiedsgerichte trajecten samen:

- *Gebiedsgerichte programma's*, zoals de NOVI-gebieden en Regio Deals;
- *Nationale programma's*, zoals het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT), Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland; en
- *Regionale programma's*, zoals regionale energiestrategieën. Voor een schematische weergave van de verhouding tussen de verschillende trajecten zie figuur 8.

Figuur 8: Relatie tussen Omgevingsagenda's, Gebiedsagenda's Grote Wateren en de andere trajecten

Per landsdeel worden bestuurlijke afspraken gemaakt. Zo is bijvoorbeeld in het bestuurlijk overleg voor landsdeel Oost besloten een verstedelijkingsstrategie voor het gebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley op te stellen, die in samenhang met de Woondeal voor de regio Arnhem-Nijmegen wordt uitgewerkt. In deze verstedelijkingsstrategie wordt niet alleen in beeld gebracht waar de 100.000 extra woningen tot 2040 kunnen worden gerealiseerd, maar ook hoe dit kan met behoud van leefomgevingskwaliteit, bereikbaarheid en landschappelijke kwaliteiten, aansluitend op het economisch profiel van het gebied (zie ook de beschrijving van de landsdelen in bijlage IV).

Wanneer het Rijk NOVI-gebieden aanwijst, dan worden de daaruit voortvloeiende 'Rijk-regio programma's' onderdeel van de betreffende Omgevingsagenda. Daar waar Omgevingsagenda's het integratiekader zijn voor de fysieke opgaven op land richten de Gebiedsagenda's Grote Wateren zich op Waddenzee, IJsselmeer en Zuidwestelijke Delta. Raakvlakken of grensoverschrijdende opgaven tussen water en land kunnen onderdeel uitmaken van de betreffende Omgevingsagenda en maken tevens deel uit van de Gebiedsagenda's Grote Wateren.

Inzet Rijk

Het Rijk en de deelnemende partijen zetten hun bevoegdheden, instrumenten, middelen en kennis en expertise zo in dat deze bijdragen aan de realisatie van de gedeelde opgaven. Onderdeel daarvan kan zijn het onderzoeken van de mogelijkheden van bundeling van budgetten en, waar gewenst, hierover afspraken te maken in vervolgstappen. Op deze manier stemmen we financieringsstromen op elkaar af en kunnen ze vanuit een gezamenlijk langetermijnperspectief optimaal renderen. Bijvoorbeeld een regionale investeringsagenda (RIA) met naast publieke ook private partijen zou een goed instrument kunnen zijn om invulling te geven aan afspraken in de Omgevingsagenda. Daarnaast onderzoeken we op welke wijze het Rijksvastgoed (rijksgebouwen en rijksgronden) ingezet kan worden voor de realisatie van de vier prioriteiten van de NOVI.

Andere instrumenten die het Rijk kan inzetten zijn ontwerp onderzoek (Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp) en het maken van gebiedsbiografieën. Dit laatste is een instrument, waarbij in een proces met diverse partijen uit het gebied, de bestaande kwaliteiten en de ontstaansgeschiedenis in kaart wordt gebracht. Het Rijk stimuleert de inzet van ontwerp bij actuele vraagstukken op lokale, regionale en (inter)nationale schaal. Ruimtelijk ontwerp biedt een instrument om partijen te verbinden door opgaven en handelingsperspectieven ruimtelijk te verbeelden. Ontwerpkracht draagt zo bij aan de kwaliteit van de leefomgeving. De Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp bevat een stimuleringsprogramma voor lokale en

regionale overheden en maatschappelijke organisaties om ontwerp in te zetten voor de strategische opgaven in de Nationale Omgevingsvisie.

Tot slot zijn kennis en leren belangrijk. In de (door)ontwikkeling van Omgevingsagenda's krijgt dit vorm in een nog gezamenlijk te ontwikkelen (digitaal) kennis- en leerplatform als onderdeel van het kennis- en innovatieprogramma van de NOVI. Het doel is het werken aan Omgevingsagenda's te faciliteren met een leernetwerk (tussen en binnen landsdelen en met de samenleving) en de toegankelijkheid van beschikbare informatie te vergroten (in samenwerking met kennisinstellingen). Tegelijkertijd zorgt dit voor een wisselwerking met de NOVI-cyclus, bijvoorbeeld door een bijdrage aan de jaarlijkse NOVI-conferentie.

Werkwijze

Het streven is om uiterlijk in het najaar van 2021 de Omgevingsagenda's voor heel Nederland gereed te hebben. Elk landsdeel heeft regio-Rijk teams waarin regionale overheden (provincies, gemeenten, waterschappen) en de meest betrokken departementen (met name ministeries van BZK, EZK, LNV, IenW, OCW en VWS) samenwerken. In de samenwerking worden ook gedurende het proces - via eigen of andere participatietrajecten - initiatieven van maatschappelijke organisaties, bedrijven en bewoners betrokken die op de schaal van de gebiedsopgaven belang hebben en nodig zijn bij het maken van afspraken, omdat zonder hen die afspraken niet kunnen leiden tot realisatie.

De agenda is adaptief. De voortgang van de afgesproken acties, maatregelen en projecten wordt periodiek besproken in de Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving in de landsdelen en kunnen worden aangepast op basis van trends, ontwikkelingen en nieuwe inzichten. Monitoring en een algehele herziening vindt plaats in aansluiting op het cyclisch proces van de NOVI.

De uitwerkingen van de landsdelen zijn te vinden in bijlage IV Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's Grote Wateren:

- [Landsdeel Oost](#)
- [Landsdeel Noord](#)
- [Landsdeel Zuid](#)
- [Landsdeel Zuidwest](#)
- [Landsdeel Noordwest](#)

Gebiedsagenda's Grote Wateren

Om duidelijkheid te kunnen geven over de ambities van het Rijk voor natuur en waterkwaliteit, en daarmee samenhangend de inrichting van watersystemen in de grote wateren, werkt het Rijk samen met de partners in de regio - medeoverheden, belangenorganisaties, burgers, kennisinstellingen en het bedrijfsleven - aan de Gebiedsagenda's Grote Wateren. Voor de grote wateren gebeurt dit in de Agenda IJsselmeergebied en de Agenda's voor de Zuid Westelijke Delta en het Waddengebied (beide in vergaande ontwikkeling). Als programma's onder de Omgevingswet zijn daarnaast in ontwikkeling het Programma Noordzee 2022-2027 en het Programma Integraal Riviermanagement. De Gebiedsagenda's stimuleren een integrale aanpak door kansen en opgaven in het gebied te verbinden, zoals voor natuur, klimaatadaptatie, energietransitie, bereikbaarheid, cultureel erfgoed en economische functies. Ze richten zich op het creëren van een richtinggevend perspectief voor het gebied voor 2050 en een gezamenlijke kennis-, innovatie- en uitvoeringsagenda voor maatregelen en projecten. Daar waar de Gebiedsagenda's Grote Wateren het integratiekader zijn voor de fysieke opgaven in de grote wateren, richten de Omgevingsagenda's zich op het land. Raakvlakken of grensoverschrijdende opgaven tussen land en de grote wateren kunnen onderdeel uitmaken van de betreffende Gebiedsagenda's en Omgevingsagenda's.

Het streven is om eind 2020 de Gebiedsagenda's voor de grote wateren gereed te hebben. De Agenda IJsselmeergebied 2050 is reeds in 2018 opgeleverd. In juli 2020 is de ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050 opgeleverd.

De uitwerkingen van de verschillende Gebiedsagenda's en programma's voor de grote wateren is te vinden in bijlage IV Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's Grote Wateren:

- **IJsselmeergebied**
- **Zuidwestelijke Delta**
- **Waddenzee/Waddengebied**
- **Integraal rivierenmanagement**

NOVI-gebieden

Figuur 9: NOVI-gebieden

Het kabinet heeft een aantal voorlopige NOVI-gebieden geselecteerd. Het Rijk is van plan om hier samen met de regio, met een focus op de brede ruimtelijk-fysieke opgaven:

- Een extra impuls te geven aan grote transities, passend bij NOVI-prioriteiten; en
- Een extra steun te geven aan de aanpak van grote, integrale fysieke opgaven, die essentieel is voor Nederland.

NOVI is méér dan een visie; het gaat ook om het verwezenlijken daarvan. NOVI-gebieden zijn, voortbouwend op bestaande interbestuurlijke samenwerkingstrajecten, instrumenten waarbij overheden zich langjarig committeren en toewerken naar de daadwerkelijke gezamenlijke uitvoering van de verschillende opgaven. Deze gebieden maken onderdeel uit van de Omgevingsagenda's die per landsdeel worden opgesteld. Bij de NOVI-gebieden *zoomen* we met prioriteit in op de concrete transities in de acht gebieden.

Proces van selectie

In de ontwerp-NOVI hebben we suggesties voor NOVI-gebieden gedaan en hebben we een expliciete uitnodiging aan decentrale overheden gedaan voor de aanlevering van voorstellen. Op basis van een zorgvuldig selectieproces zijn acht voorlopige NOVI-gebieden aangewezen. Het kabinet heeft gekozen voor:

- **Havengebieden van Rotterdam en Amsterdam;**
- Landelijke gebieden **De Peel** en het **Groene Hart;**
- Energie- en klimaattransities in relatie tot verstedelijking: **Groningen** en **regio Zwolle;**
- Grensoverschrijdende gebieden **Zuid-Limburg, Zeeuwse havens en Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone.**

Hoe deze selectie heeft plaatsgevonden, inclusief de criteria en aandachtspunten en een overzicht en korte uitwerking van de voorlopige NOVI-gebieden en hun specifieke opgaven, is te vinden in bijlage V: Voorlopige NOVI-gebieden.

Het kabinet heeft voorlopig gekozen voor:

Haventransities Rotterdam en Amsterdam

Bij de haventransities van Rotterdam en Amsterdam gaat het om de omslag naar een niet-fossiele, circulaire economie en de ruimte die daarvoor nodig is. Deze haventransities zijn essentieel voor de economische kracht van onze twee grootste steden. Met de omvang van beide transities en de spanning met andere ruimtevrugnende functies (natuur, landschap, erfgoed, wonen, mobiliteit, milieu, gezondheid, leefomgevingskwaliteit) en ruimtelijke transformaties van de ene naar de andere functie die daar soms aan de orde zijn, is helder dat het hier bij uitstek om NOVI-opgaven gaat. De accenten van de mega-operaties in de twee gebieden zijn verschillend. Het belang van beide gebieden en het slagen van de transities (en transformaties) is bij beide groot.

Transities landelijk gebied: De Peel en het Groene Hart

Het gaat om de grote transitie van het landelijk gebied. De intensieve veehouderij in De Peel en omgeving is van een omvang die zijn gelijke niet kent in de wereld. Tegelijk stelt ons dit voor enorme opgaven ten aanzien van milieu en leefomgevingskwaliteit onder andere door stikstof en is transitie nodig naar meer duurzaamheid, versterking van de natuur, de leefbaarheid, een goede bereikbaarheid, het dierenwelzijn en de gezondheid voor alle inwoners van oostelijk Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg. De opgaven zijn zo groot dat het lopende programma IBP Vitaal Platteland met extra kracht moet worden doorgezet onder aanvoering van LNV. Daadwerkelijk breed en integraal en met deelname van alle relevante decentrale partijen. Zo'n 'landelijke' opgave speelt ook in de veenweidegebieden in het algemeen en het Groene Hart in het bijzonder. De opgave is daar gericht op het beperken van bodemdaling, van CO₂-uitstoot en het aanpassen van de waterhuishouding, ruimte voor landbouw, het verbeteren van de relatie stad-land, omgaan met nieuwe bebouwing, erfgoed en bereikbaarheid. Veiligheid, leefbaarheid en duurzaamheid vragen om actie.

Energie- en klimaattransities in relatie tot verstedelijking: Groningen en regio Zwolle

Groningen is met haar grote ruimtelijk-fysieke opgaven op het gebied van (internationale) bereikbaarheid, landschappelijke kwaliteit, ruimte voor landbouw, aanlanding windenergie, datacenters en de groei (stad Groningen) versus bevolkingsdaling van groot regionaal en nationaal belang. Er speelt veel in Groningen en specifiek in het aardbevingsgebied. Door de ingrijpende versterkingsoperatie moet ook het cultureel erfgoed snel worden verstevigd en verbouwd. In Groningen gaan we een nieuw en aantrekkelijk toekomstperspectief creëren met fysieke maatregelen.

In de klimaatbestendige groeiregio Zwolle speelt een flinke dynamische verstedelijkingsopgave in samenhang met de regionale waterproblematiek. Het economisch groeipotentieel van deze regio is in belangrijke mate afhankelijk van de wijze waarop wordt ingezet op regionale verbondenheid, (inter)nationale bereikbaarheid en de woningbouwopgave om de groei te accommoderen. Het koppelen van deze drie grote, complexe en urgente opgaven aan die van klimaatveranderingen en waterveiligheid, draagt bij aan de brede welvaart van Nederland en aan duurzame oplossingen voor grote en complexe transitievraagstukken, zoals verwoord in de NOVI.

Transities in een grensoverschrijdende context: Zuid-Limburg, Zeeuwse havens en Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone

Zuid-Limburg heeft sociale, sociaaleconomische en fysieke opgaven die van betekenis zijn in een bijzondere grensoverschrijdende setting (met regio's rond het Duitse Aken, het Waalse Luik en het Vlaamse Hasselt). De opgaven die te maken hebben met bereikbaarheid (drielandentrein), circulaire economie (Chemelot) en bevolkingsdaling (Oostelijke Mijnstreek) zijn stuk voor stuk fors en vragen alle drie internationale afstemming en overleg. Een rol voor het Rijk is daarbij noodzakelijk.

De Zeeuwse havens Vlissingen en Terneuzen kennen ook opgaven die passen bij de aanpak gebruikt bij de NOVI-gebieden. Ook hier speelt nadrukkelijk een grensoverschrijdend karakter. Sterker: niet eerder was ergens in ons land sprake van een bedrijf (in dit geval een havenbedrijf) waarin partijen van beide zijden van de grens vertegenwoordigd waren. Die eerste stap vraagt om steun van het Rijk. De nieuwe

sluis is daarvan een exponent, maar meer is denkbaar. Relatie met opgaven van het grensoverschrijdende woon-werkverkeer, en de nauwe relaties met Oost- en West-Vlaanderen, geven deze regio een eigen opgave die ook inzet vanuit Den Haag vraagt. Dat geldt tevens voor de opgaven die met bevolkingsdaling samenhangen.

Vervolg

Gelijktijdig met de vaststelling van de NOVI, heeft het kabinet deze 'voorlopige NOVI-gebieden' aangewezen. Voor deze acht gebieden zullen we vervolgens een plan van aanpak opstellen dan wel een bestaand plan van aanpak aanvullen en aanpassen. Tevens spreken we voor elk gebied duidelijk af welke bestuurders (aan Rijks- en regiozijde) aangesproken kunnen worden op het behalen van die doelen, mijlpalen en het opstellen van plannen van aanpak. Op basis van die plannen van aanpak zal de definitieve aanwijzing uiterlijk bij de Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving in het voorjaar, maar zo mogelijk al dit najaar, plaatsvinden. Zowel de formele start als de voortgang worden gedeeld als onderdeel van een jaarlijks te organiseren NOVI-conferentie. Bij dat evenement zullen de verantwoordelijke bewindslieden en regionale bestuurders een actieve rol spelen en daarmee bijdragen aan het gevoel van urgentie en de zichtbaarheid van de NOVI-gebieden.

Verder kan de inzet van het Rijk zijn:

- Stroomlijning van de rijksinzet dan wel gezamenlijke departementale inzet;
- Impuls geven aan stroomlijning van de regio-inzet (Eén 'loket' Rijk; Eén 'loket' regio; heldere Rijk-regio aanpak);
- De governance of aansturing stroomlijnen; dus ook: geen *free ride*;
- Zorgen voor extra status, zichtbaarheid of aandacht;
- Langjarig commitment van het Rijk (en de regio);
- Zo nodig extra ruimte in regels/ kaders (en kennisdelen) realiseren;
- Zorgen voor gerichte inzet Planbureau voor de Leefomgeving en College van Rijksadviseurs.

Regio Deals

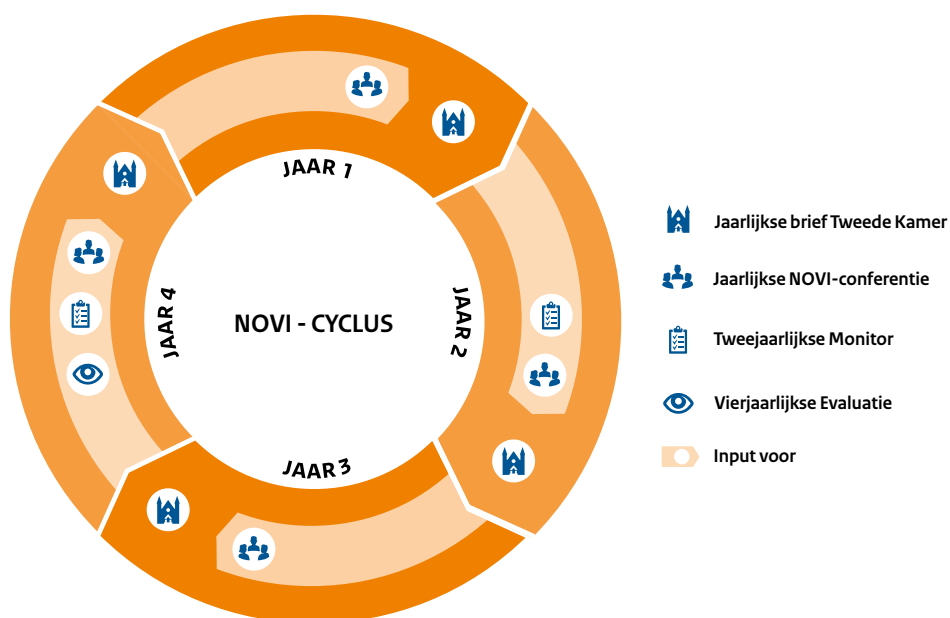
De Regio Envelop van het kabinet is bedoeld om in samenwerking met regionale overheden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties meervoudige opgaven op regionaal niveau aan te pakken via Regio Deals. Regio Deals vormen ook een onderdeel van de Omgevingsagenda. Alle Regio Deals zijn gericht op het realiseren van brede maatschappelijke welvaart. Veel Regio Deals zijn (mede) gericht op de opgaven waar ook de NOVI zich voor gesteld ziet en beogen op regionaal niveau oplossingen hiervoor tot stand te brengen. Ook de meervoudige problematiek en de integrale aanpak van de Regio Deals zijn in lijn met de NOVI.

De Regio Deals bestaan uit drie tranches. De opgaven en voorstellen uit de eerste en tweede tranche van de Regio Deals zijn al in uitvoering of gereed voor uitvoering en de eerste resultaten daarvan zijn zichtbaar. In de derde tranche is het kabinet voornemens met veertien regio's aan de slag te gaan en hun voorstellen samen verder uit te werken tot Regio Deals. De totale beschikbare en gereserveerde middelen uit de Regio Envelop voor de uitvoering van de derde tranche Regio Deals bedragen € 180 miljoen. De regio's financieren minimaal hetzelfde bedrag, zodat er in totaal minimaal € 360 miljoen beschikbaar is.

3. We werken permanent en adaptief

Het uitvoering geven aan de NOVI is een permanent en aanpasbaar proces. We gaan daarbij uit van een terugkerende cyclus van vier jaar. De eerste cyclus start na de vaststelling van de definitieve NOVI, en beslaat de periode 2021 tot en met begin 2025. Wanneer daar voldoende aanleiding voor is, kan de NOVI tussentijds worden aangepast.

Figuur 10: Cyclisch proces NOVI

NOVI-conferentie: jaarlijkse uitwisseling van de stand van zaken

Jaarlijks, in het voorjaar, beleggen we een nationale NOVI-conferentie over de voortgang van de uitvoering, gebiedsgerichte uitwerking en nieuwe ontwikkelingen en inzichten. Dit is een moment waarop alle betrokkenen bij de NOVI samenkomen, kennis en nieuwe ideeën kunnen worden gewisseld en resultaten van programma's, projecten en experimenten kunnen worden besproken. Ontmoeting en verbinding staan centraal.

De voortgang van NOVI-gebieden, Omgevingsagenda's, programma's en de monitoring van de opgaven en beleidskeuzes zullen expliciet aandacht krijgen op de conferentie. Ook worden relaties gelegd met andere programma's zoals het Deltaprogramma, het kennis- en innovatieprogramma van de NOVI en initiatieven in de samenleving. Het jaarlijkse evenement krijgt daarmee een spilfunctie in het NOVI-proces. Met een gerichte communicatiestrategie kan de NOVI-conferentie de voortgang van de uitvoering aanjagen.

Voortgangsbrief: jaarlijks inzicht geven in voortgang en aanpassingen

In een jaarlijkse brief van het kabinet aan de Tweede Kamer maken we inzichtelijk wat de voortgang is en welke aanpassingen in beleid en aanpak nodig zijn. De eerste NOVI-voortgangsbrief verschijnt voor de zomer 2021. Inbreng voor de brief vormen onder meer de resultaten van de conferentie, de tweejaarlijkse monitor, vierjaarlijkse evaluatie en burgerperspectiefonderzoek. De afspraken uit de Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving uit de landsdelen worden ook meegenomen in de voortgangsbrief.

Monitoring: eens in de twee jaar een vinger aan de pols

Het PBL brengt samen met het KIM, de RCE, het RIVM en het CBS elke twee jaar de ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving in beeld. Door deze ontwikkelingen te vergelijken met doelstellingen of beoogde trends wordt aangegeven voor welke onderwerpen extra inzet dan wel ondersteuning nodig is. Zoals toegezegd aan de Tweede Kamer, zullen we de monitor van de NOVI tevens zien als de monitor van het PlanMER NOVI en de monitor van de maatschappelijke doelen van de Omgevingswet.¹

De monitor wordt uitgevoerd op verzoek van de minister van BZK, namens het kabinet, en onder verantwoordelijkheid van het PBL. Hiermee is de onafhankelijkheid van de resultaten gewaarborgd. De monitor wordt begeleid door een klankbordgroep waarin verschillende ministeries, medeoverheden en dataleveranciers participeren.

De monitor van de NOVI is een effectmonitor die de ontwikkelingen ten aanzien van de nationale belangen en prioriteiten in beeld brengt. Daarnaast is er aandacht voor het monitoren van de transities, zodat zicht ontstaat op de voortgang van de verschillende transitieprocessen. In de monitor komen ook de in het PlanMER als kwetsbaar aangemerkte aspecten in de fysieke leefomgeving aan bod. Waar mogelijk wordt een regionale uitsplitsing van de informatie gemaakt voor meer gebiedsgerichte monitoring en het gebruik door medeoverheden.

De monitor wordt aan de Tweede Kamer toegezonden. Tegelijk met de NOVI is een nulmeting met een lijst van indicatoren aan de Tweede Kamer toegezonden, de eerste monitor van de NOVI komt uit in 2022.

Evaluatie: zicht op de samenhang

Om tot een daadwerkelijke adaptieve NOVI te komen, is het van belang om, naast het in beeld brengen van de feitelijke ontwikkelingen door middel van de monitor, ook zicht te hebben op de achterliggende oorzaken. Daarom zullen periodiek de ontwikkelingen en de maatregelen tegen het licht worden gehouden op basis waarvan het beleid zo nodig bijgestuurd wordt. Uitgangspunt is dat alle programma's verantwoordelijk zijn voor hun eigen evaluatieonderzoek. Jaarlijks wordt echter de werking en de samenhang tussen de verschillende programma's en instrumenten van de Uitvoeringsagenda besproken in de ambtelijke Stuurgroep Leefomgeving. Eén keer in de vier jaar zal daarnaast namens alle betrokken departementen een *overall* evaluatie plaatsvinden. Dit betreft een lerende evaluatie met conclusies richting de uitgangspunten van de NOVI. De evaluatie zal gericht zijn op de samenhang in visie van de verschillende beleidsterreinen, instrumenten, participatie en samenwerking van betrokken actoren.

¹ De Omgevingswet moet bijdragen aan het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit. En de wet moet bijdragen aan het doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving om maatschappelijke functies te vervullen.

Hierbij zal er in ieder geval aandacht zijn voor de volgende aspecten:

- In hoeverre de ontwikkelingen passen bij de adaptieve ontwikkelpaden van de vier prioriteiten, met andere woorden zijn de transities op de goede weg;
- In hoeverre er sprake is van onverwachte of nieuwe ontwikkelingen die van invloed zijn op de uitvoering van de NOVI en de transitiepaden;
- In hoeverre er sprake is van samenhang in beleid en uitvoering;
- In hoeverre alle betrokken partijen hun rol kunnen vervullen en beschikken over de goede instrumenten;
- In hoeverre de afwegingsprincipes en beleidskeuzes van de NOVI voldoen en een goede omgevingskwaliteit en een veilige en gezonde leefomgeving worden gerealiseerd.

Het is belangrijk dat alle bij de NOVI betrokken partijen bij deze evaluatie worden meegenomen.

Zo kunnen alle betrokken overheden en partijen leren van hun ervaringen. De eerste evaluatie vindt plaats eind 2024 en worden toegezonden aan de Tweede Kamer.

Burgerperspectief

In de beleidsvorming rond de leefomgeving is het van groot belang het perspectief van burgers goed te kennen en mee te nemen in het beleid. Dit is een continu proces. In de totstandkoming van de NOVI is een representatief onderzoek gedaan naar het perspectief van burgers op de hoofdpogaven van de NOVI, de bereidheid zelf bij te dragen en verwachtingen ten aanzien van anderen (overheid en maatschappelijke partijen).^{2,3} Ook voor de uitvoering is het perspectief van burgers van belang: hoe vinden zij hoe dit gaat? Voelen ze zich betrokken en dragen ze zelf bij? Dit onderzoek wordt één keer in de vier jaar herhaald en tegelijkertijd met de beleidsevaluatie eind 2024 gepresenteerd worden.

Kennis- en innovatieprogramma

Een goede organisatie van het lerend vermogen is nodig om te zorgen dat de NOVI daadwerkelijk adaptief wordt. Dit heeft zowel betrekking op het delen van ervaringen en als op het gezamenlijk ontwikkelen en gebruiken van kennis.

Hiervoor zijn verschillende soorten kennis nodig:

- Kennis van nieuwe ontwikkelingen en initiatieven, die van invloed zijn op de fysieke leefomgeving; bijvoorbeeld het onderzoek van het PBL naar de impact van de 1,5-meter samenleving op de fysieke leefomgeving;
- Kennis over de uitvoering van het beleid (wat zijn de succes- en faalfactoren in de uitvoering, welke instrumenten zijn effectief en hoe werken we goed samen?);
- Kennis over de mate van doelbereik (bereiken we de gestelde doelen?);
- Kennis over de werking van het stelsel (beschikken alle partijen over de goede instrumenten om uitvoering te geven aan hun rol?).

De behoefte aan deze kennis ligt naar verwachting zowel bij het Rijk als bij alle bij de uitvoering van de NOVI betrokken partijen. Dit vraagt om het inrichten van een goede kennisinfrastructuur, waarbij iedereen bijdraagt vanuit eigen rol en verantwoordelijkheid en zoveel mogelijk in aansluiting bij lopende initiatieven. Het Rijk wil samen met de medeoverheden een structurele samenwerking organiseren van een netwerk van professionals, praktijken en maatschappelijke initiatieven om kennis te genereren en het 'leren door doen' te organiseren. Hierbij staat een stevige verbinding met het primaire beleidsproces centraal, zoals de NOVI-cyclus en de landsdelige Omgevingsagenda's.

² Motivation International BV, Burgerperspectieven voor de NOVI & Burgerdialogen, inbreng voor de NOVI, augustus 2018 resp. januari 2019.

³ Het Groene Brein, Combineren, Concentreren & Concurren - Een jongerenperspectief op de Nationale Omgevingsvisie, juni 2018.

Het Rijk neemt de verantwoordelijkheid voor:

- De organisatie van de jaarlijkse NOVI-conferentie;
- De verdere inrichting van de kennisinfrastructuur rond de NOVI;
- De effectmonitor van de NOVI (PBL i.s.m. RCE, CBS, KIM en RIVM);
- Het faciliteren van de *communities of practice* gericht op het delen van kennis en innovatieve werkwijzen en initiatieven tussen betrokkenen. Deze *communities* zullen een rol spelen in het leernetwerk rond de Omgevingsagenda's;
- Het faciliteren van informele, inspirerende ontmoetingen van het NOVI-netwerk en plekken voor verbeelding, de zogenoemde *soft space*, rondom de NOVI thema's;
- *Facts and figures* onder de Omgevingsagenda's;
- De vierjaarlijkse evaluatie van de NOVI (in samenwerking met planbureaus);
- Onderzoek en verkenningen naar nieuwe ontwikkelingen en innovaties die van invloed zijn op de nationale belangen (in samenwerking met planbureaus, universiteiten en kennisinstellingen);
- Het bevorderen van een ontwerpgerichte benadering, onder andere door de betrokkenheid van het College van Rijksadviseurs.

4. We werken als één overheid, samen met de samenleving

De uitvoering van de NOVI kan alleen vorm krijgen als we het samen doen en als ieder vanuit de eigen positie en verantwoordelijkheid een bijdrage levert aan de integrale opgaven. Een goede samenwerking tussen alle betrokkenen is essentieel; tussen overheid en samenleving, tussen Rijk en medeoverheden en binnen het Rijk (tussen departementen).

Samenleving

Bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen, initiatiefnemers en burgers zijn cruciaal bij het realiseren van de ambities om in Nederland een veilige en gezonde leefomgeving te realiseren. Vele partijen en initiatiefnemers zijn daar op verschillende manieren, plaatsen en schaalniveaus ook al druk doende mee bezig. Van bijvoorbeeld initiatieven voor zelfbouw en wooncoöperaties tot de NOVI-alliantie voor regionale investeringsagenda's. De NOVI zal waar mogelijk en gewenst aansluiting zoeken bij deze initiatieven en andersom kan uiteraard ook.

We betrekken maatschappelijke partijen actief bij de Omgevingsagenda's, in de NOVI-gebieden en de NOVI-programma's. Ze werken mee aan de vormgeving en bij de uitvoering hiervan. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om partijen die het verschil kunnen maken door hun kennis, kunde, of investeringsmogelijkheden. Het meewerken wordt door het Rijk gefaciliteerd. Als onderdeel van het kennis- en innovatieprogramma richt het Rijk een denktank op die gevraagd en ongevraagd adviezen geeft over beleid voor onze toekomstige leefomgeving.

Als basis voor het initiatieven ontwikkelen, meewerken en meedenken is een informeel, dynamisch NOVI-netwerk onontbeerlijk. Het is van belang dat de deelnemers aan dit netwerk de thematische breedte van de NOVI vertegenwoordigen. Naast actieve betrokkenheid bij de uitvoering van de NOVI kan een dergelijk netwerk ook tot soms onverwachte kruisverbanden, inzicht in de samenhang tussen instrumenten en nieuwe samenwerkingsrelaties tussen partijen onderling leiden. Het ministerie van BZK faciliteert het netwerk en jaarlijks organiseren we gezamenlijk met betrokken departementen een aantal (net)werksessies. Tevens koppelen we het NOVI-netwerk aan de NOVI-conferentie, zowel wat betreft invulling (van een deel) van de conferentie dan wel als ontmoetingsmoment.

Participatie is een belangrijke pijler onder de Omgevingswet. Participatie komt terug onder alle instrumenten die onder de Omgevingswet vallen en daarmee ook ten aanzien van de NOVI en de Uitvoeringsagenda. De Omgevingswet stimuleert vroegtijdige participatie om tijdig belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen. Daarom zijn in de Omgevingswet en in het Omgevingsbesluit regels over participatie opgenomen.⁴

⁴ Zie www.aandeslagmetdeomgevingswet.nl/participatieomgevingswet.

Medeoverheden

Om de samenwerking te bekrachtigen, maken de medeoverheden en het Rijk interbestuurlijke samenwerkingsovereenkomsten. Als basis hiervoor hanteren de vier overheden (Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten) gelijkwaardig partnerschap.

In deze Samenwerkingsafspraken onderschrijven medeoverheden de integrale aanpak, de doelen, ambities, opgaven, de nationale belangen en prioriteiten van de NOVI. Ook de regierol van het Rijk wordt hierin nader beschreven, onder andere door heldere spelregels met elkaar af te spreken. Het Rijk committeert zich aan 'werken als één Rijksoverheid'. Tevens wordt aangegeven dat alle overheden gaan werken met de afwegingsprincipes en de voorkeursvolgordes uit de NOVI. Hiervoor vormen ook de richtinggevend keuzes uit hoofdstuk 4 van de NOVI belangrijke uitgangspunten. Hoe en in welke processen de verschillende overheden samen aan de uitvoering van de NOVI werken is eveneens onderdeel van de Samenwerkingsafspraken. Ook is opgenomen dat elke partij aan de bel kan trekken, wanneer niet volgens de principes van integrale, gebiedsgerichte gelijkwaardige samenwerking wordt gewerkt. Sommige programma's, bijvoorbeeld het programma Natuur en de realisatie van de Bossenstrategie, zijn gezamenlijke programma's van Rijk en provincies.

De formele voortgang van de interbestuurlijke samenwerking en de voortgang van de NOVI (inclusief Omgevingsagenda's en NOVI-gebieden), komen aan de orde in bestuurlijk overleg op nationaal niveau tussen de koepels van medeoverheden en het Rijk, en in het bestuurlijk overleg in de afzonderlijke landsdelen. Daarnaast is uiteraard ook ruimte voor thematische en gebiedspecifieke overleggen. Met betrekking tot het cyclisch proces van de NOVI maken we gebruik van de jaarlijkse NOVI-conferentie en de tweejaarlijkse monitor. De jaarlijkse NOVI-conferentie vormt een moment om stil te staan bij en gezamenlijk te bekijken hoe de samenwerking verloopt tussen de verschillende overheden en waar eventueel aanpassing nodig is. Tweejaarlijks worden hier ook de resultaten van de monitor bij betrokken.

Rijk en Rijksuitvoeringsorganisaties

De betrokken ministers dragen gezamenlijk verantwoordelijkheid voor de NOVI en deze Uitvoeringsagenda, zonder te tornen aan de ministeriële verantwoordelijkheden van de bewindspersonen. De minister van BZK is verantwoordelijk voor de samenwerking en afstemming daar waar plannen en voornemens uit het rijksbeleid voor de leefomgeving elkaar raken, aanvullen of schuren. Daartoe zijn interdepartementale overleggremia ingericht.

De Rijksuitvoeringsorganisaties (Rijkswaterstaat, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Rijksvastgoedbedrijf, ProRail, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en Staatsbosbeheer) werken in opdracht van de verantwoordelijke overheden aan de uitvoering van beleid, (gebiedsgerichte) opgaven en projecten in de fysieke leefomgeving. Zij zullen ook uitvoering gaan geven aan de opgaven die voortvloeien uit de NOVI.

Het sturen op een integrale benadering van uitvoeringsprojecten in de fysieke leefomgeving moet het uitgangspunt zijn voor zowel de uitvoeringsorganisaties als de opdrachtgevende partijen. Integrale opdrachten worden interdepartementaal door beleid afgestemd. De opdrachtverlening aan de uitvoeringsorganisaties vindt vervolgens via de bestaande sturingsrelaties plaats. Dit vraagt om een goed georganiseerde governance.

Bij de uitvoering van de integrale en gebiedsgerichte opgaven werken de uitvoeringsorganisaties samen met beleidsdepartementen, medeoverheden, bedrijven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en burgers. De organisaties werken reeds aan een aantal gebiedsgerichte en thematische opgaven zoals de Regionale Energie Strategieën (RES'en). De opgedane kennis en ervaring van deze projecten en opgaven zullen worden gebruikt voor de integrale en gebiedsgerichte opgaven die voortvloeien uit de NOVI.

Internationaal

Voor een goede doorwerking en uitvoering van de NOVI speelt ook het internationaal perspectief een belangrijke rol. Het Rijk stuurt met regionale partners op prioritaire opgaven die spelen op nationaal niveau en in de samenwerking bij ruimtelijke grensoverschrijdende vraagstukken. Concreet wordt dat opgepakt in programma's, Omgevingsagenda's en NOVI-gebieden.

Bijlage I: Nadere toelichting op de nationale programma's

Inleiding

In hoofdstuk 1 van deze Uitvoeringsagenda worden bij de vier prioriteiten verschillende programma's genoemd. In deze bijlage lichten we de belangrijkste programma's toe, toegespitst op de beleidskeuzes die gelden binnen de prioriteiten. Eén van de kenmerken van de programma's is dat zij zowel in reikwijdte als instrumentarium een integrale benadering kiezen. Een ander kenmerk is dat de afwegingsprincipes van de NOVI op een toegesneden wijze worden toegepast. Bovendien geldt dat alle programma's bijdragen aan tenminste twee nationale belangen, te weten:

1. Bevorderen van een duurzame ontwikkeling van Nederland als geheel en van alle onderdelen van de fysieke leefomgeving;
2. Realiseren van een goede leefomgevingskwaliteit.

Alle Rijksuitvoeringsorganisaties (RWS, RVO, RVB, RCE, ProRail en SBB) vervullen naast hun primaire taken, binnen veel van de nationale programma's die zijn opgenomen in de NOVI, óók een faciliterende rol, opdat beleidsdoelen tot uitvoering worden gebracht. Dergelijke 'meekoppelkansen' vormen onderdeel van het gebiedsgericht werken en creëren maatschappelijk meerwaarde.

Nadere toelichting programma's

Deltaprogramma

Doel en korte omschrijving programma

Het Deltaprogramma is een nationaal programma. Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen werken hierin samen aan de bescherming van Nederland tegen hoogwater, het zorgen voor voldoende zoetwater en een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting. Dit vindt plaats onder regie van de Deltacommissaris en met inbreng van maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven. Nu en voor komende generaties. Het Deltaprogramma omvat drie Deltaplannen met de programmering van de benodigde maatregelen, voorzieningen en onderzoeken voor waterveiligheid, zoetwatervoorziening en ruimtelijke adaptatie.

Scope

De scope van het Deltaprogramma betreft de opgaven voor de bescherming van Nederland tegen hoogwater, het zorgen voor voldoende zoetwater en een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting van Nederland. De programmering van de maatregelen in de Deltaplannen gaat over de komende zes jaar met een doorkijk naar de daaropvolgende twaalf jaar. De opgaven van het Deltaprogramma kunnen niet alleen worden opgelost in het watersysteem maar vergen ook ingrepen en aanpassingen in de ruimtelijke inrichting van Nederland. De uitvoering van het Deltaprogramma is derhalve ook een ruimtelijke opgave. De maatregelen van het Deltaprogramma worden daarom samenhangend en integraal uitgevoerd.

Dit betekent dat bij de uitvoering van maatregelen voor het Deltaprogramma zoveel mogelijk andere relevante onderwerpen worden meegenomen, zoals natuur, economie en ruimtelijke kwaliteit. Anderzijds stellen de opgaven van het Deltaprogramma eisen of randvoorwaarden aan de ruimtelijke inrichting van Nederland, zoals:

- Voldoende ruimte reserveren voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen;
- Het bij ruimtelijke ontwikkeling zoveel als mogelijk voorkomen van schade en slachtoffers door overstromingen of extreem weer;

- Mogelijk ander grondgebruik in de landbouw gezien kans op meer droogte en verzilting;
- En serieuze aandacht voor het blijven beperken van overstromingsrisico's bij locatiekeuzes voor woningbouw en andere fysieke investeringen in laaggelegen Nederland.

Proces

Sinds 2010 verschijnt er jaarlijks op voorstel van de Deltacommissaris op Prinsjesdag een Deltaprogramma. Hierin wordt de voortgang van de uitwerking en uitvoering van de deltabeslissingen, regionale voorkeursstrategieën en deltaplannen beschreven. Ook is hierin de programmering van de maatregelen, voorzieningen en onderzoeken voor de komende jaren opgenomen. De deltabeslissingen en regionale voorkeursstrategieën worden iedere zes jaar herijkt, zodat de koers van het Deltaprogramma waar nodig tijdig kan worden bijgesteld om de waterveiligheid, zoetwatervoorziening en de ruimtelijke inrichting in Nederland ook op de lange termijn duurzaam en robuust te houden en de (grotere) extremen van het klimaat te kunnen opvangen. De eerste zesjaarlijkse herijking wordt opgenomen in het Deltaprogramma 2021. Het rijksbeleid dat voortkomt uit de herijkte deltabeslissingen en regionale voorkeursstrategieën wordt verankerd in het Nationaal Water Programma 2022–2027.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement
Ministerie van IenW

Betrokkenen

Provincies, gemeenten, waterschappen, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijfsleven.

Nationaal Water Programma 2022-2027

Doel en korte omschrijving programma

De minister van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) stelt het Nationaal Water Programma (NWP) voor de periode 2022–2027 op. Het NWP beschrijft de hoofdlijnen van het nationale waterbeleid voor deze periode en geeft een doorkijk naar 2050. Het NWP bevat:

- Een uitwerking van het te voeren beleid (inclusief het nationale ruimtelijke en ecologische beleid) voor de ontwikkeling, het gebruik, het beheer en de bescherming of het behoud van water;
- Maatregelen vanwege nationale belangen en om wateropgaven te bereiken en daaraan te blijven voldoen.

Het Nationaal Water Programma 2022–2027 is de opvolger van het Nationaal Waterplan 2016-2021 en het Beheer- en Ontwikkelplan voor de Rijkswateren 2016-2021. Met de samenvoeging van deze twee plannen wordt geanticipeerd op de Omgevingswet, waarin het programma als een van de instrumenten is opgenomen.

Scope

Het NWP geeft het integrale kader voor het waterbeleid en -beheer van het Rijk voor de periode 2022-2027 (inclusief het Noordzeebeleid). De Stroomgebied-beheerplannen en Overstromingsrisicobeheerplannen voor de stroomgebieden van de Rijn, Maas, Schelde en Eems en het Programma Noordzee (inclusief het programma Kaderrichtlijn Mariene Strategie) zijn een bijlage bij het NWP. In het NWP worden de nationale componenten van de herijking van het Deltaprogramma vastgelegd.

In het NWP worden de voor het waterbeleid relevante nationale belangen uit de NOVI en de toepassing van de afwegingsprincipes hierbij, verder uitgewerkt. Verder geeft het NWP uitvoering aan de Europese richtlijnen voor waterkwaliteit, de mariene strategie en overstromingsrisico's.

Proces

De voorbereiding van dit NWP vindt plaats onder het wettelijk regime van de Waterwet. Het overgangsrecht bij de Omgevingswet voorziet er in dat het NWP 2022-2027 uiteenvalt in een aantal verplichte programma's onder de Omgevingswet.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 6. Mobiliteitssysteem (scheepvaart)
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, UvW, IPO, VNG, vertegenwoordiger Deltaprogramma.

Programma Noordzee 2022-2027

Doel en korte omschrijving programma

De Noordzee is één van de meest intensief gebruikte zeeën ter wereld en het wordt er nog drukker. Het is een waardevol en kwetsbaar ecosysteem en een bron van voedsel voor mens en dier. De Noordzee heeft daarnaast grote economische betekenis. Er liggen drukbevaren scheepvaartroutes. Er is recreatief gebruik. De marine en luchtmacht oefenen er. Op de Noordzee wordt olie, gas, zand en windenergie gewonnen. Daarnaast is de Noordzee belangrijk voor de leefbaarheid van kustgebieden en visserijregio's. Het gebruik moet passen binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. De opgave is een gezonde Noordzee met een duurzaam gebruik te waarborgen, waarbinnen plek is voor beschermde natuurwaarden, een duurzame visserij en voldoende ruimte voor windparken op zee, zeescheepvaart en andere gebruikers. In het Programma Noordzee 2022-2027 wordt door het Rijk in samenwerking met medeoverheden en betrokken partijen uitwerking gegeven aan:

- Plaatsing van windparken op de Noordzee;
- Ombuiging van achteruitgang van het Noordzee-ecosysteem naar herstel;
- Relatie windenergie met de ruimtelijk economische ontwikkeling van de aangrenzende landsdelen en de ruimtelijk invloed op land;
- Maritieme archeologie;
- Visserij.

Scope

Het Programma Noordzee is de Nederlandse invulling van het Klimaatakkoord van Parijs en de afspraken zoals opgenomen in het Nederlandse Klimaatakkoord, en internationale kaders voor een gezonde zee zoals de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) en OSPAR-Verdrag⁵. Het Programma Noordzee is een ruimtelijk plan conform de vereisten van de Europese richtlijn Maritieme Ruimtelijke Planning (Richtlijn 2014/89/EU) en bevat het programma van maatregelen voor het bereiken van de goede milieutoestand volgens de KRM.

Proces

De planperiode van de beleidsnota Noordzee 2016-2021 en van de Mariene Strategie deel 3 (Programma van Maatregelen) lopen in 2021 af. Het Nationaal Water

Programma 2020-2027 (NWP), en als onderdeel daarvan het Programma Noordzee, wordt nog voorbereid onder het wettelijke regime van de Waterwet. Het overgangsrecht bij de Omgevingswet voorziet er in dat het NWP 2022-2027 uiteenvalt in een aantal verplichte programma's, waaronder het programma van maatregelen mariene strategie en het maritiem ruimtelijke plan.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 6. Mobiliteitssysteem (scheepvaart)
- 9. Nationale veiligheid en militaire activiteiten
- 11. Energievoorziening
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit
- 21. Visserij

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, kustprovincies, kustgemeenten, alle belanghebbenden (natuur- en milieuorganisaties, visserij, scheepvaart, havens, energiesectoren, recreatiesectoren, zandwinning, en dergelijke) en kennisinstellingen.

Vervolg

Recentelijk is gestart met het proces naar het Programma Noordzee 2022-2027. Het Programma Noordzee biedt inzicht en duidelijkheid aan alle belanghebbenden op de Noordzee, en wordt zowel met participatie van hen als via consultatie van het bredere publiek opgesteld. Inmiddels is een Noordzeeakkoord onder leiding van het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) tot stand gekomen en op 19 juni 2020 naar de Tweede Kamer gestuurd. De inhoud van dit Akkoord zal een basis vormen voor het nieuwe Programma Noordzee.

⁵ The Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (the 'OSPAR Convention'), ondertekend in Parijs op 22 september 1992. Inwerkingtreding: 25 maart 1998.

Programma Energiehoofdstructuur

Doel en korte omschrijving programma

Het Programma Energiehoofdstructuur (in de ontwerp-NOVI wordt nog verwezen naar het Nationaal Programma Energiesysteem) is gericht op de ruimtelijke planning van het energiesysteem op nationale schaal. Dit programma geeft invulling aan de moties Van der Lee⁶ en Dik-Faber c.s.⁷ waarin de regering verzocht is een nationaal plan op te stellen voor de nationale energie-infrastructuur. De ambitie van het Programma Energiehoofdstructuur is tijdig te zorgen voor voldoende ruimte voor de nationale energiehoofdstructuur, op basis van een integrale afweging met andere opgaven en belangen, binnen een (inter)nationale context en waarbij een goede leef-omgevingskwaliteit randvoorwaarde is.

Scope

Het programma richt zich primair op de nationale structuren, kijkt naar de gehele keten (van opwek tot verbruik) en betreft alle onderdelen ((energetische) stoffen, elektriciteit en warmte) van het energiesysteem voor zover die om nationale ruimtelijke planning vragen. Het programma beperkt zich tot ruimtelijk beleid op land en de grote wateren. Het gaat dus over het gehele Nederlandse grondoppervlak, uitgezonderd de Noordzee. Het programma heeft een tijdshorizon van 2030-2050.

Proces

Het programma is een uitwerking van de Nationale Omgevingsvisie en het Klimaatakkoord. Vaststelling van dit programma wordt voorzien in 2022. In verschillende trajecten op verschillende schaalniveaus worden keuzes in de ontwikkeling van het energiesysteem gemaakt. Het resultaat is daarom niet alleen een programma als een 'product' in de juridische zin van de Omgevingswet, maar ook een 'programma' met een aanpak van opgaven en onderlinge samenwerking. Gezien de tijdshorizon van 2030 en 2050 is het noodzakelijk om cyclisch en adaptief samen te werken met overheden, netbeheerders en marktpartijen, anticiperend op nieuwe ontwikkelingen. Ook nadat de eerste versie van het programma is opgeleverd.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 10. Klimaatverandering
- 11. Energievoorziening
- 12. (Buis)leidingen
- 16. Vestigingsklimaat
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van EZK

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden, marktpartijen/netbeheerders, maatschappelijke partijen.

⁶ TK 35 300 XIII nr.35

⁷ TK 32 813 nr. 418

Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL)

Doel en korte omschrijving programma

Het is de ambitie van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur om ervoor te zorgen dat de laadinfrastructuur geen drempel vormt bij de uitrol van elektrisch vervoer.

Scope

In de Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL) zijn activiteiten opgenomen die zullen zorg dragen voor:

- Een voldoende dekkende laadinfrastructuur;
- Een verkorting van de doorlooptijden en een strategische plaatsing van laadinfrastructuur alvorens de vraag ontstaat;
- Toegankelijke informatie zoals de locatie en beschikbaarheid van de laadpunten en de laadtarieven;
- Toekomstbestendige laadinfrastructuur gericht op *smart charging* om capaciteitsbelasting van het elektriciteitsnet zoveel mogelijk te voorkomen.

Dit alles is noodzakelijk om te zorgen dat het voor de consument aantrekkelijk is om nu én in de toekomst elektrisch te rijden en daarbij overal in Nederland op een eenvoudige en eenduidige manier gebruik te maken van de laadinfrastructuur.

Veel van de te maken keuzes voor de toekomstige laadinfrastructuur in stedelijke gebieden en langs infrastructuur beïnvloeden de fysieke leefomgeving. Daarom worden ook bij deze keuzes de afwegingsprincipes betrokken en weegt ook hier bij keuzes de invloed op de kwaliteit van de fysieke leefomgeving, het landschap en de robuustheid van het water- en bodemsysteem.

Proces

Iedere Nederlandse gemeente stelt eind 2020 een integrale visie op laadinfrastructuur vast.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 6. Mobiliteitssysteem
- 10. Klimaatverandering
- 11. Energievoorziening
- 16. Vestigingsklimaat

Verantwoordelijk departementen

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Formule E-Team, VNG, IPO, de netbeheerders (uitvoering door ElaadNL) en het Nationaal Kennisplatform Laadinfrastructuur (NKL).

Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES)

Doel en korte omschrijving programma

Conform het Klimaatakkoord zijn decentrale overheden verantwoordelijk om via de Regionale Energie Strategieën (RES'en) een aantal afspraken uit het Klimaatakkoord uit te werken en beleidsmatig vast te leggen. In het bijzonder gaat het hier om keuzes voor grootschalige elektriciteits-opwekking op land richting 2030. In 30 RES'en werken decentrale overheden samen met maatschappelijke partners, netbeheerders, het bedrijfsleven en bewoners toe naar regionaal gedragen keuzes.

Om de regio's te ondersteunen bij het RES-proces hebben het Rijk (BZK en EZK) en de medeoverheden (IPO, VNG, UvW) een Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) opgezet. Het Rijk ziet zichzelf als partner van de medeoverheden in het RES-proces.

In de NOVI zijn richtingen meegegeven aan de RES'en. Het gaat om de voorkeur voor grootschalige clustering, voorkeur voor inpassing van zon-PV en uitspraken over energiebesparing, warmtenetten en ander gebruik van gasleidingen. Ook zijn de inrichtingsprincipes benoemd. In het verlengde hiervan zal er bij duurzame energieprojecten ook aandacht zijn voor natuurinclusief ontwerp en beheer. Binnen het NP RES zijn afspraken gemaakt om hier praktisch invulling aan te geven, door ze bijvoorbeeld op te nemen in de handreiking RES. Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen monitoren met hulp van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) op welke wijze dit is toegepast en wat de regionale en nationale effecten zijn op landschap, natuur- en landbouwgronden. Binnen het NP RES volgt een kwalitatieve waardering van de concept-RES'en.

Scope

De RES'en geven invulling aan de afspraken die zijn gemaakt in het Klimaatakkoord voor de opgaven Elektriciteit en Gebouwde Omgeving. De focus ligt in de RES'en op:

- De afspraak dat er voor hernieuwbare elektriciteit 35 TWh grootschalige opwekking op land (>15kW) in 2030 moet zijn gerealiseerd;
- De regionale warmtetransitie in de gebouwde omgeving;
- En de daartoe benodigde opslag- en energie-infrastructuur.

Het staat de regio's vrij ook de opgaven rond landbouw en landgebruik, industrie en mobiliteit mee te nemen. Het gaat immers om een integrale transitieopgave.

Proces

De 30 RES-regio's leveren 1 oktober 2020 een concept-RES op. Daarna gaat het PBL voor elektriciteit na of de

ingediende RES'en samen aan de klimaatdoelstellingen voldoen. Het PBL beziet dit kwantitatieve bod in relatie tot maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak, ruimtelijke inpassing en systeemefficiency. Voor de ruimtelijke inpassing wordt gekeken naar hoe in de RES'en is omgegaan met de afwegingsprincipes uit de ontwerp-NOVI. Ook gaat het PBL in op bovenregionale effecten van keuzes op bijvoorbeeld landschap, natuur, landbouwgronden en de energiehoofdinfrastructuur. Deze analyse is uiterlijk 1 februari 2021 gereed. Samen met het advies van het NP RES vormt deze de appreciatie. Het NP RES organiseert op basis hiervan enkele bijeenkomsten met RES-coördinatoren en doet aanbevelingen. Deze worden door de RES'en betrokken bij de uitwerking naar een RES 1.0. De oplevering van de RES'en 1.0 wordt voorzien op 1 juli 2021. Daarna vindt een 2-jaarlijkse update van de RES'en plaats. De RES moet door gemeenten, provincies en waterschappen worden verankerd in instrumenten van de Omgevingswet.

Het NP RES is een interbestuurlijk programma (EZK, BZK, VNG, IPO, UvW) dat het regionale RES-proces ondersteunt. Netbeheerders en diverse marktpartijen en maatschappelijke organisaties zijn via een Programmaraad betrokken bij de RES'en. Doelbereik van de RES'en wordt bezien in relatie tot afspraken die gemaakt zijn in het Klimaatakkoord en de gremia die hierbij horen.

Binnen het NP RES stemmen Rijk en medeoverheden (vanuit ieders eigen rollen en verantwoordelijkheden) de keuzes over de ruimtelijke planning van het energiesysteem met elkaar af zodat een goede wisselwerking ontstaat tussen nationaal en regionaal niveau. Zo wordt ook met het Programma Energiehoofdstructuur aangesloten bij de maatschappelijke processen die met de RES'en in gang zijn gezet en de gedragen locatiekeuzes die daarin worden gemaakt.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 10. Klimaatverandering
- 11. Energievoorziening
- 16. Vestigingsklimaat
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van EZK, bezien vanuit het Klimaatakkoord

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden, marktpartijen, netbeheerders, maatschappelijke organisaties.

Nationaal Milieuprogramma (NMP)

Doel en korte omschrijving programma

Het in de NOVI aangekondigde Nationaal Milieuprogramma (NMP) is een uitwerking en concretisering van de visie zoals neergelegd in het Nationaal Milieubeleidskader (NMK). Het programma richt zich op het nationale milieubeleid, dus op een schone, veilige en gezonde leefomgeving en duurzaamheid. Dit is mede van belang voor het borgen van voldoende ontwikkelruimte voor de Nederlandse economie.

Scope

De NOVI geeft aan dat voor verschillende beleidsonderwerpen de keuzes en opgaven nader worden uitgewerkt in visie- en uitvoeringstrajecten. Met het Nationaal Milieubeleidskader (NMK), dat in samenhang met de NOVI is verschenen, is het richtinggevend kader geschetst voor de toekomstige milieubeleidsontwikkeling. In 2021/2022 zal daaraan in het Nationaal Milieuprogramma (NMP) nadere invulling worden gegeven in de vorm van initiatieven en concrete beleidsacties. De hoofdlijn is dat ten opzichte van de afgelopen jaren meer aandacht moet komen voor het voorkómen van milieuverliezen of milieuschade, wil Nederland zich kunnen blijven ontwikkelen.

Proces

Het NMK wordt een interdepartementaal programma onder de Omgevingswet (invoering 2022). Het proces wordt de komende periode nader samen met alle betrokkenen vormgegeven. In ieder geval zal ook een internetconsultatie onderdeel zijn van het proces.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 4. Waarborgen en bevorderen van een gezonde en veilige fysieke leefomgeving;
- 13. Realiseren van een toekomstbestendige, circulaire economie; en
- 15. Waarborgen van een goede waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en voldoende beschikbaarheid zoetwater.

Verantwoordelijk departementen

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden, kennisinstellingen, marktpartijen, maatschappelijke partijen.

Nationaal Programma voor Industriële Clusters (PICLS)

Doel en korte omschrijving programma

In het Nationaal Programma voor Industriële Clusters (PICLS) werkt het Rijk een programma en een agenda/*roadmap* uit voor de clusterplannen van de zes verschillende clusters.⁸ Deze uitwerking omvat drie schaalniveaus: nationaal, regionaal en internationaal. In het programma, de agenda en de plannen worden de waardeketens van de clusters uitgewerkt en doorvertaald naar maatregelen en projecten voor deze clusters. Hierbij gaat het onder meer over infrastructuur voor de clusters, zoals de energie-infrastructuur. Deze wordt in samenwerking met het Programma Energiehoofdstructuur uitgewerkt. Verder worden ook de fysieke en milieuruimte per cluster uitgewerkt. Het programma heeft als ijkmomenten 2025 en 2030-2050.

Scope

Het programma richt zich op drie schaalniveaus: nationaal, regionaal en internationaal. In het programma zitten de onderdelen waar het Rijk primair aan zet is dan wel richting wordt gegeven aan regionale overheden, bedrijven en maatschappelijke partijen. Ook in dit programma worden keuzes gebaseerd op een integrale afweging met andere opgaven en belangen, binnen een internationale context, waarbij goede kwaliteit van de leefomgeving wordt geborgd.

Proces

Het programma is een uitwerking van de NOVI en het Klimaatakkoord. Het programma wordt in nauwe samenwerking met andere relevante programma's en trajecten ontwikkeld, in het bijzonder de Koplopersaanpak van de Industrie, het Programma Energiehoofdstructuur, en het programma voor Marktonwikkeling van Energie.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 7. Hoofdinfrastructuur voor mobiliteit
- 11. Energievoorziening
- 12. (Buis)leidingen
- 13. Circulaire economie
- 16. Vestigingsklimaat
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van EZK

Betrokkenen

Overige departementen, bedrijven, medeoverheden, maatschappelijke partijen.

⁸ De clusters zijn: NoordNederland, Noordzeekanaalgebied, Rotterdam-Moerdijk, NorthSeaport, Chemelot en cluster 6 (verspreid over het land gevestigde bedrijven in de voedingsindustrie, keramiek, papierindustrie en een aantal kleinere industrieën).

Ruimtelijke Strategie Datacenters

Doel en korte omschrijving programma

Nederland wil digitaal koploper en de digitale toegangspoort worden van Europa. Daartoe heeft het Rijk samen met andere partijen een strategie ontwikkeld voor vestiging van (voldoende) datacenters (als onderdeel van de digitale infrastructuur) in Nederland. Nader wordt bezien hoe de groei van datacenters er met het oog op de Nederlandse digitaliseringsstrategie uit moet zien.

Scope

Een goede digitale infrastructuur is een noodzakelijke voorwaarde voor economische ontwikkeling en behoud van een goede internationale concurrentiepositie. Voor de uitbreiding en vestiging van datacenters is een ruimtelijke ontwikkelingsstrategie opgesteld. Datacenters worden daar gevestigd waar:

- Op een duurzame manier in de energievraag kan worden voorzien via huidige of toekomstige energienetwerken;
- Levering van restwarmte bij voorkeur toevoegen aan warmtenetwerken mogelijk is voor levering aan stedelijk gebied;
- Voldaan kan worden aan de eisen van marktpartijen aan digitale connectiviteit.

De ruimtelijke strategie datacenters 2030 bevat een routekaart in 10 stappen met standpunten en inrichtingsprincipes die parallel in gang gezet moeten worden om de strategie te realiseren voor de korte, middellange en lange termijn. In het stappenplan zijn zoek / ontwikkelingsgebieden genoemd voor eventuele uitbreiding of ontwikkeling van datacenterclusters. Hier is een belangrijke rol weggelegd voor regio's. Door een aanscherping van het begrip selectieve groei kan het Rijk samen met de andere partijen regie nemen in de vestiging van datacenters.

Proces

Het Rijk gaat als vervolgstap op- en in lijn met de Ruimtelijke Strategie Datacenters met medeoverheden verkennen hoe verder invulling te geven aan de selectieve groei van datacenters voor het beter beheersen en reguleren van de impact ervan op de ruimte en energievoorziening (elektriciteit en warmte), op een manier die past bij de ambities rondom digitalisering. Wisselwerking met de plannen van de medeoverheden is hiervoor noodzakelijk. Het Rijk beoogt hierover afspraken te maken met decentrale overheden binnen de landsdelige Omgevingsagenda's. Dat geldt in ieder geval voor Landsdeel Noordwest en landsdeel Noord. Binnen die Omgevingsagenda's komen de Ruimtelijke Strategie Datacenters, het Programma Energiehoofdstructuur, de ambities rondom digitale economie en de regionale plannen voor energie en digitalisering samen.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 11. Energievoorziening
- 12. (Buis)leidingen
- 16. Vestigingsklimaat
- 17. Digitale connectiviteit

Verantwoordelijk departement

Ministeries van BZK/EZK

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, gemeenten, de MRA, bedrijven, netbeheerders, brancheorganisaties e.a.

Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2019-2023

Doel en korte omschrijving programma

Het rijksbrede programma 'Nederland Circulair 2050' (2016) bevat de kabinetsvisie op de circulaire economie. Het doel is om uiterlijk in 2050 een volledig circulaire economie tot stand te brengen. De ambitie van het kabinet is om in 2030 een (tussen)doel te realiseren van 50% minder gebruik van primaire abiotische grondstoffen (mineraal, fossiel en metalen). In het Grondstoffenakkoord zijn deze ambities onderschreven door meer dan 400 bedrijven, maatschappelijke organisaties, financiële instellingen, kennisinstituten, overheden en andere organisaties. Gezamenlijk zijn in 2018 transitieagenda's voor vijf prioritaire ketens opgesteld: biomassa en voedsel, kunststoffen, maakindustrie, bouw en consumptiegoederen.

Met het Uitvoeringsprogramma 2019-2023 geven het kabinet en de overige deelnemende partijen aan het Grondstoffenakkoord door middel van concrete acties vorm aan de transitie naar een circulaire economie.

Scope

Centraal staan drie strategische doelstellingen:

1. Het verlagen van de milieudruk;
2. Het borgen van leveringszekerheid van kritieke grondstoffen en materialen; en
3. Het benutten van nieuwe economische kansen.

Dit kan worden bewerkstelligd door grondstoffen in bestaande ketens hoogwaardig te benutten, over te stappen naar het gebruik van duurzaam geproduceerde en hernieuwbare grondstoffen, ontwikkelen van nieuwe productiemethodes en stimuleren van nieuwe manieren van consumptie.

Versnellen en opschalen van de transitie naar een circulaire economie draagt ook bij aan de klimaatopgave. In de kabinetsreactie op de transitieagenda's zijn de raakvlakken met de energie- en klimaattransitie benoemd en is de bijdrage van circulaire economie aan het realiseren van de klimaatdoelen geduid.

Voor de overgang naar een circulaire economie is het regionale en lokale schaalniveau essentieel. Bedrijven organiseren zich over het algemeen in regionale clusters, de arbeidsmarkt is regionaal georganiseerd en kennisinstellingen (onderwijs en onderzoek) zijn op regionale schaal actief. Gemeentelijke en provinciale overheden hebben daarnaast inkoopkracht, verantwoordelijkheid voor bouwen en slopen, maatschappelijk vastgoed, groenvoorziening en afvalbeleid.

Proces

Dit eerste Uitvoeringsprogramma kijkt vijf jaar vooruit, van 2019 tot 2023. In het programma wordt gewerkt volgens de volgende cyclus:

- Het Uitvoeringsprogramma is dynamisch en geeft een vooruitblik naar de komende vijf jaar. De stand van zaken en de vooruitblik wordt elk jaar geactualiseerd, zodat nieuwe ontwikkelingen en initiatieven kunnen worden getoond;
- Tweejaarlijks verschijnt de Integrale CE-rapportage onder regie van het Planbureau voor de Leefomgeving over de voortgang.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 10. Klimaatverandering
- 11. Energievoorziening
- 13. Circulaire economie
- 18. Voedsel- en agroproductie

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden, kennisinstellingen, marktpartijen, maatschappelijke partijen.

Erfgoed Deal

Doel en korte omschrijving programma

De Erfgoed Deal is een afspraak voor en door dertien partners, bestaande uit maatschappelijke organisaties, de ministeries van OCW, BZK en IenW, IPO, VNG en medeoverheden. De Erfgoed Deal is in het voorjaar 2019 gesloten en stelt: 'vanuit de kracht van het erfgoed dragen we bij aan de realisatie van de transities en opgaven in de leefomgeving'. Speerpunten zijn klimaatadaptatie, duurzaamheid en verstedelijking. Ook zijn er projecten mogelijk met betrekking tot participatie en de Omgevingsvisie. Het programma loopt tenminste tot eind 2022. In mei 2020 zijn de eerste zeven projecten uitgekeerd, te vinden op www.erfgoeddeal.nl.

Scope

Het programma richt zich op het verbinden van erfgoed aan de hedendaagse transitieopgaven: klimaatadaptatie, duurzaamheid en verstedelijking. Erfgoed wordt ingezet om een aantrekkelijke en herkenbare leefomgeving vorm te geven.

Proces

Het programma wordt aangestuurd door een stuurgroep van partners. De opgave is tweeledig. Enerzijds worden goede projecten gestimuleerd door middelen ter beschikking te stellen om te investeren in kwaliteit. De minister van OCW heeft hiervoor € 20 miljoen ter beschikking gesteld vanuit de middelen van het regeerakkoord. De medeoverheden hebben de ambitie uitgesproken om deze inspanning te matchen. Anderzijds worden de uitkomsten van deze projecten door het programmabureau in de etalage gezet middels een uitgebreide leeromgeving. Zo wordt beoogd over een aantal jaren een meer 'erfgoedinclusieve' uitvoeringspraktijk te bevorderen. De middelen in het programma komen vanuit de Rijksoverheid, gemeenten en provincies samen.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 5. Woningvoorraad
- 7. Hoofdinfrastructuur voor mobiliteit
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 16. Vestigingsklimaat
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van OCW

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden, marktpartijen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Federatie Ruimtelijke Kwaliteit en de Federatie Instandhouding Monumenten.

Programma Verstedelijking en Wonen

Doel en korte omschrijving programma

In het programma wordt in samenwerking met de decentrale overheden de integrale verstedelijkingsstrategie van de NOVI nader uitgewerkt en toegepast in de regionale verstedelijkingsstrategieën als eerste stap op weg naar het Stedelijk Netwerk NL. Er zal worden bezien of en welke instrumenten en kennis daarvoor nodig zijn. Ook worden de lessen uit de regionale strategieën naar andere regio's vertaald. Dit kan gaan over:

- Gedeelde uitgangspunten voor de inventarisatie van de omgevingskwaliteit en voor een integrale benadering van kwaliteitsambities. Hiertoe worden onder meer de mogelijkheden bezien van het combineren van verdichting en kwaliteitsverbetering in verschillende situaties;
- Gedeelde uitgangspunten voor het vaststellen van de behoefte aan vastgoed voor wonen, werken en overige maatschappelijke doelen, en voor de programmering om tegemoet te komen aan die behoefte;
- Gedeelde uitgangspunten voor het afwegen en het ruimtelijk accommoderen van de behoefte aan wonen, werken, mobiliteit, groen en overige voorzieningen in stedelijke gebieden. In het verlengde hiervan wordt bezien of het juridisch instrumentarium (nu de Ladder voor Duurzame Verstedelijking) aanvulling of wijziging behoeft in het licht van de in de NOVI opgenomen nieuwe beleidslijnen;
- De ontwikkeling van het instrumentarium voor een samenhangende aanpak van groen in en om de stad en van afspraken over de toepassing daarvan.

Hierdoor ondersteunt het programma de samenwerking tussen de bestuurslagen en de snelheid van de besluitvorming en de afstemming tussen de diverse ruimtelijke ontwikkelingen. Dit laat de verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag voor de eindafweging in het concrete geval onverlet.

Scope

Dit programma heeft als kern de regiospecifieke verstedelijkingsstrategieën die in het verlengde van de NOVI en de Woondeals worden opgesteld. Dat is de eerste stap. Vervolgens zal het Stedelijk Netwerk NL worden ontwikkeld. In het programma wordt rekening gehouden met verschillende schaalniveaus en toepassing

van de uitgangspunten in bijvoorbeeld Omgevingsagenda's en NOVI-gebieden. Er wordt een relatie gelegd met het Programma Gezonde Leefomgeving (zie hierna).

Proces

Start van het programma kan plaatsvinden in het najaar 2020 na vaststelling en goedkeuring van de NOVI. De doorlooptijd van het programma hangt mede af van de nadere inhoudelijke invulling, maar vooralsnog wordt uitgegaan van een doorlooptijd van 1,5 tot 2 jaar (afronding uiterlijk medio 2022). Aan de regionale verstedelijkingsstrategieën wordt gewerkt in zeven stedelijke regio's; in 2021 zijn de regionale strategieën gereed. De lessen en aanpakken zullen in ieder geval via kennisbijeenkomsten en – producten worden gedeeld.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 2. Leefomgevingskwaliteit
- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 5. Woningvoorraad
- 7. Hoofdinfrastructuur voor mobiliteit
- 8. Toegankelijkheid
- 10. Klimaatverandering
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van BZK

Betrokkenen

Overige departementen, RWS, SBB, RVO, RVB, IPO en VNG. Mogelijk worden later andere partijen toegevoegd.

Programma Bodem en Ondergrond

Doel en korte omschrijving programma

Het programma heeft als doel het duurzaam, veilig en efficiënt gebruik van bodem, ondergrond en grondwater te bevorderen. Daarbij wordt gestreefd naar evenwicht tussen benutten en beschermen. Er zijn uiteenlopende maatschappelijke opgaven waarbij gebruik wordt gemaakt of invloed wordt uitgeoefend op het bodem-watersysteem. Voorbeelden zijn de energietransitie, klimaatadaptatie, duurzaam bodembeheer in de landbouw, de omschakeling naar circulaire economie en de zorg voor een gezonde en veilige leefomgeving, met daarin bijvoorbeeld de aanpak van opkomende en zeer zorgwekkende stoffen in het milieu.

Het borgen van duurzaam, veilig en efficiënt gebruik van bodem, ondergrond en grondwater vraagt om een integrale aanpak van maatschappelijke opgaven die hier invloed op hebben, waarbij ondergrond en bovengrond in een vroeg stadium van planvorming in samenhang worden gezien. Bovendien is landelijke samenwerking nodig tussen diverse departementen, decentrale overheden en andere partijen, waarbij ieder bijdraagt aan oplossingen vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid. Goede informatie en kennis over bodem en grondwater is essentieel voor het maken van afwegingen tussen belangen om bodem, ondergrond en grondwater optimaal te benutten en het bodem-watersysteem te beschermen en waar nodig op orde te brengen. Bij deze afwegingen worden ook de afwegingsprincipes zoals toegelicht in de NOVI betrokken. Het Programma Bodem en Ondergrond biedt een robuuste structuur voor samenwerking rond vraagstukken die raken aan het gebruik van het bodem-watersysteem, passend bij het instrumentarium van de Omgevingswet.

Scope

De scope wordt gevormd door de visie op duurzaam, veilig en efficiënt gebruik van bodem en ondergrond, zoals die in de Structuurvisie Ondergrond (2018) is opgenomen. Dit is een brede insteek, waarbij het gaat om het benutten en beschermen van de bodem, het grondwater, de ondiepe en de diepe ondergrond. De hoofdlijnen hiervan zijn bevestigd in de NOVI: driedimensionale ordening en een watersysteembenadering staan centraal. Bij functietoekenning wordt rekening gehouden met de eigenschappen en het natuurlijk functioneren van het bodem-watersysteem. Er wordt optimaal gebruik gemaakt van de diensten die het bodem-watersysteem kan leveren (productievermogen, regulerend vermogen, dragend vermogen). De processen die deze diensten

mogelijk maken, worden niet verstoord. Dat wil zeggen dat kringlopen van water, voedingsstoffen en energie in stand worden gehouden. Grondstoffen worden niet verspild en worden zoveel mogelijk hergebruikt. Nieuwe verontreinigingen worden zoveel mogelijk voorkomen en bestaande verontreinigde locaties worden gesaneerd of onder controle gehouden.

In de Structuurvisie Ondergrond is het ruimtelijk beleid uitgewerkt voor de nationale belangen 'mijnbouw-activiteiten voor de energievoorziening' en 'grondwater voor de drinkwatervoorziening'. Voor een bredere beleidsuitwerking verwijst de structuurvisie naar het Programma Bodem en Ondergrond, waarin onder meer gebiedsgericht grondwaterbeheer en de problematiek rond kabels en leidingen worden uitgewerkt. Bij deze onderwerpen die op de bodem en ondiepe ondergrond betrekking hebben, ligt het voortouw bij de decentrale overheden en andere partijen. Het Rijk heeft hierbij vanuit een systeemverantwoordelijkheid vooral een stimulerende en faciliterende rol.

Binnen het Programma Bodem en Ondergrond agenderen de samenwerkende partijen de onderwerpen die om een gezamenlijk aanpak vragen. Vooralsnog wordt aan de volgende onderwerpen gedacht:

- Uitvoering geven aan de realisatieparagraaf van de Structuurvisie Ondergrond: acties met betrekking tot mijnbouwactiviteiten en grondwater voor de drinkwatervoorziening, waaronder het aanwijzen en beschermen van Aanvullende Strategische Voorraden en Nationale Grondwater Reserves (ministeries van IenW en EZK en provincies);
- Omgaan met (resterende) bodemverontreinigingen en opkomende stoffen (ministerie van IenW, provincies, gemeenten en waterschappen);
- Programma Integrale Ketensamenwerking in de Ondergrond (Centrum voor Ondergronds Bouwen, Gemeentelijk Platform Kabels en Leidingen, VNG, ministeries van IenW en BZK en veel andere partijen);
- Het tegengaan van en omgaan met bodemdaling van slappe bodems (ministeries van LNV, BZK, IenW, EZK en OCW, provincies en gemeenten);
- Duurzaam bodembeheer in stedelijk en landelijk gebied;
- Duurzame winning en gebruik van bouwgrondstoffen (provincies, marktpartijen en ministerie van IenW);
- Versterken en borgen van de kennis- en informatie-infrastructuur bodem en grondwater (ministeries van IenW en BZK, provincies, gemeenten en waterschappen).

Proces

Het proces is in 2020 gericht op het maken van afspraken tussen de relevante partijen over gezamenlijke opgaven en de wijze van samenwerken. Daarbij wordt aangehaakt bij het al lopende traject Afspraken 2021, als vervolg op het aflopende Convenant Bodem en Ondergrond 2016-2020. Dit traject is primair gericht op samenwerking tussen het ministerie van IenW en de decentrale overheden. De afspraken zullen onder meer betrekking hebben op een programmatische aanpak van gezamenlijke opgaven en een kennisinfrastructuur bodem en grondwater. Tevens zullen afspraken worden gemaakt over de governance voor de uitvoering van de gemaakte afspraken. Het Programma Bodem en Ondergrond kan hier de komende jaren onderdeel van zijn en mede de agenda bepalen.

In dit programma kunnen onderwerpen worden opgenomen die raken aan opgaven en verantwoordelijkheden van andere departementen waarbij het gebruik van bodem en ondergrond en samenwerking met decentrale overheden aan de orde is en waarvoor nog geen adequate aanpak beschikbaar is. In overleg met andere betrokken departementen wordt het programma nader ingevuld.

- Het ministerie van IenW is coördinator van het programma, vanuit zijn systeemverantwoordelijkheid voor het bodem-watersysteem. Daarnaast is IenW (systeem) verantwoordelijk voor de openbare drinkwatervoorziening, klimaatadaptatie en wateropgaven.
- Het ministerie van BZK is onder meer verantwoordelijk voor interbestuurlijke samenwerking, ruimtelijke ordening, landschap en de Basisregistratie Ondergrond.
- Het ministerie van EZK draagt bij vanuit de verantwoordelijkheid voor mijnbouw, de energietransitie, digitale connectiviteit en klimaatmitigatie.
- Het ministerie van LNV draagt bij vanuit de verantwoordelijkheid voor landbouw, natuur, biodiversiteit en vitaal platteland.
- Het ministerie van OCW is hoeder van het cultureel erfgoed, waaronder het archeologisch erfgoed in de bodem.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

Het programma raakt aan veel nationale belangen.

De belangrijkste zijn:

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 10. Klimaatverandering
- 11. Energievoorziening
- 13. Circulaire economie
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, gemeenten, waterschappen, marktpartijen, kennisinstituten, onderwijsinstellingen.

Programma Gezonde Leefomgeving

Doel en korte omschrijving programma

We ontwikkelen een Programma Gezonde Leefomgeving. Dit programma focust vooral op het faciliteren, inspireren en uitdagen van medeoverheden en GGD'en bij de processen rondom gezonde leefomgeving (zoals Omgevingsvisies). Inhoudelijk richt dit programma zich op gezondheidsbevordering fysiek en sociaal (bewegen, sporten, spelen, ontmoeten, sociale cohesie, mentale druk verminderen, gezond ouder worden, toegankelijkheid en gezondheidsbescherming fysiek (milieugezondheid en infectieziekten). In 2021 organiseert het programma een werkconferentie en masterclasses.

Scope

De aanpak van het programma is gericht op het ontwikkelen van kennis en instrumenten, het opzetten van een lerend netwerk van GGD'en, gemeenten en andere partijen en het identificeren en (waar mogelijk) aanpakken van knelpunten. Het programma stemt in de uitvoering af met het Programma Verstedelijking en Wonen.

Proces

In de zomer van 2020 wordt voor deze onderwerpen een actieprogramma opgesteld.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 5. Woningvoorraad
- 8. Toegankelijkheid
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van VWS

Betrokkenen

Overige departementen, GGD GHOR en GGD'en, VNG en private partijen.

Nationaal Programma Landelijk Gebied

Doel en korte omschrijving programma

Er komen veel grote opgaven op Nederland af, die grote veranderingen vragen en ook vaak een grote claim op de ruimte leggen. Daarbij is de inzet om zoveel mogelijk functies te combineren, maar soms staan juist verschillende functies op gespannen voet met elkaar. In het Nationaal Programma Landelijk Gebied schetsen we een strategie op hoofdlijnen, die richting geeft aan toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied en de ruimtelijke ontwikkeling van de agrarische sector, met ruimte voor agrarische functies in de voor landbouw goed geschikte gebieden, inclusief ruimte voor wonen, verbetering van leefbaarheid, luchtkwaliteit en andere onderdelen van milieu, natuur en leefomgevingskwaliteit. Met deze strategie dragen we bij aan een optimale en integrale planning van functies, opdat we schaarse ruimte efficiënt en effectief benutten ten dienste van de maatschappelijke opgaven in de gebieden. Zo kan tevens in beeld worden gebracht waar op termijn ruimte kan ontstaan voor nieuwe functies in het kader van energie en zoetwaterbeschikbaarheid. Het beoogde effect van het nationaal programma landelijk gebied is om keuzes ten aanzien van de inrichting van de leefomgeving in het landelijk gebied door publieke (en private) partijen positief te beïnvloeden.

Scope

De gebiedsafbakening van het NPLG is 'alles buiten bestaand bebouwd gebied'. Er wordt gewerkt in een nationaal spoor en een gebiedsgericht spoor die elkaar beïnvloeden. In een beperkt aantal pionier gebieden wordt gestart met de gebiedsgerichte aanpak. In de pionier gebieden worden private en maatschappelijke partijen integraal betrokken. Zonder hen is het formuleren van collectieve waarden; kansen en schuurpunten; het goed betrekken van 'de samenleving'; inzicht verkrijgen in de opgaven die vragen om een nationale aanpak belangen, en het kiezen van richting niet mogelijk. Op basis van die resultaten wordt bepaald of het meerwaarde heeft als Rijk op regionaal door te gaan, of om een landelijke strategie verder uit te werken die regio's vervolgens zelf kunnen gaan gebruiken. De samenwerking met de Ruimtelijke Verkenning Stikstof en het Programma Natuur is van belang: de opgave tot natuurherstel en natuuruitbreiding in het kader van de aanpak stikstof is integraal onderdeel van dit Nationale programma. Samenwerking met medeoverheden is eveneens cruciaal. Niet alleen om inrichtingsopgaven per gebied scherp te inventariseren maar ook om mogelijke uitruilen en verplaatsingen van functies over het land te bespreken ('bovenregionale/-provinciale optimalisatie').

Proces

Het programma wordt gepositioneerd binnen de uitvoeringstructuur van de NOVI en de sturing wordt conform vormgegeven. Gezien de nauwe verwantschap met de Omgevingsagenda's worden de regionale gebiedsuitwerkingen idealiter binnen dat kader opgepakt (een te bespreken punt tijdens de komende bestuurlijke overleggen Leefomgeving). Er wordt gekeken of er in één of twee gebieden een pilot voor de gebiedsuitwerking kan worden gestart.

Inzet is om te werken langs drie lijnen:

Het programma wordt gepositioneerd binnen de uitvoeringstructuur van de NOVI en de sturing wordt conform vormgegeven. Gezien de nauwe verwantschap met de Omgevingsagenda's worden de regionale gebiedsuitwerkingen idealiter binnen dat kader opgepakt. In een beperkt aantal gebieden wordt een pilot voor de gebiedsuitwerking gestart.

Inzet is om te werken langs drie lijnen:

1. Werken aan een overzicht van relevante trajecten die nieuwe of extra ruimtelijke opgaven tot gevolg hebben voor het landelijk gebied, een analyse te maken van alle opgaven in het landelijke gebied met mogelijke kansen en knelpunten in ruimtegebruik en kwaliteit.
2. Middels regionale gebiedsuitwerkingen de stapeling inventariseren van nationale en andere opgaven op het gebiedsniveau, en in beeld brengen 'waar het schittert en waar het schuurt': waar zitten kansen in de regio (ook om de opgaven van andere regio's te helpen realiseren) en waar zitten de lastige keuzen om alle opgaven te realiseren. Zo proberen we gezamenlijk in beeld te krijgen wat binnen de regio mogelijk is en wat bovenregionaal of landelijk moet worden besloten.
3. Een nationale instrumentenkoffer. Vanuit de resultaten in de gebiedsuitwerkingen zal worden verkend hoe een actiever grondbeleid vorm kan krijgen en wat er aan gebiedsgerichte en mogelijk bovenprovinciale aanpak nodig is om de aankoop, ruil en afwaardering van grond ten behoeve van natuur en (extensieve) landbouw te kunnen bekostigen.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministeries BZK en LNV

Betrokkenen

Overige departementen, medeoverheden en maatschappelijke organisaties.

Programma ONS Landschap

Doel en korte omschrijving programma

Het Programma ONS Landschap is erop gericht om in samenwerking met decentrale partners de waarden en kwaliteiten van onze landschappen te beschermen en te versterken. Dit door landschapsinclusief vorm te geven aan ruimtelijke ontwikkeling.

Scope

- Gebiedsgericht

Voor specifieke gebieden hebben Rijk en regio samen afspraken gemaakt over het beschermingsniveau (bijvoorbeeld Structuurvisie Waddenzee) of de wijze waarop omgegaan wordt met de kwaliteiten van het landschap (Kustpact). Voor andere gebieden dient dit nog te worden opgestart.

We richten onze aandacht op de gebieden waar hoge landschappelijke waarden samenkomen met grote (verwachte) transities van de fysieke leefomgeving. Het betreft de volgende prioritaire gebieden: IJsselmeer, Waddenzee, Kust, Nieuwe Hollandse Waterlinie, Veluwe, Groene Hart en Nationale Parken. Voor elk van deze prioritaire gebieden beoogt ONS Landschap te komen tot, indien gewenst door medeoverheden, een gebiedsgerichte set aan afspraken en een strategie om bestaande landschappelijke waarden te beschermen en afspraken te maken hoe met de inpassing van de diverse transities (ook) nieuwe landschappelijke waarde kan worden gerealiseerd. Steeds gaat het om het gebalanceerd toepassen van de afwegingsprincipes (combineren) en uitgaan van de kenmerken en identiteit van een gebied. Hoewel het elke keer om gebiedsgerichte afspraken en strategieën gaat, kunnen de hiermee opgedane ervaringen van betekenis zijn voor de aanpak in andere landschappen.

In deze gebiedsgerichte aanpak worden geen nieuwe gebiedsprocessen gestart maar wordt per prioritair gebied aansluiting gezocht met lopende processen waarin landschap wordt meegenomen: bijvoorbeeld de Regionale Energie Strategieën, de Omgevingsagenda's, de Agenda's Grote Wateren of processen in het kader van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland. Verder zal afstemming moeten gaan plaatsvinden met het Nationaal Programma voor het Landelijk Gebied en de Bossenstrategie om de kansen voor landschapsherstel en landschapsontwikkeling optimaal te benutten.

- Generiek

Behalve gebiedsgericht is het ook mogelijk om meer generiek landschappelijke kwaliteit te beschermen of te versterken. Veel van de verschraling van landschap vindt plaats buiten de geselecteerde gebieden. Sluipenderwijs verdwijnen karakteristieke landschapselementen, biodiversiteit en landschappelijke structuren. Breed gevoelde 'landschapspijn' is het gevolg. We richten onze aandacht op de vraag of het bestaande instrumentarium voldoet om onze landschappelijke kwaliteiten te beschermen of dat aanvullende instrumenten nodig zijn (centraal of decentraal). Het ontwikkelen van een Landschapsmonitor moet de basis vormen voor een nationale dialoog over hoe verdere verschraling van het landschap moet worden tegengegaan en over mogelijke combinaties met andere opgaven in de fysieke leefomgeving.

De generieke aanpak bestaat uit drie stappen:

1. Er wordt een periodieke Landschapsmonitor ontwikkeld als onderdeel van de NOVI-monitor.
2. Er volgt een nationale dialoog met alle betrokken partners over de uitkomsten van de monitor (die elke twee jaar uitkomt), de achterliggende oorzaken en ambities voor kwaliteitsverbetering.
3. Op basis van de resultaten van de monitor en de dialoog willen we komen tot afspraken tussen alle betrokken partners over de bijdrage die een ieder levert om de geschetste ambitie ten aanzien van landschappelijke kwaliteit te realiseren. De afspraken krijgen onder meer in de landsdelige Omgevingsagenda's hun beslag. Ook de bovenregionale landschappelijke structuurdragers krijgen aandacht in dit beleidsprogramma.

Bovenregionale landschappelijke structuren zijn de dragende landschapselementen en kenmerken die boven de provincie- en gemeentegrenzen uitstijgen. Samen met provincies en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) brengen we deze structuren per landschapstype in beeld en onderzoeken we hoe deze kunnen worden meegenomen in landschapsinclusieve gebiedsprocessen. Waarden als stilte en donkerte kunnen daarin ook een plek krijgen. De resultaten worden onderdeel van Panorama Landschap, dat via een website het karakter van het Nederlandse landschap in 78 regio's beschrijft.

Proces

Wat betreft het generieke spoor is het ontwerp van de nationale landschapsdialoog reeds gestart met overheden en maatschappelijke organisaties. Rond de zomer van 2020 is de procesaanpak beschikbaar. Als onderdeel van de NOVI-monitor ontwikkelt het Rijk een Landschapsmonitor, om de veranderingen in het landschap te meten. Het Planbureau voor de Leefomgeving zal deze veranderingen duiden en hierover adviseren. Een eerste versie van de Landschapsmonitor komt eind 2020 beschikbaar. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) leidt het consortium dat de monitor ontwikkelt.

De gehanteerde indicatoren zijn:

- Opgaande beplanting
- Openheid
- Reliëf
- Historische lijnelementen
- Landgebruik
- Verspreide bebouwing

Voor wat betreft het gebiedsgerichte spoor is het vormgeven van een arrangement voor de verschillende prioritaire gebieden in een andere fase. Per gebied bekijken we wat een passende werkwijze en planning is.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 2. Leefomgevingskwaliteit
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van BZK

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, College van Rijksadviseurs (CRa), Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), SBB en maatschappelijke organisaties.

Programma Versterken Biodiversiteit (in ontwikkeling!)

Doel en korte omschrijving programma

Het Programma Versterken Biodiversiteit heeft als streefdoelen voor 2050 zowel een 100% doelbereik van de Vogel- en Habitatrichtlijn in Nederland, als een halvering van de ecologische voetafdruk, een en ander zoals aangekondigd in de Kamerbrief van 7 oktober 2019.

Scope

Het programma richt zich onder andere op de EU-biodiversiteitsstrategie en het nieuwe, ambitieuze raamwerk dat in het najaar van 2020 voor de komende tien jaar wordt afgesproken onder het Verdrag inzake Biologische Diversiteit (CBD). Het programma beoogt vanuit het Rijk een impuls te geven aan een maatschappelijke en economische transformatie, gericht op biodiversiteitsherstel.

Proces

Het Programma Versterken Biodiversiteit is in 2020 van start gegaan. Een meerjarig onderzoeksprogramma zal handelingsopties genereren voor het concreet terugdringen van de Nederlandse ecologische voetafdruk. De acties die voortkomen uit het overleg tussen de ministeries en het Deltaplan Biodiversiteitsherstel zijn in dit programma opgenomen. Daarnaast wordt vanuit dit programma bijgedragen aan andere programma's van het Rijk, zoals de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw in het kader van de Visie Landbouw, Natuur en Voedsel en natuurinclusief bouwen in het kader van de Verstedelijkingsstrategie van BZK.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 10. Klimaatverandering
- 13. Circulaire economie
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 16. Vestigingsklimaat
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van LNV

Betrokkenen

Overige departementen.

Deltaprogramma Zoetwater

Doel en korte omschrijving programma, scope en proces

In het Deltaprogramma Zoetwater vraagt het Rijk aan de provincies, waterschappen en gemeenten om in gebieden met ernstige zoetwatertekorten of verzilting het landgebruik meer af te stemmen op de zoetwaterbeschikbaarheid of grote watervragende functies niet langer toe te staan.

Mede op basis van de uitkomsten van de Beleidstafel Droogte (Eindrapportage Beleidstafel Droogte, 2019) zijn de volgende aanscherpingen gemaakt in de Deltabeslissing Zoetwater:

- Er is een lange termijn doelstelling vastgesteld die aansluit bij de bestaande inzet. Deze luidt 'In 2050 is Nederland weerbaar tegen zoetwater';
- Met de nieuwe inzichten uit de droge zomers van 2018 en 2019 is een voorkeursvolgorde regionaal waterbeheer opgesteld. Uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid van water, door bij de toedeling van watervragende functies aan gebieden rekening te houden met de waterbeschikbaarheid in die gebieden en door in te zetten op een zuinige omgang met water door watervragende functies. Daarbij wordt ingezet op het voorkomen van wateroverlast of watertekort door in een gebied de volgende voorkeursvolgorde te hanteren:
  - Beter vasthouden van water om overlast te voorkomen en beschikbaarheid zeker te stellen;
  - bij dreigende overlast zijn de vervolgstappen 1) bergen en 2) afvoeren. Bij een dreigend tekort aan water is de vervolgstap slimmer verdelen over de watervragende functies in een gebied;
  - bij een natuurlijk fenomeen is nooit alle schade te voorkomen, dus als dit toch nog onvoldoende is, dan moeten we als samenleving de (rest)schade accepteren.

- Voor het hoofdwatersysteem lijkt de strategie Klimaatbestendige Watervoorziening Hoofdwatersysteem kansrijk. Hierbij gaat het om het slimmer verdelen en vasthouden van water. Komende jaren moet nadere uitwerking plaatsvinden met het oog op nadere besluitvorming;
- Op de zandgronden zal zowel op lokaal als regionaal niveau een extra impuls gegeven worden aan de transitie naar actief grondwatervoorraadbeheer;
- De ambitie voor de mate waarin het IJsselmeergebied bestand wil zijn tegen droogte zal mogelijk worden aangescherpt met aandacht voor wat dit betekent voor het peilbeheer. Nieuwe berekeningen laten zien dat er voor 2050 problemen kunnen gaan ontstaan met watertekorten. Op dit moment vindt er onderzoek plaats naar zowel maatregelen om de watervraag te beperken als maatregelen om het aanbod te stabiliseren of te vergroten.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 10. Klimaatverandering
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 16. Vestigingsklimaat
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, waterschappen, gemeenten en watergebruikers (drinkwater, landbouw, natuur, industrie, scheepvaart, recreatie).

Programma Natuur

Doel en korte omschrijving programma

Met het Programma Natuur werken Rijk en provincies gezamenlijk aan vermindering van de negatieve gevolgen van overmatige stikstofdepositie op de natuur en de natuur en biodiversiteit. Het programma draagt hierdoor bij aan de weerbaarheid en het aanpassingsvermogen van de natuur (robuuste natuur).

Scope

Voor het programma is langjarig € 300 miljoen beschikbaar⁹, onder andere voor versnelling en intensivering van herstelmaatregelen, het verbeteren van hydrologie in en rondom natuurgebieden, het verhogen van de natuurbeheervergoeding, het versneld verwerven en inrichten van gronden ten behoeve van het Natuurnetwerk Nederland en aanplant van nieuw bos ter compensatie van bomenkap als gevolg van Natura 2000-beheerplannen. Daarnaast is € 125 miljoen gereserveerd¹⁰ voor versneld natuurherstel door terreinbeherende organisaties en € 125 miljoen voor de oprichting van een Natuurbank voor compenserende maatregelen voor verlies aan natuurkwaliteit. Hiermee voorziet dit programma in middelen voor Rijk en provincies om hun rol en verantwoordelijkheid te nemen.

Proces

Er lopen reeds drie projecten te weten: versneld natuurherstel (€ 125 miljoen), Natuurbank (€ 125 miljoen) en doorlichting Natura 2000-gebieden. Rijk en provincies zullen, in samenspraak met onder andere natuurbeheerders, medeoverheden en maatschappelijke partners het gezamenlijke programma opstellen. Voor de zomer worden bestuurlijke afspraken gemaakt worden op hoofdlijnen (ambitie, opgave, samenwerking). Financiële afspraken (over de € 300 miljoen per jaar) worden vastgelegd in de herziening van het Natuurpact.

Nationale belangen waar het programma aan raakt:

- 4. Gezonde en veilige fysieke leefomgeving
- 10. Klimaatverandering
- 13. Circulaire economie
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 16. Vestigingsklimaat
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van LNV

Betrokkenen

Overige departementen, provincies en medeoverheden.

⁹ Stikstofbrief min LNV 24 april 2020.

¹⁰ Stikstofbrief min LNV 19 februari 2020.

Realisatieplan Visie Landbouw, Natuur en Voedsel

Doelstelling en korte omschrijving

Het Realisatieplan hoort bij de visie van het kabinet op landbouw, natuur en voedsel (Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: waardevol en verbonden, 2018). De omschakeling naar kringlooplandbouw biedt de land- en tuinbouw en visserij in 2030 nieuw perspectief door én economisch én ecologisch efficiënt te zijn. Het is een omschakeling van voortdurende verlaging van de kostprijs van producten naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen en een zorgvuldig beheer van bodem, water en natuur. In NOVI-termen: door het kiezen voor deze transitie combineert landbouw straks beter en in meer gebieden met verschillende kenmerken van de fysieke leefomgeving (ook natuurlijker gebieden, of gebieden met een kwetsbaar (grondwater-)systeem). Het Realisatieplan bevat de beleidsinzet die deze omschakeling stimuleert. Het kabinet streeft ernaar dat het voor alle betrokken partijen in en om de agrosector steeds aantrekkelijker en logischer wordt om kringlopen van grondstoffen en hulpbronnen in 2030 op een zo laag mogelijk - regionaal, nationaal of internationaal - schaalniveau te sluiten en zo te bewerkstelligen dat Nederland koploper is in de kringlooplandbouw.

Scope

Om deze omschakeling te realiseren zijn de volgende randvoorwaardelijke doelen door het kabinet gesteld:

- De economische positie van boeren en tuinders is dusdanig dat zij in de kringlooplandbouw een goed inkomen verdienen, nieuwe verdienmodellen kunnen ontwikkelen, kunnen innoveren en gezonde bedrijven in stand kunnen houden;
- De maatschappelijke waardering voor voedsel is toegenomen. Dat geldt voor individuele consumenten, voor grootgebruikers en voor horeca. Verspilling is uit den boze. De afstand tussen primaire producenten en burgers is kleiner geworden;
- Nederland behoudt zijn internationaal prominente, vernieuwende rol in de voedselproductie. Nieuwe kennis, productiemethoden en producten zijn wereldwijd een voorbeeld voor een volhoudbare, circulaire landbouw;
- De natuur in de natuurgebieden, op de landbouwgronden en in de grote wateren is rijker en veelzijdiger. De biodiversiteit en de kwaliteit van het landschap nemen toe. Landbouw en natuur zijn met elkaar verbonden;

- Kennis en innovatie worden maximaal gericht op het realiseren van kringlooplandbouw, zowel in het missiegedreven Topsectorenbeleid als door ruimte te bieden aan een grote diversiteit aan praktijkinnovaties en passende opleidingen voor nieuwe en bestaande ondernemers en adviseurs;
- Wet- en regelgeving stimuleren de omslag, door mogelijkheden te benutten voor binnenwettelijke experimenteerruimte in vijf experimenteergebieden, door belemmeringen in wet- en regelgeving waar mogelijk weg te nemen en waar nodig door bestaande regelgeving te actualiseren.

Proces

Er worden drie tijdshorizonnen gehanteerd:

- De eerste is die van deze kabinetsperiode, waarin het beleid maximaal gericht wordt op het scheppen van de goede randvoorwaarden voor verandering;
- De tweede is het richtjaar 2030, omdat een periode van tien jaar voldoende dichtbij is om afgewogen beslissingen te kunnen nemen en voldoende ver weg is om structurele verandering te mogen verwachten. Voor vele doelen in dit realisatieplan is het jaar 2030 het eerste richtsnoer voor verandering;
- Ten derde de periode voorbij 2030, in de wetenschap dat een omslag als deze een generatie in beslag neemt en zich van lieverlee nieuwe, nu nog misschien onvoorstelbare grenzen en mogelijkheden zullen aandienen.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 10. Klimaatverandering
- 13. Circulaire economie
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit
- 21. Visserij

Verantwoordelijk departement

Ministerie van LNV

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, gemeenten, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.

Nationaal Programma Landbouwbodems

Doel en korte omschrijving programma

Het Nationaal Programma Landbouwbodems heeft als streefdoel dat alle landbouwbodems in Nederland (1,8 miljoen ha) in 2030 duurzaam worden beheerd en dat de inspanningen voor duurzaam bodembeheer ook door de samenleving worden gewaardeerd. Inmiddels is ook het klimaatdoel om in 2030 jaarlijks een 0,5 Mton koolstof vast te leggen in minerale landbouwbodems gekoppeld aan het Nationaal Programma Landbouwbodems.

Scope

Er worden de volgende uitgangspunten in acht genomen:

- Kennis ontwikkelen en delen als basis voor het programma;
- Komen tot eenduidige en praktische instrumenten om de bodemkwaliteit te meten en duurzaam bodembeheer te monitoren;
- Aansluiten bij de praktijk en bestaande initiatieven;
- Duurzaam bodembeheer economisch aantrekkelijk maken.

Proces

Het programma heeft een uitwerking langs vier sporen:

1. Kennis verzamelen, ontwikkelen en verspreiden;
2. Beleid. Hieronder valt onder meer de herziening van het pachtbeleid, het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de ingezette herbezinning van het mestbeleid;
3. Agroketens. Hierin is aandacht voor onder meer lichtere machines, nieuwe plantenrassen en nieuwe stal- en bedrijfssystemen die mest opleveren met meer organische stof;
4. Regionaal. Richt zich bijvoorbeeld op provincies, waterschappen en drinkwaterbedrijven.

Ieder jaar vindt in het najaar een brede Nationale Bodemtop plaats waar boeren, wetenschappers, het groene onderwijs, (regionale) overheden en andere betrokkenen samenkomen om kennis en ervaringen uit te wisselen rondom betere landbouwbodems. Tijdens de Bodemtop worden concrete afspraken voor duurzaam bodembeheer gemaakt en wordt de voortgang besproken.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 18. Voedsel- en agroproductie
- 20. Natuur en biodiversiteit

Verantwoordelijk departement

Ministerie van LNV

Betrokkenen

Verschillende partijen hebben zich gecommitteerd aan het Nationaal Programma Landbouwbodems waaronder: boerenorganisaties, ketenpartijen (toeleveranciers, verwerkers en financiers), provincies en waterschappen.

Programma Integraal Riviermanagement

Doel en korte omschrijving programma

Het Rijk streeft samen met provincies, waterschappen, gemeenten en maatschappelijke organisaties naar een veilig en aantrekkelijk rivierengebied. Zij geven samen invulling aan de ambitie voor een integrale aanpak van de opgaven met het Programma Integraal Riviermanagement (IRM). Het Programma IRM richt zich op de opgaven en kansen in het rivierengebied in de periode tot 2050, met een doorkijk naar 2100. Nieuwe waterveiligheidsnormen, laagwaterproblematiek, het faciliteren van scheepvaart, duurzame zoetwatervoorziening en een goede ecologische waterkwaliteit en natuur - ook bij langdurige perioden van droogte - zijn opgaven die zowel positief als negatief met elkaar kunnen interacteren.

In een visie op het rivierengebied wordt een integrale analyse van het riviersysteem gemaakt en aandacht besteed aan de afvoercapaciteit en de bodemligging van de rivieren. Het doel is te komen tot een toekomstbestendig riviersysteem dat meervoudig bruikbaar is en als systeem goed functioneert. Er wordt voortgebouwd op het huidige beleid en op ontwikkelingen binnen de verschillende beleidsterreinen. Daarnaast wordt rekening gehouden met autonome ontwikkelingen, zoals ontwikkelingen van het klimaat en bodemerrosie. Voor een aantal beleidsterreinen is aanscherping van het beleid nodig of moet zelfs nieuw beleid worden ontwikkeld. De integrale visie vormt het fundament op basis waarvan indicatieve maatregelen en hun locatie voor de periode van 2028 tot 2032 worden bepaald en voor de doorkijk naar maatregelen die vervolgens in de periode tot 2050 kunnen worden genomen. De integrale visie met bijbehorende globale maatregelen worden vastgelegd in een Programma onder de Omgevingswet.

Scope

Concreet omvat het Programma IRM:

- Een integrale visie op het rivierengebied;
- Beleidskeuzes voor afvoercapaciteit en rivierbodemligging;
- Globale locatie en type maatregelen waarmee de toekomstvisie kan worden bereikt;
- Uitvoeringsparagraaf met verantwoordelijkheden en bekostiging.

Het Programma IRM vormt op deze manier ook de herijking van de voorkeursstrategie Rivieren in het kader van het Deltaprogramma.

Proces

De samenwerkende partijen stellen een zogenaamd 'Beeld op de Rivier' op, waarin karakteristieken, opgaven en ontwikkelingen in het rivierengebied samenkomen. Dit beeld op de rivier wordt als basis gebruikt om gezamenlijk tot alternatieven te komen per riviertraject. Ook wordt er gewerkt aan een werkwijze IRM: hoe gaat de samenwerking na vaststelling van het programma eruitzien? Op basis van het uitgevoerde PlanMER, Passende Beoordeling en MKBA wordt het Voorkeursalternatief vastgesteld en vastgelegd in een ontwerp Programma IRM tezamen met de toekomstige werkwijze. Dit ontwerp Programma wordt samen met de onderliggende stukken ter inzage gelegd. Ook de Commissie voor de Milieueffectrapportage en de buurlanden België en Duitsland worden geraadpleegd. Het streven is het Programma IRM in 2022 vast te stellen.

IRM start de uitvoering. In bestuursovereenkomsten wordt vastgelegd welke overheid verantwoordelijk is voor de uitvoering van de indicatieve maatregelen. In het kader van de uitwerking zal voor een groot aantal maatregelen een project-MER worden opgesteld.

Nationale belangen waar het programma aan raakt

- 7. Hoofdinfrastructuur voor mobiliteit
- 14. Waterveiligheid en klimaatbestendigheid
- 15. Waterkwaliteit, drinkwatervoorziening en zoetwater
- 19. Cultureel erfgoed, landschap en natuur
- 20. Natuur en biodiversiteit
- 21. Visserij

Verantwoordelijk departement

Ministerie van IenW

Betrokkenen

Overige departementen, provincies, waterschappen, gemeenten en maatschappelijke organisaties. In de Stuurgroep zijn vertegenwoordigd IenW, LNV, het Bestuurlijk Platform Rijn, de Stuurgroep Deltaprogramma Maas, de Deltacommissaris, de Centrale Commissie voor de Rijnvaart en Rijkswaterstaat.

Bijlage II:

Overzicht uitvoering beleidskeuzes

Het overzicht laat per beleidskeuze in de NOVI zien welke instrumenten en acties worden ingezet voor de uitvoering. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen 'bestaand' en 'nieuw'. Onder 'bestaand' staat instrumentarium dat al langer ingezet wordt. Onder 'nieuw' staat instrumentarium dat nog in ontwikkeling, pas verschenen of in het bijzonder van belang is voor de uitvoering van de NOVI.

Generieke instrumenten

Instrument	Bestaand	Nieuw
Richtinggevend relevante beleidsstrategieën en samenwerkingsprogramma's	<ul style="list-style-type: none"> • Europese Territoriale Samenwerking / INTERREG • Actieagenda Ruimtelijk ontwerp (ARO) • Erfgoed Telt • Bestuursakkoord Water (BAW)	<ul style="list-style-type: none"> • Meerjarenplan 2018-2020, Uitvoeringsprogramma Bodem en Ondergrond • Actualisatie Actieagenda Ruimtelijke Ontwerp (ARO+) • Proeftuin Nederland van Morgen • Omgevingsagenda's • Overheden geven uitvoering aan Regio Deals • Nationaal Milieubeleidskader
Wet- en regelgeving		<ul style="list-style-type: none"> • Omgevingswet
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk onderzoekt op welke wijze het Rijksvastgoed (rijksgebouwen en rijksgronden) ingezet kan worden voor de realisatie van de vier prioriteiten
Toezicht en handhaving		<ul style="list-style-type: none"> • Monitor NOVI • Vierjaarlijkse evaluatie
Kennis		<ul style="list-style-type: none"> • Kennis- en innovatieprogramma NOVI

Prioriteit 1: Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie

Richtinggevend

Bestaand	Nieuw
<ul style="list-style-type: none"> • Structuurvisie Ondergrond (STRONG) • Structuurvisie Buisleidingen (wordt opgevolgd door Programma Energiehoofdstructuur) • Structuurvisie Windenergie op Land (wordt opgevolgd door Programma Energiehoofdstructuur) • Nederlandse Maritieme Strategie • Programma Maritiem Nederland • Deltaprogramma (inclusief Deltaplannen voor Waterveiligheid, Zoetwater, Ruimtelijke Adaptatie en Kennisprogramma Zeespiegelstijging) (op basis van Waterwet) • Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) • Bestuursakkoord Klimaatadaptatie • Klimaatakkoord/Klimaatplan • Integrale Nationale Energie- en Klimaatplan • Gebiedsagenda's Grote Wateren • Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie • Kustpact • Bestuursakkoord Water (BAW) • IBP 'Samen aan de slag voor het klimaat' • Nationale Agenda Laadinfrastructuur • Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) (op basis van Waterwet)	<ul style="list-style-type: none"> • Nationaal Waterprogramma 2022-2027 (bijlage: Programma Noordzee 2022-2027) • Programma Energiehoofdstructuur • Missiegedreven Topsectoren- en Innovatiebeleid • Agenda voor het Waddengebied 2050 • Langetermijnstrategie Klimaat • Taskforce Infrastructuur Klimaatakkoord Industrie (TIKI) • Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) • Langetermijnstrategie Klimaat • Programma Aardgasvrije Wijken • Herijking Deltabeslissingen (2020)

Beleidskeuze 1.1 *Nederland is in 2050 klimaatbestendig en waterrobuust. Bij (her)ontwikkelingen wordt voorkomen dat het risico op schade en slachtoffers door overstromingen of extreem weer toeneemt, voor zover dat redelijkerwijs haalbaar is. We behouden en reserveren voldoende ruimte voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Bestuursakkoord Klimaatadaptatie • Nationale Adaptatiestrategie 2016 (NAS) • Bestuursakkoord Water (BAW) • City Deal Klimaatadaptatie • Topsectoren • Internationale afspraken (met omliggende landen) over waterbeschikbaarheid en -kwaliteit • Het Rijk draagt zorg voor voldoende zandwinningslocaties op de Noordzee • Het dynamisch kustbeheer wordt voortgezet in samenwerking tussen kust- en duinbeheerders (Rijk en provincies), ondersteund door een handreiking dynamisch kustbeheer • Het Rijk en de Waterschappen zorgen er via het Hoogwaterbeschermingsprogramma voor dat Nederland uiterlijk in 2050 tegen overstromingen is beschermd door te voldoen aan wettelijk voorgeschreven normen 	<ul style="list-style-type: none"> • In het Deltaprogramma, het Nationaal Waterprogramma 2022-2027 (NWP3) en het Kustpact wordt het behouden en reserveren van voldoende ruimte voor toekomstige waterveiligheidsmaatregelen uitgewerkt • In het Programma Integraal Riviermanagement (IRM) wordt gewerkt aan het veiliger en aantrekkelijker maken van het Nederlandse rivierengebied • Uitkomsten Beleidstafel Droogte: klimaatbestendig hoofdwatersysteem onder andere slimmer verdelen en vasthouden van water, tegengaan van verzilting (oppervlaktewater) en klimaatbestendig grondwatersysteem (meer water vasthouden), eind 2020 een besluit over de voorkeursstrategie • In het kader van het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw en Actielijnen klimaatadaptatie natuur werkt LNV samen met medeoverheden, bedrijven en kennisinstellingen aan oplossingsrichtingen om consequenties van klimaatverandering, zoals droogte, het hoofd te kunnen bieden • Alle overheden dienen besluiten over de ontwikkeling en inrichting van een gebied te toetsen op de gevolgen voor de klimaatbestendigheid
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Waterwet (gaat grotendeels op in Omgevingswet) • Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Weging van het waterbelang • Bestaande bouwregelgeving • Normering regionale wateroverlast • Bkl, Ruimtelijke reservering voor mogelijke binnendijkse rivierverruiming • In actuele situaties van watertekort (zoals de zomer van 2018) bepaalt de wettelijke verdringingsreeks hoe het water wordt verdeeld (Waterbesluit art. 2.1/ (Bkl)) 	<ul style="list-style-type: none"> • Europa: European Climate Law (in ontwikkeling) • Programma Noordzee 2022-2027 en artikel 5.38 Bkl (paragraaf 5.1.3.2 Bkl), Borging primaire keringen in en buiten het kustfundament
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • Deltafonds (voor Klimaatadaptatie vanaf 2021 deel Deltafonds in tijdelijke impulsregeling): tot en met 2032 zijn voor het Deltafonds middelen gereserveerd • Inzet van het Deltafonds door het Rijk onder andere gericht op: waterveiligheid, (de waterkeringen langs de kust worden door het Rijk op sterkte gehouden volgens het principe ‘zacht waar het kan, hard waar het moet’) zoetwatervoorziening en waterkwaliteit • Bestuursakkoord Klimaatadaptatie • Bestuursakkoord Water (BAW) • Stimuleringsprogramma IenW 2019-2020 	<ul style="list-style-type: none"> • Erfgoed Deal thema klimaatadaptatie stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron voor ontwerp
Toezicht & handhaving	<ul style="list-style-type: none"> • Jaarlijkse monitoring en zesjaarlijkse herijking Deltaprogramma 	
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) • Nationaal Kennis- en Innovatieprogramma Water en Klimaat • Global Centre on Climate Adaptation • Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) • www.ruimtelijkeadaptatie.nl 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Deltaprogramma (inclusief Kennisprogramma Zeespiegelstijging) geeft onder andere meer zicht op de houdbaarheid van het huidige beleid en de opties voor de langetermijn en de mogelijke gevolgen voor de wateropgaven en de ruimtelijke inrichting van Nederland die daaruit voortvloeien

Beleidskeuze 1.2 Om de klimaatdoelstellingen voor 2050 te behalen kiezen wij ervoor het grootste gedeelte van de energieproductie te realiseren door middel van windparken op de Noordzee. Ook de ruimte op zee is schaars: naast de vraag om ruimte voor energie, is er ruimte nodig voor scheepvaart, visserij, natuur(herstel), luchtvaart, defensieoefengebieden, zandwinning, olie- en gaswinning en recreatie. De opgave is om de juiste maatschappelijke balans te vinden in de ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem. We werken dit uit in het Programma Noordzee 2022-2027.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Noordzeeoverleg 	<ul style="list-style-type: none"> • Binnen het Programma Noordzee 2022-2027 wordt door het Rijk in samenwerking met medeoverheden en belanghebbenden de ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem nader uitgewerkt en worden ook afspraken over hoofdkeuzes en -richtingen voor het ruimtelijke beleid uit het Noordzeeakkoord opgenomen • Het Programma Energiehoofdstructuur is gericht op de ruimtelijke planning van het energiesysteem op nationale schaal
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Waterwet, gaat grotendeels op in de Omgevingswet, en uitvoeringsregelgeving • Wet windenergie op zee • Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) • Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB) • Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) • Wet Natuurbescherming, gaat op in de Omgevingswet • OSPAR (Europees samenwerkingsverband voor de Noordzee) • Integrated Maritime Policy (IMP)/Maritime Spatial Planning (MSP) • Richtlijnen van Internationale Maritieme Organisatie (IMO) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ratificatie van het Onderwaterverdrag van Unesco
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • Europees Fonds voor Maritieme Zaken en Visserij (EFMZV) ten behoeve van Geïntegreerd Maritiem beleid (GMB) en Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB) • Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) regelingen 	<ul style="list-style-type: none"> • Voor de uitvoering van het Noordzeeakkoord is € 200 miljoen voorzien
Toezicht & handhaving	<ul style="list-style-type: none"> • Kustwacht • Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) 	
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • OSPAR science needs agenda • Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) • IDON kennisagenda • UN Decade of Ocean Science • Programma Maritiem Erfgoed 	<ul style="list-style-type: none"> • Onderzoeks- en monitoringsprogramma (bijlage 2, Noordzeeakkoord)

Beleidskeuze 1.3 We maken de energie-infrastructuur geschikt voor duurzame energiebronnen en reserveren daarvoor ruimte.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Noordzeeoverleg 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Programma Energiehoofdstructuur is gericht op de ruimtelijke planning van het energiesysteem op nationale schaal • In de Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL) wordt gewerkt aan de opgave om voldoende laadinfrastructuur te realiseren voor ontwikkeling naar elektrisch vervoer • In het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) werken Rijk en medeoverheden samen om gemeenten en betrokken partijen zo goed mogelijk te ondersteunen in de aardgasvrije opgave • Het Rijk stimuleert ontwerpkracht en goed opdrachtgeverschap voor de aanpak van actuele vraagstukken in de Actieagenda Ruimtelijke Ontwerp. Hiermee wordt bijgedragen aan het behoud van bestaande kwaliteit of het toevoegen van nieuwe ruimtelijke kwaliteit
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Gaswet (gaat op in Energiewet 1.0) • Elektriciteitswet (gaat op in Energiewet 1.0) • Warmtewet (gaat op in Warmtewet 2.0) • Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), ruimtelijke reserveringen t.a.v. hoogspanningsverbindingen en aanlandingspunten wind op zee • Ruimtereservering 380 KV/risicozones, <i>backbones</i> Mijnbouwwet • Rijkscoördinatieregeling 	<ul style="list-style-type: none"> • Bouwbesluit-energieprestatie-eisen (BENG-eisen; nog niet in werking getreden, maar al wel gepubliceerd): aanpassing bouwregelgeving maatwerk mogelijkheden gemeenten voor duurzaam gebruik daken • Nieuwe eisen aan de ruimtelijke consequenties van de transitie naar hernieuwbare energie voor transport, distributie, conversie en opslag van energie (overleg nodig over eventuele juridische verankering) • Waterstof toevoer/laadplekken/risicozones vrijwaring CO₂ opvang op land
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE+) • Instrumenten Klimaatakkoord 	<ul style="list-style-type: none"> • Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE++) • Erfgoed Deal stimuleert bij de energietransitie aandacht voor erfgoed in relatie tot het landschap
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Leidraad warmte • Klimaatakkoord • Energie Centrum Warmte (ECW) 	<ul style="list-style-type: none"> • Integrale Kennis- en Innovatieagenda (IKIA) Klimaatakkoord • Klimaat- en Energieverkenning (KEV) • Expertisecentrum Warmte • Expertisecentrum Hernieuwbare Opwek

Beleidskeuze 1.4 We realiseren de opgave van duurzame energie met oog voor de kwaliteit van de omgeving en combineren deze zoveel mogelijk met andere functies.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Klimaatakkoord 	<ul style="list-style-type: none"> In het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) bespreken de gezamenlijke overheden de ontwikkelingen van de RES'en, dat doen ze mede in relatie tot de richting die in de NOVI is meegegeven Medeoverheden geven, in samenwerking met de energiesector, gebruikers en andere belanghebbenden, in de Regionale Energie Strategieën (RES'en) invulling aan de afspraak uit het Klimaatakkoord dat in 2030 35 TWh grootschalige hernieuwbare elektriciteitsopwekking op land (>15kW) moet zijn gerealiseerd Het Programma Energiehoofdstructuur is gericht op de ruimtelijke planning van het energiesysteem op nationale schaal Het Rijk stimuleert ontwerpkracht en goed opdrachtgeverschap voor de aanpak van actuele vraagstukken in de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp Het Rijk (LNV en EZK) onderzoekt de mogelijkheden voor nieuw bos in combinatie met energietoepassingen Een meer strategische inzet van Rijksvastgoed voor brede maatschappelijke doelen
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Projectbesluit Omgevingswet 	<ul style="list-style-type: none"> Gemeenten krijgen via het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl) de bevoegdheid om het duurzaam gebruik van daken van gebouwen die niet al onder de landelijke energiepresentatie-eisen vallen te verplichten Het Rijk zorgt waar nodig binnen het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) voor aanpassing van het instrumentarium De minister geeft in het Bbl gemeenten de bevoegdheid om in het omgevingsplan te eisen dat nieuwe gebouwen die niet al onder de voorgenomen BENG-eisen vallen, zoals onverwarmde industriehallen, hun dak moeten gebruiken voor duurzame opwek van energie of klimaatadaptatie. De gemeente kan hierbij gebiedsgericht differentiëren
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Stimulering Duurzame Energie (SDE+) 	<ul style="list-style-type: none"> Stimulering Duurzame Energie (SDE++) Artikel 2 onderzoek van de Raad voor het Openbaar Bestuur naar de uitvoeringslasten voor decentrale overheden van het Klimaatakkoord Erfgoed Deal thema energietransitie
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Kennis- en Leerprogramma Aardgasvrije Wijken Leidraad Warmte Nationaal Programma Regionale Energie Strategie Klimaatakkoord Energie Centrum Warmte (ECW) 	<ul style="list-style-type: none"> Monitor Klimaatakkoord Participatiecoalitie: voor advies en ondersteuning kunnen gemeenten en regio's hierbij terecht Onderzoek door het Rijk van de mogelijkheden van inzet van het grondbeleidsinstrumentarium bij de realisatie van hernieuwbare energie

Prioriteit 2: Duurzaam economisch groeipotentieel

Richtinggevend

Bestaand	Nieuw
<ul style="list-style-type: none"> • Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2019-2023 • Topsectorenbeleid • Ruimtelijk Economische Ontwikkelstrategie (REOS) • Grensoverschrijdende Samenwerking (GROS) • Europese Territoriale Agenda • Klimaatakkoord Duurzame Mobiliteit • Programma Duurzame Veiligheid • Goederenvervoeragenda • Havennota 2020-2030 • Nederlandse Maritieme Strategie • Knooppunten/terminalbeleid • Structuurvisie Buisleidingen • Digitale Transportstrategie • Ruimtelijke Strategie Datacenters • Perspectief Bestemming NL 2030 (NBTC) • Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO) • Kamerbrief Erfgoed Telt 2018-2021 • Regioprofielen Cultuur • Contouren Toekomstbeeld OV 2040 • Actieplan Digitale Connectiviteit • Nationaal Tuinbouwakkoord • Schets Mobiliteit naar 2040 	<ul style="list-style-type: none"> • Programma Verstedelijking en Wonen • Missiegedreven Topsectoren- en Innovatiebeleid + Kennis- en Innovatieconvenant 2020-2023 • Luchtvaartnota • Programma Energiehoofdstructuur • Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (NP RES) • Actualisatie Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO+) • Verdrag van Davos • Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, zogenaamde 'Groeibrief' • Brainport Nationale Actieagenda • Nationaal Programma voor Industriële Clusters (PICLS) • Europa: European Green Deal • Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDGs)

Beleidskeuze 2.1 *De Nederlandse economie verandert van karakter en is in 2050 geheel circulair en de broeikasgas-emissies zijn dan met 95% gereduceerd, met 55% reductie als beoogd tussendoel in 2030. Nederland heeft een sterke positie in de top vijf van meest concurrerende economieën.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Transitieagenda's • Uitvoeringsagenda Circulaire Economie 2019-2023 • In de Uitvoeringsagenda en transitieagenda's staan vijf ketens centraal: <ol style="list-style-type: none"> 1. Biomassa en voedsel 2. Kunststoffen 3. Maakindustrie 4. Bouw 5. Consumentengoederen • IBP Vitaal Platteland gaat nadrukkelijk in op kringlooplandbouw. Overeenkomsten Q1 2020 ondertekend 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk en maatschappelijke partijen geven uitvoering aan de omslag naar kringlooplandbouw zoals aangegeven in de Kamerbrief over Stikstof en PFAS • Vernieuwing Rijksinzet op Buisleidingen • Rijk en regio's ontwikkelen gezamenlijk Regionale strategieën Circulaire Economie • In de grens- en krimpregio's worden de vitaliteit en leefbaarheid versterkt door het opstellen van ruimtelijke en sociaaleconomische ontwikkelstrategieën door de gezamenlijke overheden
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Hoofdstuk 10 Wet milieubeheer, Afvalstoffen • > 200 Green Deals, hebben vaak een wet- en regelgeving component • Regelgeving waterkwaliteit, lucht- en bodemkwaliteit 	<ul style="list-style-type: none"> • Actualisatie en aanscherping van de Omgevingswet en de Wet milieubeheer ten aanzien van afvalregelgeving en bouwregelgeving (onder andere ten aanzien van verplichting hergebruik sloopmaterialen als ook overweging hergebruik restmaterialen) • In het Klimaatakkoord zijn afspraken gemaakt over het reduceren van de CO₂-uitstoot met 49% in 2030
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> • Infrastructuurfonds (toekomstig Mobiliteitsfonds)
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Kennisprogramma's Europa (Smart Cities and Communities track binnen Horizon Europe) ten behoeve van kennispreiding 	

Beleidskeuze 2.2 We zetten in op het gebruik van duurzame energiebronnen en op verandering van productieprocessen.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken		<ul style="list-style-type: none"> In het Nationaal Programma voor Industriële Clusters (PICLS) worden clusterplannen voor de verduurzaming van de zes verschillende clusters uitgewerkt De Taskforce Infrastructuur Klimaatakkoord Industrie (TIKI) heeft de minister van EZK geadviseerd over de behoefte aan extra infrastructuur van de clusters en de voorwaarden voor realisatie daarvan in relatie tot het Programma Energiehoofdstructuur. Het kabinet komt na de zomer met een rijksreactie op het TIKI Verduurzaming van de basisindustrie voor 2050, zoals aangegeven in de Visie Verduurzaming Basisindustrie 2050 van 15 mei 2020 Het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) geeft tot 2030 invulling aan infrastructuur behoefte van de grote industrie
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Wet milieubeheer, emissiehandel 	<ul style="list-style-type: none"> Overheden werken het Klimaatakkoord verder uit naar een aantal nieuwe instrumenten en regelingen ten dienste aan de energietransitie. Bijvoorbeeld de industrie betaalt een prijs voor hun CO₂-uitstoot via het EU-emissiehandelssysteem (ETS)
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Klimaatakkoord 	<ul style="list-style-type: none"> Circulair inkoopbeleid door het Rijk Overheden en bedrijven investeren in het realiseren van warmtenetten, de benutting van restwarmte en het gebruik van afgevangen CO₂ (Westland Rotterdam), hiertoe zijn in het Klimaatakkoord afspraken opgenomen Subsidieregeling Duurzame Energie (SDE++) voor meerkosten industrie De subsidiegelden voor de transitie worden opgebracht door zowel burgers als bedrijven, via de Opslag Duurzame Energie (ODE) Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, zogenaamde 'Groeibrief', noemt kennisontwikkeling en research & development en innovatie als terreinen die in aanmerking komen voor het investeringsfonds
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Klimaatakkoord 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk en medeoverheden verkennen samen alternatieven in duurzame elektriciteitsvoorziening landinwaarts Het Rijk investeert in onderwijs en research & development: daartoe is op 12/11/19 het Kennis- en Innovatieconvenant 2020-2023 (KIC) aan de TK gezonden: de economische kansen van maatschappelijke uitdagingen en de inzet op sleuteltechnologieën (zoals fotonica, kunstmatige intelligentie, quantum- en nanotechnologie) staan centraal Raodmap Human Capital Topsectoren 2020-2030: voor voldoende goed opgeleide medewerkers

Beleidskeuze 2.3 Ingezet wordt op optimale (inter)nationale bereikbaarheid van steden en economische kerngebieden in het Stedelijk Netwerk Nederland.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Programma-aanpak Goederenvervoercorridors 	<ul style="list-style-type: none"> • De ontwerp-Luchtvaartnota bevat een nieuwe systematiek voor een meer geïntegreerde afweging voor de ruimte voor luchtvaart en andere functies met behulp van het instrumentarium van de Omgevingswet • Institutionele, technisch-operationele belemmeringen en knelpunten in regelgeving die goede grensoverschrijdende (spoor-, lucht-, weg- en water-) verbindingen belemmeren, worden aangepakt
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Projectprocedure Afdeling 5.2 Omgevingswet • Paragraaf 5.1.6.2 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), ruimtelijke reserveringen autowegen, autosnelwegen en hoofdspoorwegen • Beperkingengebieden Infrastructuur • Spoorwegwet • Wegenwet • Scheepvaartverkeerswet 	
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk stuurt via het Infrastructuurfonds (toekomstig Mobiliteitsfonds) aan op behoud en realisatie: <ul style="list-style-type: none"> - Nationale netwerken en Trans-Europese Netwerken (TEN's) - Hoofdwegennet - Hoogwaardige railinfrastructuur met goede regionale en internationale IC-verbindingen - Goed functionerend vaarwegennetwerk - Hoogwaardig OV-netwerk • Aandacht voor: <ul style="list-style-type: none"> - Capaciteit in de energie- en buisleidingeninfrastructuur - Realiseren van een <i>state of the art</i> data-infrastructuur • Dit wordt onder andere uitgewerkt in het kader van het Toekomstbeeld OV, Havennota 2020-2030, Goederenvervoervisie, Programma Goederenvervoercorridors
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijk Economische Ontwikkelstrategie (REOS) als netwerk ten behoeve van agglomeratiekracht toplocaties in relatie tot <i>borrowed size</i> (metropool-overstijgend) 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk stimuleert innovaties gericht op bereikbaarheid in grote steden en flexibele vraaggerichte mobiliteit in zowel de steden als de meer landelijke gebieden

Beleidskeuze 2.4 Overheden investeren in een aantrekkelijke, gezonde en veilige leefomgeving in steden en regio's en bevorderen een onderscheidend en aantrekkelijk vestigingsklimaat (zie voor verdere instrumentering ook prioriteit 3 'Sterke en gezonde steden en regio's').

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Ingezet wordt op een select aantal essentiële locaties (zakencentra, campussen, transformatiegebieden en productielandschappen), knooppunten én op de verbindingen daartussen op regionaal, nationaal en internationaal schaalniveau 	<ul style="list-style-type: none"> De Brainport Nationale Actieagenda wordt opgesteld, met jaarlijkse voortgangsrapportage Overheden geven uitvoering aan Woondeals Het Rijk zet met de regio's in op NOVI-gebieden Waterbeschikbaarheid en groenbeschikbaarheid als uitgangspunt bij ruimtelijke inrichting
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Paragraaf 5.1.6.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Project Mainportontwikkeling Rotterdam met betrekking tot Maasvlakte 2 groen- en natuurprojecten 	
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> Budget Woningbouwimpuls Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, zogenaamde 'Groeibrief', noemt kennisontwikkeling en research & development en innovatie als terreinen die in aanmerking komen voor het investeringsfonds Erfgoed Deal thema stedelijke groei
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Inzet op 'Safe-by-Design' 	<ul style="list-style-type: none"> Ruimtelijk Economische Ontwikkelstrategie (REOS) als netwerk en denktank

Beleidskeuze 2.5 Institutionele, technisch-operationele belemmeringen en knelpunten in regelgeving die goede grensoverschrijdende (spoor-, lucht-, weg- en water-) verbindingen belemmeren, moeten worden opgelost.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken		<ul style="list-style-type: none"> Grensoverschrijdende samenwerking (GROS) zorgt voor een effectieve samenwerking met grensregio's om grensbelemmeringen weg te nemen en kansen te verzilveren. Dit gebeurt onder andere door de aanpak van grensbarrières en randvoorwaarden (onder andere GEA actie-agenda) en het ondersteunen van grensoverschrijdende initiatieven (door middel van Regio Deals) Rijk en partners zullen Omgevingsagenda's afstemmen met Vlaams/Waalse gewesten en Duitse deelstaten
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Tracéwet (straks Omgevingswet afdeling 5.2 projectprocedure) 	
Kennis		<ul style="list-style-type: none"> In mei 2018 is tussen Nederland en Vlaanderen afgesproken dat een onderzoekstraject wordt ingezet naar oplossingsrichtingen voor grensknelpunten voor grensoverschrijdende projecten op het terrein van de fysieke leefomgeving (ruimtelijke ordening en infrastructuur). Resultaten komen eind 2020 beschikbaar

Beleidskeuze 2.6 *In samenwerking met de andere overheden, de netbeheerders en het bedrijfsleven zet het Rijk ten behoeve van de digitalisering van de economie in op de uitrol van nieuwe netwerken en selectieve groei van datacenters.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Antenneconvenant • Brede visie marktordening 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk en partners geven uitvoering aan het 10-stappenplan uit de Ruimtelijke Strategie Datacenters • Het doel van het Actieplan Digitale Connectiviteit is om digitaal de Europese koploper te blijven met een kwalitatief hoogwaardige connectiviteit die een grote diversiteit aan vraag kan bedienen en altijd en overal beschikbaar is tegen concurrerende tarieven
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Warmtewet • Telecommunicatiewet 	<ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijke consequenties door de aanlanding van nieuwe internationale datakabels via de Noordzee kunnen leiden tot regelgeving en zullen in het Programma Noordzee 2022-2027 verder worden uitgewerkt
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> • Voor 5G benodigde frequenties worden door de Rijksoverheid geveild

Beleidskeuze 2.7 *Locaties van nieuwe kantoren, bedrijventerreinen en (groot)winkelbedrijven moeten passen bij het verkeers- en vervoersnetwerk, goed afgestemd zijn op de vraag van bedrijven én de economische vitaliteit en de kwaliteit en aantrekkelijkheid van stad en land versterken.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Retail Deals 	<ul style="list-style-type: none"> • Nieuwe Retail Deals • Verstedelijkingsstrategie in de NOVI en locatiebeleid (logistieke bedrijven) • Verduurzaming van de basisindustrie voor 2050, zoals aangegeven in de Visie Verduurzaming Basisindustrie 2050 van 15 mei 2020
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Paragraaf 5.1.5.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Ladder voor Duurzame Verstedelijking 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk beziet of de Ladder voor Duurzame Verstedelijking moet worden aangepast conform de nieuwe Verstedelijkingsstrategie
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Rapport Ruimte voor economische activiteit tot 2030: EZK studie verricht naar de toekomstige ruimtebehoefte voor economische activiteiten op bedrijventerreinen en kantoorlocaties, september 2019 • Inventarisatie en onderzoek naar meerwaarde van campussen 	<ul style="list-style-type: none"> • Behoefteraming van bedrijventerreinen

Beleidskeuze 2.8 *Nieuwe vestiging van toeristische attracties vindt bij voorkeur plaats buiten de huidige toplocaties en in de nabijheid van OV of bestaande aansluiting op het hoofdwegennet.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken		<ul style="list-style-type: none"> • Uitvoering geven aan de Actie Agenda Perspectief 2030, gericht op Nederland als een aantrekkelijke toeristische bestemming

Prioriteit 3: Sterke en gezonde steden en regio's

Richtinggevend

Bestaand	Nieuw
<ul style="list-style-type: none"> Schets Mobiliteit naar 2040 Woonagenda 2019-2023 Programma Bevolkingsdaling Programma Gezondheid en Milieu Programma Langer Thuis Toekomstbeeld OV 2040 Bereikbaarheidsprogramma's Metropoolregio's Amsterdam (MRA), Rotterdam Den Haag (MRDH), Utrecht (MRU) Klimaatakkoord Duurzame mobiliteit Strategisch Plan Verkeersveiligheid Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO) Kamerbrief Erfgoed Telt 2018-2021 Programma Klimaatadaptatie Agenda Fiets Kamerbrief Groen in de Stad Europa: Urban Agenda For The EU 	<ul style="list-style-type: none"> Programma Verstedelijking en Wonen Actualisatie Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO+) Agenda 'Ruimte voor Lopen' Kamerbrief Natuurinclusief bouwen Programma Aardgasvrije Wijken Europa: New Leipzig Charter (najaar 2020) European Climate Pact (in ontwikkeling)

Beleidskeuze 3.1 We versterken het Stedelijk Netwerk Nederland door de ontwikkeling van de stedelijke regio's te ondersteunen en te zorgen voor goede onderlinge en externe verbindingen. Het Stedelijk Netwerk Nederland breidt uit, waarbij de richting van de verstedelijking wordt gekoppeld aan die van de ontwikkeling van de (OV-)infrastructuur. Verstedelijking vindt plaats in de regio's waar er vraag is en de grote open ruimten tussen de steden behouden hun groene karakter.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Bereikbaarheidsprogramma's Metropoolregio's Amsterdam (MRA), Rotterdam Den Haag (MRDH), Utrecht (MRU)/ Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (loopt tot inwerkingtreding Omgevingswet, en opgevolgd door het Schone Lucht Akkoord) 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk en partners geven uitvoering aan de afspraken in het Toekomstbeeld OV 2040 en stellen een ontwikkelagenda van het Toekomstbeeld OV op Het Rijk geeft uitvoering aan de afspraken uit het regeerakkoord met betrekking tot grensoverschrijdende verbindingen
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> Infrastructuurfonds (toekomstig Mobiliteitsfonds) Budget Woningbouwimpuls
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Europese programma's en partnerschappen (bijvoorbeeld European Spatial Planning Observation Network (ESPON)) 	

Beleidskeuze 3.2 *Steden ontwikkelen zich duurzaam door een samenhangende aanpak van wonen, werken, mobiliteit, gezondheid, veiligheid en leefomgevingskwaliteit. Het Rijk hanteert daartoe een integrale verstedelijkingsstrategie en is actief partij bij het formuleren van een regionale verstedelijkingsstrategie.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Bereikbaarheidsprogramma's Metropoolregio's Amsterdam (MRA), Rotterdam Den Haag (MRDH), Utrecht (MRU)/ Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (loopt tot inwerkingtreding Omgevingswet, en wordt dan opgevolgd door het Schone Lucht Akkoord) 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk stimuleert ontwerpkracht en goed opdrachtgeverschap in het stedelijk gebied in de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp. Hiermee wordt bijdragen aan het behoud van bestaande kwaliteit of het toevoegen van nieuwe ruimtelijke kwaliteit Het Rijk zet met de regio's in op NOVI-gebieden Staatsbosbeheer werkt een programma 'Groene Metropool' uit ten behoeve van een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat in steden In een aantal regio's met een grote, urgente en/of complexe verstedelijkingsopgave werkt het Rijk als partner met de regio aan een regionale verstedelijkingsstrategie Toepassing van de integrale, algemeen geldende verstedelijkingsstrategie
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Paragraaf 5.1.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), gezondheid en milieu Paragraaf 5.1.5 Bkl, landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed Erfgoedwet 	
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Niet ruimtelijk financieel instrumentarium (bijvoorbeeld hypotheekrenteaftrek, belastingheffing) 	<ul style="list-style-type: none"> Erfgoed Deal thema verstedelijking, stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron
Toezicht & handhaving		<ul style="list-style-type: none"> Ontwikkelen Monitor landschap door het Rijk in overleg met medeoverheden, vanaf 2020
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Regio van de toekomst/Stad van de toekomst/Wijk van de toekomst Toekomstverkenning stedelijke mobiliteit Benoemen van kernwaarden voor een gezonde leefomgeving Inzet van Expertteam Wonen Kennis- en innovatieagenda Landbouw, Water, Voedsel (missie: klimaatbestendig landelijk en stedelijk gebied) Kennis- en innovatieprogramma DuurzaamDoor City Deals Nationale Adaptatiestrategie (NAS) Inzet van College van Rijksadviseurs (CRa) 	<ul style="list-style-type: none"> NWA themaonderzoek klimaatadaptatie en gezondheid Het Rijk start een Programma Gezonde Leefomgeving Inzet van ontwerp/ontwerpend onderzoek door het Rijk in samenwerking met medeoverheden (CRa, Atelier X) Kennisdeling/kennisontwikkeling op het vlak van combinatie van groen en stedelijke omgeving ten behoeve van verhogen van de kwaliteit van het woonmilieu en het vestigingsmilieu

Beleidskeuze 3.3 *Verstedelijking vindt geconcentreerd plaats in de regio, toe te voegen nieuwe woon- en werklocaties worden zorgvuldig en op ruimte- en mobiliteitsefficiënte wijze ingepast. Het woningaanbod in de regio's sluit daarbij aan bij de vraag naar aantallen en typen woningen, woonmilieus en prijsklasse.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Bereikbaarheidsprogramma's Metropoolregio's Amsterdam (MRA), Rotterdam Den Haag (MRDH), Utrecht (MRU)/ Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (loopt tot inwerkingtreding Omgevingswet, en wordt dan opgevolgd door het Schone Lucht Akkoord) Betrokken overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties geven uitvoering aan de Woonagenda 	<ul style="list-style-type: none"> In het Programma Verstedelijking en Wonen worden de integrale verstedelijkingsstrategie en de voorkeursvolorde verstedelijking nader uitgewerkt In een aantal regio's met een grote, urgente en/of complexe verstedelijkingsopgave werkt het Rijk als partner met de regio aan een regionale verstedelijkingsstrategie Het Rijk geeft uitvoering aan de City Deals Het Rijk zet samen met de regio's in op NOVI-gebieden Er wordt uitvoering gegeven aan de Woondeals Er wordt uitvoering gegeven aan de bereikbaarheidsprogramma's in relatie tot regionale verstedelijkingsstrategieën
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Paragraaf 5.1.5.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Ladder voor Duurzame Verstedelijking Paragraaf 5.1.4 Bkl, gezondheid en milieu Paragraaf 5.1.5 Bkl, landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed Erfgoedwet Woningwet Paragraaf 5.1.7a Bkl 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk beziet of aanpassing van de Ladder voor Duurzame Verstedelijking aan de nieuwe Verstedelijkingsstrategie nodig is
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Niet ruimtelijk financieel instrumentarium (bijvoorbeeld hypotheekrenteaftrek, belastingheffing) 	<ul style="list-style-type: none"> Woonimpuls voor Woondealregio's/schaarstegebieden door het Rijk in samenwerking met andere belanghebbenden (co-financiering) vanaf 2020 Erfgoed Deal thema stedelijke groei
Toezicht & handhaving	<ul style="list-style-type: none"> Monitor plancapaciteit Monitor studentenhuisvesting Autoriteit woningcorporaties (Aw) 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk streeft naar een structurele monitor flexwonen
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Regio van de toekomst/Stad van de toekomst/Wijk van de toekomst Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Toekomstverkenning stedelijke mobiliteit Benoemen van kernwaarden voor een gezonde leefomgeving Inzet van Expertteam Wonen Kennis- en innovatieagenda Landbouw, Water, Voedsel (missie: klimaatbesteding landelijk en stedelijk gebied) Kennis- en innovatieagenda DuurzaamDoor City Deals Nationale Adaptatiestrategie (NAS) Inzet van College van Rijksadviseurs (CRa) Europese programma's en partnerschappen (bijvoorbeeld European Spatial Planning Observation Network (ESPON), Joint Programming Initiative Urban Europe (JPI UE)) Expertteam Wonen door Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) Expertteam Woningbouw bij het ministerie van BZK Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Verkenning en regeling transformatiefonds overtollige woningen Programma Bevolkingsdaling 	<ul style="list-style-type: none"> NWA themaonderzoek klimaatadaptatie en gezondheid Het Rijk start een Programma Gezonde Leefomgeving Het Rijk maakt samen met medeoverheden ter inspiratie en kennisbevordering een voorbeelduitwerking van verdichting en stedelijke kwaliteit Inzet van ontwerp/ontwerpend onderzoek door het Rijk in samenwerking met medeoverheden Kennisdeling/kennisontwikkeling op het vlak van combinatie van groen en stedelijke omgeving ten behoeve van verhogen van de kwaliteit van het woonmilieu en het vestigingsmilieu

Beleidskeuze 3.4 Voor de bestaande bebouwing zetten we in op een integratie van stedelijke ontwikkeling en beheer om te komen tot een efficiënte aanpak van de vele opgaven daar.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken		<ul style="list-style-type: none"> In het Interbestuurlijk Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) ondersteunen het Rijk, IPO, VNG en UvW samen gemeenten en betrokken partijen in de aardgasvrije opgave In het Programma Bodem en Ondergrond wordt een samenhangend beleid ontwikkeld voor het gebruik van de ondergrond Het Rijk zet samen met regio's in op NOVI-gebieden Het Rijk geeft uitvoering aan City Deals en Woondeals met de Omgevingsagenda als integratiekader
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Paragraaf 5.1.5 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed Erfgoedwet 	
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Financieringsfaciliteit Binnenstedelijke Transformatie: het reeds bestaande fonds voor stedelijke transformatie, opgericht om de ontwikkeling van complexe binnenstedelijke locaties te versnellen, wordt gecontinueerd Niet ruimtelijk financieel instrumentarium (bijvoorbeeld hypotheekrenteaftrek, belastingheffing) 	<ul style="list-style-type: none"> Het Rijk voorfinanciert in samenwerking met andere partijen binnenstedelijke transformatie door middel van een transformatiefaciliteit Gemeenten wordt gevraagd een actieve en samenhangende aanpak van de versterking van het stedelijk groen te ontwikkelen bijvoorbeeld door een stedelijk groenfonds waarin private en publiek financiële stromen worden gebundeld Erfgoed Deal thema stedelijke groei
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Regio van de toekomst/Stad van de toekomst/Wijk van de toekomst Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Toekomstverkenning stedelijke mobiliteit Benoemen van kernwaarden voor een gezonde leefomgeving Inzet van Expertteam Wonen Kennis- en innovatieagenda Landbouw, Water, Voedsel (missie: klimaatbesteding landelijk en stedelijk gebied) Kennis- en innovatieagenda DuurzaamDoor City Deals Nationale Adaptatiestrategie (NAS) Inzet van College van Rijksadviseurs (CRa) Europese programma's en partnerschappen (bijvoorbeeld European Spatial Planning Observation Network (ESPON), Joint Programming Initiative Urban Europe (JPI UE)) Expertteam Wonen door Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) Expertteam Woningbouw bij het ministerie van BZK Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Verkenning en regeling transformatiefonds overtollige woningen Programma Bevolkingsdaling 	<ul style="list-style-type: none"> NWA themaonderzoek klimaatadaptatie en gezondheid Het Rijk start een Programma Gezonde Leefomgeving Het Rijk maakt samen met medeoverheden ter inspiratie en kennisbevordering een voorbeelduitwerking van verdichting en stedelijke kwaliteit Inzet van ontwerp/ontwerpend onderzoek door het Rijk in samenwerking met medeoverheden Kennisdeling/kennisontwikkeling op het vlak van combinatie van groen en stedelijke omgeving ten behoeve van verhogen van de kwaliteit van het woonmilieu en het vestigingsmilieu

Beleidskeuze 3.5 We richten de leefomgeving zo in dat deze een actieve, gezonde leefstijl en maatschappelijke participatie bevordert en we verbeteren de luchtkwaliteit zodat in 2030 wordt voldaan aan de advieswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken		<ul style="list-style-type: none"> • Het Programma Gezonde Leefomgeving focust zich op het faciliteren van medeoverheden en GGD'en bij het realiseren van een leefomgeving die door zijn inrichting gezondheid bevordert en beschermt • Het Nationaal Milieubeleidskader wordt in 2021/2022 uitgewerkt en geconcretiseerd in een Nationaal Milieuprogramma • Het Rijk, provincies en gemeenten geven uitvoering aan het Schone Luchtakkoord middels maatregelen voor het verbeteren van de luchtkwaliteit, waarbij gezondheid een veel prominentere plek in het luchtbeleid krijgt • Uitvoering geven aan de Woondeals • Regionale Verstedelijkingsstrategie: Rijk en medeoverheden onderzoeken actief knelpunten ten aanzien van natuurinclusief bouwen
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Paragraaf 5.1.5.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Ladder voor Duurzame Verstedelijking 	
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • Financieringsfaciliteit Binnenstedelijke Transformatie: het reeds bestaande fonds voor stedelijke transformatie, opgericht om de ontwikkeling van complexe binnenstedelijke locaties te versnellen, wordt gecontinueerd 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk zet door middel van de woningbouwimpuls in op betaalbare woningen, het versnellen van de woningbouw en een goede leefomgeving • Naast publieke middelen kan ook meer en beter gebruik gemaakt worden van alternatieve bekostigingsbronnen. In mei 2020 heeft de ambtelijke studiegroep Alternatieve bekostiging advies uitgebracht over instrumenten om dergelijke baten te benutten voor gebiedsontwikkelings- en infrastructuurinvesteringen • Erfgoed Deal thema stedelijke groei
Kennis		<ul style="list-style-type: none"> • Inzet van ontwerp/ontwerpend onderzoek door het Rijk in samenwerking met medeoverheden • Kennisdeling/kennisontwikkeling op het vlak van combinatie van groen en stedelijke omgeving ten behoeve van verhogen van de kwaliteit van het woonmilieu en het vestigingsmilieu • Het Rijk start een Programma Gezonde Leefomgeving • In het kader van de Innovation Expo wordt een Challenge ingezet om Biobased Bouwen te stimuleren

Beleidskeuze 3.6 *We versterken het aanbod en de kwaliteit van het groen in de stad en verbeteren de aansluiting op het groene gebied buiten de stad in een samenhangende aanpak van de stedelijke groenstructuur. Een natuurinclusieve ontwikkeling van de stedelijke regio's en natuurinclusief bouwen zijn het uitgangspunt.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> In het Deltaprogramma werken Rijk en medeoverheden samen onder andere aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP - Samen aan de slag voor het Klimaat en Vitaal Platteland) 	<ul style="list-style-type: none"> Regionale Verstedelijkingsstrategie In het Programma Verstedelijking en Wonen wordt een samenhangende aanpak voor de ontwikkeling van het groen in en om de stad ontwikkeld en worden afspraken gemaakt over de toepassing daarvan. Inzet wordt het eerder betrekken van groen in de gebiedsontwikkeling, de verbinding van groen in en rondom de stad, in aansluiting op het Programma Groene Metropool en de multifunctionaliteit van groen Natuurinclusief ontwikkelen en bouwen is het uitgangspunt en wordt gestimuleerd Het Rijk geeft uitvoering aan het Programma Versterken Biodiversiteit
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Bestaande bouwregelgeving 	
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Wijk van de toekomst/Stad van de Toekomst/Regio van de Toekomst 	

Beleidskeuze 3.7 *Steden en regio's worden klimaatbestendig ingericht.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Deltaprogramma Bestuursakkoord Klimaat-adaptatie Nationale Adaptatiestrategie (NAS) Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP – Samen aan de slag voor het Klimaat en Vitaal Platteland) 	<ul style="list-style-type: none"> Alle overheden dienen besluiten over de ontwikkeling en inrichting van een gebied te toetsen op de gevolgen voor de klimaatbestendigheid Het Actieprogramma klimaatadaptatieve bouwprojecten in stedelijk gebied is gericht op het ontwikkelen van werkbare en opschaalbare oplossingen voor klimaat-adaptief bouwen
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Weging van het waterbelang Bestaande bouwregelgeving Normering regionale wateroverlast 	
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Deltafonds (voor Klimaatadaptatie vanaf 2021 deel Deltafonds in tijdelijke impulsregeling): tot en met 2032 zijn voor het Deltafonds middelen gereserveerd Bestuursakkoord Klimaatadaptatie 	<ul style="list-style-type: none"> Erfgoed Deal thema klimaatadaptatie
Toezicht en handhaving	<ul style="list-style-type: none"> Jaarlijkse monitoring en zesjaarlijkse herijking Deltaprogramma 	
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Regio van de toekomst/Stad van de toekomst/Wijk van de toekomst Deltaprogramma (inclusief Kennisprogramma Zeespiegelstijging) Nationale Adaptatiestrategie Nationaal Kennis- en Innovatieprogramma Water en Klimaat met jaarlijks kennisprogramma Global Centre on Climate Adaptation Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) www.ruimtelijkeadaptatie.nl 	

Beleidskeuze 3.8 Het mobiliteitssysteem (voor personen én goederen) in, rondom en tussen de steden levert een goede bereikbaarheid. We benutten de bestaande netwerken optimaal en zorgen dat modaliteiten onderling zijn verknoopt en worden benut op hun specifieke kwaliteiten. Een efficiënt en duurzaam mobiliteitssysteem draagt bij aan een gezonde leefomgeving en een gezonde leefstijl.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> De bereikbaarheidsprogramma's (voor Metropoolregio Amsterdam (MRA), Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH) en Metropoolregio Utrecht (MRU) en binnen SmartwayZ.NL) daar waar mogelijk in afstemming met de regionale verstedelijkingsstrategie 	<ul style="list-style-type: none"> In het kader van het MIRT wordt ingezet op betere benutting, <i>smart mobility</i>, waar noodzakelijk uitbreiding van bestaande infrastructuur en/of herinpassing in de omgeving. Hierbij wordt rekening gehouden met de omgevingsveiligheid en gezondheid Rijk en partners geven uitvoering aan de afspraken in het Toekomstbeeld OV 2040 en stellen een ontwikkelagenda van het Toekomstbeeld OV op Het Rijk samen met meer dan tien steden geven uitvoering aan de City Deal Ruimte voor Lopen
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Paragraaf 5.1.7 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Rijk reserveert ruimte voor infrastructuur 	
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Investerings Infrastructuur vanuit Infrastructuurfonds (toekomstig Mobiliteitsfonds) binnen de kaders zoals beschreven op pagina 30 van de Schets Mobiliteit naar 2040, 'principes voor afwegen en investeren' 	<ul style="list-style-type: none"> Inzet door het Rijk van de Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn, zogenaamde 'Groeibrief', binnen groeiende stedelijke gebieden en tussen stedelijke regio's Infrastructuurfonds (toekomstig Mobiliteitsfonds)
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> Voorbeelduitwerking verdichting en stedelijke kwaliteit Toekomstverkenning stedelijke mobiliteit 	<ul style="list-style-type: none"> Aangepaste/aangevulde Nationale Markt- en Capaciteitsanalyse (NMCA)

Beleidskeuze 3.9 Voor gebieden buiten het Stedelijk Netwerk Nederland, die liggen aan de grens van het land, en/of waar vraagstukken rond bevolkingsdaling spelen, ontwikkelen de overheden gezamenlijk een integrale gebiedsgerichte ontwikkelstrategie.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Interbestuurlijk Programma Regionale Economie 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk ondersteunt en stimuleert de regio's bij het opstellen van: <ul style="list-style-type: none"> - Ruimtelijke ontwikkelstrategieën - Sociaaleconomische strategieën (onder andere voor grensregio's) - Toekomstperspectief • In het Nationaal Programma Landelijk Gebied wordt richting gegeven aan toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied
Wet- en regelgeving		<ul style="list-style-type: none"> • Bezien of effecten bevolkingsdaling opgenomen worden in het Integraal Afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK)
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • Decentralisatie Uitkering (DU) bevolkingsdaling, Herziening DU fonds/gemeentefonds 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk onderzoekt de mogelijkheden van een Regionaal Transformatiefonds (onder andere ten behoeve van sloop) • De Erfgoed Deal stimuleert in grensregio's en regio's met bevolkingsdaling een uitvoeringspraktijk waarin erfgoed en de inrichting van de leefomgeving hierbij voldoende aandacht krijgen • Inzet Regio Deals bij grensoverschrijdende samenwerking
Toezicht en handhaving	<ul style="list-style-type: none"> • Jaarlijkse voortgangsrapportage Programma Bevolkingsdaling 	<ul style="list-style-type: none"> • In 2020 evaluatie van het totale Programma Bevolkingsdaling
Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Landelijk informatiemodel vastgoedgebruik • Strategische verkenning krimp en studie Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) 'Demografische ontwikkelingen 2010-2040; ruimtelijke effecten en regionale diversiteit' naar trends in krimpgebieden • Onderzoeken Europees Programma European Spatial Planning Observation Network (ESPON) 	<ul style="list-style-type: none"> • In innovatieprogramma's met betrekking tot zorg op afstand en nieuwe vervoersconcepten wordt aandacht gegeven aan de toepassing in (grens)gebieden met bevolkingsdaling

Prioriteit 4: Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied

Richtinggevend

Bestaand	Nieuw
<ul style="list-style-type: none"> • Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden; Realisatieplan Visie Landbouw Natuur en Voedsel • Structuurvisie Ondergrond (STRONG) • Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) • Kaderrichtlijn Water (KWR) • Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) • Natuurpact • Programmatische Aanpak Grote Wateren • Programma Nationale Parken • Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO) • Kamerbrief Erfgoed telt 2018-2021 • Kustpact • Nationale Tuinbouwagenda 2019-2030 • Verduurzaming veehouderij en warme sanering varkenshouderij • Nationaal Programma Landbouwbodems • Natuurambitie Grote Wateren • Gebiedsagenda's Grote Wateren • Nationaal Waterprogramma • Structuurvisie Waddenzee • Toekomstvisie Gewasbescherming 2030 met Pakket van maatregelen emissiereductie gewasbescherming open teelten • Deltaplan Agrarisch Waterbeheer • Deltaprogramma (inclusief Deltaplannen voor Waterveiligheid, Zoetwater en Ruimtelijke Adaptatie) • Meerjarenprogramma Ontsnippering • Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (loopt tot inwerkingtreding Omgevingswet, en wordt dan opgevolgd door het Schone Lucht Akkoord) • Nederland Natuurpositief • Deltaplan Biodiversiteitsherstel 	<ul style="list-style-type: none"> • Nationaal Programma Landelijk Gebied • Programma ONS Landschap • Nationaal Waterprogramma 2022-2027 en Stroomgebiedbeheerplannen • Bossenstrategie • Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (ARO+) • Beleidsnota Drinkwater • Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland • Realisatieplan Kringlooplandbouw • Deltaprogramma Zoetwater • Regionale Veenweidestrategieën • Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw en Actielijnen klimaatadaptatie natuur • Schone Lucht Akkoord

Beleidskeuze 4.1 In het landelijk gebied verbetert de balans tussen het landgebruik en de kwaliteit van landschap, bodem, water en lucht.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Nationaal Programma Landbouwbodems Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) 	<ul style="list-style-type: none"> In het Nationaal Programma Landelijk Gebied wordt richting gegeven aan toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied In het kader van het Veenplan zijn afspraken gemaakt over een integrale gebiedsgerichte aanpak in de Regionale Veenweidestrategieën Het Rijk zet in op het beter afstemmen van gebruiksfuncties op de eigenschappen en het functioneren van het bodem-watersysteem. Bouwen op ongunstige locaties vanuit waterhuishouding of bodemdaling (diepe polders, slappe grond, verdroging, zoute kwel) wordt vermeden of de effecten op deze locaties worden gemitigeerd Overheden maken gebruik van de Basisregistratie Ondergrond Bestuurlijke afspraken in het kader van de Delta-aanpak Waterkwaliteit (DAW) In het kader van het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw en Actielijnen klimaatadaptatie natuur werkt het ministerie van LNV samen met medeoverheden, bedrijven en kennisinstellingen aan oplossingsrichtingen om consequenties van klimaatverandering, zoals droogte, het hoofd te kunnen bieden Het Nationaal Milieubeleidskader wordt in 2021/2022 uitgewerkt en geconcretiseerd in een Nationaal Milieuprogramma
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Mest-, gewasbescherming-, water-, en Omgevingswetgeving (in gang gezet) Kaderrichtlijn Water Aanvullingsbesluit en -regeling Bodem Kwaliteitsborging in het bodembeheer (Kwalibo) Richtlijn Luchtkwaliteit en uitwerking 	<ul style="list-style-type: none"> Overheden nemen waar dat nuttig is een grondwaterparagraaf op in visies en plannen. Op grond van een instructieregel in het Besluit kwaliteit leefomgeving moeten de gevolgen voor het waterbelang worden betrokken bij het opstellen van omgevingsplannen en omgevingsverordeningen en bij het nemen van projectbesluiten. Bestuurlijk is afgesproken om deze weging van het waterbelang ook bij de omgevingsvisies - dus ook bij de NOVI - te verrichten Spoedwet aanpak stikstof en bijbehorende ministeriële regeling Streefwaarde voor lange termijn reductie stikstofdepositie Natuurbank in het kader van stikstof Omgevingswet paragraaf 5.1.3, Beschermen van de waterbelangen, Artikel 5.37 (weging van het waterbelang)
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Klimaatakkoord met betrekking tot bodemdaling 	<ul style="list-style-type: none"> Bodemconvenant en vervolg 2020-2030 Bestuursakkoord Klimaatadaptatie Financiële afspraken in het Klimaatakkoord rond veenweideproblematiek Programma Natuur (onder andere Natuurbank, versnelling van Natuurherstel en -verbetering) Erfgoed Deal stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron

Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Kennisimpuls onder de Delta-aanpak Waterkwaliteit • Kennis- en innovatieagenda Landbouw, Water, Voedsel (missie: klimaatbestendig landelijk en stedelijk gebied) • Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling • Basisregistratie Ondergrond • Kennisprogramma Uitvoeringsprogramma Bodem en Ondergrond 	<ul style="list-style-type: none"> • Ontwikkeling kennisinfrastructuur in het kader van het Programma Natuur • Uitvoeren van een lerende evaluatie op gebiedsgerichte samenwerking door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) • Kennis- en innovatieprogramma Bodem en Ondergrond • Onderzoek naar maatregelen ten behoeve van de droogteproblematiek en bijbehorend peilbeheer van het IJsselmeergebied • Ontwikkeling van kennisagenda's door het Rijk op basis van het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw en de Actielijnen klimaatadaptatie natuur. Deze worden afgestemd met de kennisprogrammaring van relevante trajecten als Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS), Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (DPRA), Deltaplan Zoetwater (DPZW) en Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DPW) • Nationaal Programma Landbouwbodems: onder meer in het onderzoeksprogramma van Publiek Private Samenwerking Beter bodembeheer zijn maatregelen duurzaam bodembeheer geanalyseerd die toepasbaar zijn in de boerenpraktijk • In het thema Slim Landgebruik van de Wageningen University & Research worden maatregelen duurzaam bodembeheer gevalideerd op de koolstofvastlegging in landbouwbodems • Binnen het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer ontwikkelt het Rijk een meerjarig kennisverspreidingsprogramma voor duurzaam beheer van landbouwbodems en koolstofvastlegging gericht op toepassingen in de praktijk • Onderzoek door het Rijk naar vernieuwing grondbeleidinstrumentarium
---------------	---	---

Beleidskeuze 4.2 De biodiversiteit wordt beschermd en versterkt en het natuurlijk kapitaal duurzaam benut.

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> In het Natuurpact hebben provincies met het Rijk afspraken gemaakt over hun ambities en inzet ten aanzien van de natuur tot en met 2027 Rijk, waterschappen en provincies zetten zich in dat in 2027 voldoende maatregelen zijn genomen om de doelen van de Kaderrichtlijn Water (KRW) te behalen Met de Delta-aanpak Waterkwaliteit en Zoetwater wordt - door gezamenlijke overheden en verschillende maatschappelijke partners uit de landbouw-, industrie- en zorgketen - een extra impuls gegeven aan de kwaliteitsverbetering The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES)- brief In het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) werken agrariërs en waterschappen samen aan agrarisch waterbeheer (waterkwaliteit, -kwantiteit en zoetwater) In het kader van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland werken vier overheden samen aan integrale opgaven in het landelijk gebied, waaronder versterken van natuur en biodiversiteit 	<ul style="list-style-type: none"> Binnen het Programma Natuur werkt het Rijk samen met medeoverheden en terreinbeherende organisaties de stikstofmaatregelen nader uit In het kader van de aanpak van de stikstofproblematiek en het verbeteren van de situatie voor de Natura 2000-gebieden gaan de terreinbeherende organisaties in opdracht van het Rijk natuurherstelmaatregelen uitvoeren Het Programma Versterken Biodiversiteit is in opbouw. Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel speelt hierin een belangrijke rol. Dit is een brede, maatschappelijke coalitie met de ambitie om biodiversiteitsverlies in Nederland om te buigen naar biodiversiteitsherstel. Partners bij het Deltaplan zijn onder meer boeren, terreinbeheerders, particulieren, diverse onderzoeksinstututen en overheden Via de bossenstrategie wordt gezorgd voor voldoende boomaanplant in Nederland (in aansluiting op afspraken Klimaatakkoord): <ul style="list-style-type: none"> Uitvoeren door het Rijk van het Natuurwinstplan Grote Wateren, gericht op het herstellen van het oorspronkelijk karakter van de grote wateren naar een robuust ecologisch systeem en het realiseren van de Natura 2000-doelstellingen Uitvoering geven door het Rijk aan Natuur in de stad, conform Kamerbrief over groen in de stad Maatregelen in het kader van de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) gericht op samengaan van hoogwaardige natuur met krachtige economie
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> Kaderrichtlijn Water (KRW) Natuurwetgeving (Wet natuurbescherming, gaat op in de Omgevingswet) 	<ul style="list-style-type: none"> Spoedwet aanpak stikstof en bijbehorende ministeriële regeling Streefwaarde voor lange termijn reductie stikstofdepositie Natuurbank in het kader van stikstof Natuurnetwerk Nederland, hoofdstuk 7 afdeling 7.3 Instructieregel met het oog op natuurbescherming
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> Deltafonds; Artikel 7 Investeren in Waterkwaliteit Rijksbijdrage in het kader van Vitaal Platteland 	<ul style="list-style-type: none"> Investeringsregeling voor aanleg landschapselementen en <i>agroforestry</i> in aanloop naar het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) Financiële afspraken rond het stikstofbeleid: <ul style="list-style-type: none"> € 125 miljoen wordt vanuit het ministerie van LNV verstrekt aan terreinbeherende organisaties voor natuurherstel in en rond bestaande natuurgebieden € 125 miljoen inzetten voor natuurcompensatie en aanvullende natuurverbetering, die opgenomen wordt in de natuurbank om als compensatie voor te realiseren veiligheidsinfraprojecten te kunnen dienen (waarschijnlijk vooral habitats binnen Natura 2000-gebieden dan wel Natuurnetwerk Nederland realiseren) Langjarige extra middelen voor natuurherstel en -ontwikkeling, oplopend naar € 300 miljoen per jaar in de periode tot en met 2030 In het kader van de Programmatische Aanpak Grote Wateren heeft het Rijk: <ul style="list-style-type: none"> Voor de eerste tranche € 95 miljoen geïnvesteerd Voor de tweede tranche tot en met 2032 in totaal € 248 miljoen gereserveerd

Kennis	<ul style="list-style-type: none"> • Project 'Naar een hoger doelbereik', om doelbereik biodiversiteitsdoelstellingen te vergroten • Green Deal Natuurinclusieve landbouw in het onderwijs • Boeren Insectenmeetnet Agrarische Gebieden (BIMAG) • Inzet College van Rijksadviseurs • Atlas Natuurlijk Kapitaal • CBS natuurlijk kapitaal rekeningen 	<ul style="list-style-type: none"> • Kennisprogramma zon-PV en natuurdoelen • De Strategische verkenning Biobased bouwen: het Rijk beoogt samen met medeoverheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties versnelling te geven aan duurzame verstedelijking, in verbinding met herstel van landschap, meer biodiversiteit en nieuwe verdienmodellen voor de landbouw. Zo wordt momenteel gewerkt aan een nationale bossenstrategie waarin voorstellen worden gedaan om het bosareaal uit te breiden en verbinding te zoeken met circulaire economie • Ontwikkeling kennisinfrastructuur in het kader van het Programma Natuur • Realisatie ruimtelijke verkenning stikstof: in hoeverre kan natuurinclusieve ruimtelijke inrichting bijdragen aan de instandhoudingsdoelstellingen voor stikstofgevoelige natuur
---------------	---	--

Beleidskeuze 4.3 *Er wordt een duurzaam en vitaal landbouw- en voedselsysteem mogelijk gemaakt, gebaseerd op kringlopen en natuurinclusiviteit.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) • Externe werking Natura 2000: <ul style="list-style-type: none"> - In randgebieden rondom Natura 2000-gebieden is aandacht voor de mogelijkheid om met agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw een bijdrage te leveren aan de klimaatopgave en natuurherstel - Rondom dichtbevolkte gebieden heeft landbouw met een lage milieubelasting de voorkeur • Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland 	<ul style="list-style-type: none"> • Met het Realisatieplan Visie Landbouw Natuur en Voedsel wordt gewerkt aan de transitie naar kringlooplandbouw • Uitvoering geven door het Rijk aan het Nationaal Programma Landbouwbodems, gericht op het committeren van publieke en private partijen aan duurzaam beheer van alle Nederlandse landbouwbodems in 2030 • In het Nationaal Programma Landelijk Gebied wordt richting gegeven aan toekomstbestendige ontwikkeling van functies in het landelijk gebied • Het Rijk zet in op een transitie naar een verduurzaming van de veehouderij • Stikstofaanpak - landbouwpakket
Wet- en regelgeving		<ul style="list-style-type: none"> • Aanpassen Swill-verbod, gericht op hergebruik organisch restafval • Traject herziening mestbeleid: het Rijk onderzoekt herziening van het mestbeleid met het streven dit robuust te maken gericht op het realiseren van kringlooplandbouw
Financiën		<ul style="list-style-type: none"> • Rijksbijdrage in het kader van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland • Programma Natuur (onder andere Natuurbank, versnelling van Natuurherstel en -verbetering) • Ontwikkeling door het Rijk van nieuw grondinstrumentarium en versterking van het bestaande instrumentarium • In het kader van de aanpak stikstof is budget beschikbaar voor beëindiging en opkoop van veehouderijbedrijven en voor omschakeling naar een duurzamere vorm van landbouw. Daarnaast wordt budget beschikbaar gesteld voor innovatie en aanpassingen in de bedrijfsvoering, onder andere aan stalsystemen, mestverwerking en veevoer. Het gaat om een budget van ruim € 2 miljard, cumulatief tot 2030
Kennis		<ul style="list-style-type: none"> • Regio van de Toekomst; maatschappelijk initiatief over ontwerpend onderzoek aan de opgaven van de NOVI • Inzet op duurzame innovatie van de landbouw. Het Rijk kan in dit proces een rol spelen ten aanzien van kennis en middelen, bijvoorbeeld met behulp van Regio Deals • Advies kringlooplandbouw van College van Rijksadviseurs (CRa)

Beleidskeuze 4.4 *Unieke landschappelijke kwaliteiten worden versterkt en beschermd. Nieuwe ontwikkelingen in het landelijk gebied voegen landschapskwaliteit toe. Omgevingsbeleid wordt landschapsinclusief.*

Instrument	Bestaand	Nieuw
Bestuurlijke afspraken	<ul style="list-style-type: none"> • Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland • Kustpact • Agenda IJsselmeergebied 2050 • Agenda voor het Waddengebied 2050 • Programmatische Aanpak Grote Wateren • Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta 2050 • Nominatieprogramma Voorlopige lijst UNESCO werelderfgoed 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Programma ONS Landschap is er op gericht om in samenwerking met decentrale partners de waarden en kwaliteiten van onze landschappen te beschermen en te versterken • In Nationale Parken wordt door zonerings een kwaliteitsprong gerealiseerd. Dit om biodiversiteit, (inter)nationale landschappelijke en cultuurhistorische waarden te versterken • Het Rijk stimuleert in de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp (2021-2024) de inzet van ontwerp bij actuele vraagstukken op lokale, regionale en (inter)nationale schaal • Via de bossenstrategie wordt gezorgd voor voldoende boomaanplant in Nederland (in aansluiting op afspraken in het Klimaatakkoord) • Uitvoering Kustpact door het Rijk en partners • In het kader van de RES wordt de invloed van de energietransities op het landschap nader bekeken • Het ontwikkelen en beschermen van waardevolle landschappen door het beschrijven en vastleggen van landschappelijke kwaliteiten en landschapsinclusief omgevingsbeleid
Wet- en regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> • Paragraaf 5.1.5.4 Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), Ladder voor Duurzame Verstedelijking • Paragraaf 5.1.5.3 Bkl, Waddenzee en Waddengebied • Afdeling 7.2 Bkl, Werelderfgoed: in omgevingsverordeningen worden landschappelijke waarden en kwaliteiten uitgewerkt • In paragraaf 5.1.3.5 Bkl zijn regels opgenomen ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen in buitendijkse delen van het IJsselmeergebied • Paragraaf 5.1.5.2 Bkl, het Rijk handhaaft het vrije uitzicht op de horizon vanaf de kust tot 12 zeemijl 	<ul style="list-style-type: none"> • Het Rijk beoogt om (indien nodig) de doorwerking van de richtinggevende uitspraak over landschap in de NOVI (dat decentrale overheden waarden en kwaliteiten van landschap verankeren in decentraal beleid en regels) vast te leggen in (getrapte) instructieregels in het Besluit kwaliteit leefomgeving
Financiën	<ul style="list-style-type: none"> • OCW-middelen voor cultuurlandschap • Budget voor Nationale Parken van de Toekomst • Programmatische Aanpak Grote Wateren/ Deltafonds 	<ul style="list-style-type: none"> • Erfgoed Deal stimuleert de inzet van het verleden als inspiratiebron • Inzet is om middels Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) behoud en herstel van verscheidenheid aan landschapselementen te stimuleren door het belonen van maatschappelijke diensten. Vooruitlopend heeft het kabinet een regeling opengesteld • Investeringsregeling voor aanleg landschapselementen en <i>agroforestry</i> • In het kader van de Programmatische Aanpak Grote Wateren heeft het Rijk: <ul style="list-style-type: none"> - Voor de eerste tranche € 95 miljoen geïnvesteerd; - Voor de tweede tranche tot en met 2032 in totaal € 248 miljoen gereserveerd • Tijdelijke regeling voor Nationale Parken € 5,45 miljoen, openstelling per 1 juli 2020
Toezicht en handhaving	<ul style="list-style-type: none"> • Monitoring Landschapselementen en Natuurdoelen • In RES-proces monitoren op toepassing voorkeursvolgorde zon-PV, analyse PBL 	<ul style="list-style-type: none"> • Ontwikkelen jaarlijkse landschapsmonitor door het Rijk • Tweejaarlijks zal kwalitatief worden geëvalueerd of in de uitvoeringspraktijk sprake is van landschapsinclusief omgevingsbeleid

Kennis

- Analyse van en advies met betrekking tot samenhangende energietransitie ('Via Parijs'); landschap en logistiek door College van Rijksadviseurs (CRA)
  - Rijk en regio brengen middels gebiedsbiografieën de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en identiteit van een gebied in beeld. De gebiedsbiografie geeft perspectief op de verdere doorontwikkeling van een gebied en biedt een goede basis voor het integrale ontwerp van de nieuwe ruimtelijke opgaven
  - Overheden en maatschappelijke organisaties organiseren een Nationale landschapsdialoog als onderdeel van het Programma ONS Landschap
  - Het Rijk brengt de structuurdragers van het landschap in beeld via Panorama Landschap. Dit wordt bindend voor ruimtelijke ingrepen in het landschap
  - Signalenrapport Zorg voor landschap van Planbureau voor de Leefomgeving; realiseren landschapsinclusief denken en doen
-

Bijlage III: AMvB's van de Omgevingswet en nationale belangen NOVI

De instrumenten van de NOVI vullen elkaar aan en zijn gezamenlijk nodig om de beleidsdoelen te kunnen bereiken. Een deel van deze bijdrage bestaat uit de regels die zijn opgenomen in de vier AMvB's onder de Omgevingswet. Deze bijdrage is weergegeven in de tabel in deze bijlage. Het gaat daarbij om het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl), het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), en het Omgevingsbesluit inclusief de aanvullingen en wijzigingen via de invoeringsregelgeving en de aanvullingsregelgeving over natuur, grondeigendom, bodem en geluid. De tabel bevat niet de wijzigingen of aanvullingen van de AMvB's in verband met beleidskeuzes in de NOVI. Indien deze beleidskeuzes leiden tot aanvullingen en wijzigingen van de AMvB's gebeurt dat via wijzigingsregelgeving. De bijdrage aan de nationale belangen is in de tabel in deze bijlage op een zo'n concreet mogelijk niveau aangegeven.

Naast de bijdrage van de AMvB's levert natuurlijk ook de Omgevingswet - aangevuld en gewijzigd door de Invoeringswet en de aanvullingswetten - een bijdrage aan deze nationale belangen. De Omgevingswet is gericht op een veilige en gezonde fysieke leefomgeving én een goede omgevingskwaliteit, in samenhang met het doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen daarvan met het oog op een duurzame ontwikkeling, de woonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu. De taken en bevoegdheden die de Omgevingswet toedeelt aan bestuursorganen moeten worden uitgevoerd met het oog op de doelen van de wet. Op wetsniveau is geregeld dat het Rijk voor een groot aantal onderwerpen bij AMvB regels moet stellen, bijvoorbeeld voor de bescherming van het milieu, de natuur, of over bouwen. Verder zijn er wettelijke opdrachten aan het Rijk of de provincie om via instructieregels kaders te stellen voor de uitvoering van taken en bevoegdheden van bestuursorganen. Bijvoorbeeld de verplichting om instructieregels te stellen over externe veiligheid. Verder kunnen ook andere wetten - buiten het stelsel van de Omgevingswet - bijvoorbeeld energiewetgeving - voorschrijven dat bepaalde instrumenten van de Omgevingswet gehanteerd worden voor het realiseren van doelstellingen.

Deze bijlage is een aanvulling op bijlage II, die een overzicht bevat van alle instrumenten in relatie tot nationale belangen van de NOVI.

Tabel Bijdrage regels uit AMvB's van Omgevingswet aan nationale belangen

Nationaal belang	Besluit kwaliteit leefomgeving	Omgevingsbesluit	Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)	Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)
1. Bevorderen van een duurzame ontwikkeling van Nederland als geheel en van alle onderdelen van de fysieke leefomgeving	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang. Naast onderstaande regels is nog specifiek te noemen: H3 Richtlijn mariene strategie (onder andere milieukwaliteit mariene wateren) Par. 5.1.5.4 Ladder voor Duurzame Verstedelijking	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang. Naast onderstaande regels is nog specifiek te noemen: Afdeling 3.4 Regels inzake duurzaamheid Afdeling 4.4 Regels inzake duurzaamheid
2. Realiseren van een goede leefomgevingskwaliteit	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang. Naast genoemde regels onder nationaal belang 3 is nog specifiek te noemen: Artikel 8.15 en bijlage IV, onderdelen A8 en A9 (ziet toe op een goede omgevingskwaliteit): Verhaalbare kostensoorten bij grondeigendom.	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang	Het besluit draagt bij aan dit nationaal belang
3. Waarborgen en versterken van grensoverschrijdende en internationale relaties		Par. 10.4.3 Waterprogramma's Artikel 10.5 Overleg bij aanwijzing zwemlocaties. Artikel 10.10 Overleg bij kwaliteit buitenlucht Artikel 10.17 Overleg bij en actualisatie van actieplannen geluid Artikel 10.22 Informatie omgevingsvergunning milieubelastende activiteit. Artikel 10.50 Overleg, actualisatie en elektronische beschikbaarstelling geluidbelastingkaarten Artikel 10.52 Overleg, actualisatie en elektronische beschikbaarstelling overstromingsgevaar en overstromingsrisico-kaarten. Afdeling 11.3 Grensoverschrijdende milieueffecten		

Nationaal belang	Besluit kwaliteit leefomgeving	Omgevingsbesluit	Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)	Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)
4. Waarborgen en bevorderen van een gezonde en veilige fysieke leefomgeving (hieronder valt: milieu, lucht, geluid en water)	<p>Par 2.2. Omgevingswaarden gezondheid en milieu (luchtkwaliteit, gevaarlijke stoffen, waterkwaliteit, waterwinlocaties, zwemwater)</p> <p>H3 Bescherming habitats en soorten (Natura 2000, Natuurnetwerk Nederland, Nationale Parken)</p> <p>Afdeling 3.5 Beheersing van geluid afkomstig van wegen, spoorwegen en industrieterreinen</p> <p>H4 Programma's behorend bij omgevingswaarden</p> <p>Afdeling 4.5 Programma's natuur</p> <p>Par 5.1.2. Branden, rampen en crises, opslag en gebruik gevaarlijke stoffen, militaire explosieaanvalsgebieden</p> <p>Par. 5.1.4. Beschermen van de gezondheid en van het milieu: luchtkwaliteit (buitenlucht), geluid (door activiteiten), trillingen (slagschaduw van windturbines), bodemkwaliteit, geur (onder andere door landbouw)</p> <p>Par. 5.1.4.2a Geluid afkomstig van wegen, spoorwegen en industrieterreinen</p> <p>Afdeling 5.2 Instructieregels over de uitoefening van taken voor de fysieke leefomgeving</p> <p>Artikel 7.10a Aanwijzing wegen en spoorwegen voor geluidproductieplafonds</p> <p>Par. 7.3.2 Instructieregels Natura 2000- en flora- en fauna-activiteiten</p> <p>Afdeling 8.3 Beoordelingsregels bouwactiviteit</p> <p>Afdeling 8.5 Beoordelingsregels milieubelastende activiteiten</p> <p>Afdelingen 8.6, 8.6a en 8.6b Regels omgevingsvergunningen Natura 2000-, flora- en fauna-activiteiten, jachtgeweeractiviteit, valkeniersactiviteit</p> <p>H9a Plannen en Natura 2000</p> <p>Afdeling 10.5 Monitoring en registratie met betrekking tot de natuur</p> <p>Par. 10.2.4.1 Monitoring en gegevensverzameling</p>	<p>Artikel 1.3 Aanwijzing verboden activiteiten met aanzienlijke nadelige gevolgen</p> <p>Artikel 8.15 en bijlage IV onderdelen A6 Kosten bodemsanering en A9 Kosten van werken die noodzakelijk zijn voor een veilige en gezonde fysieke leefomgeving: ziet toe op grondeigendom</p> <p>Afdeling 10.2a Geluidproductieplafonds als omgevingswaarden</p> <p>Afdeling 10.4 Programma's.</p> <p>Afdeling 10.8 Verstrekken en beschikbaar stellen van gegevens</p> <p>Par. 10.8.3a Rapportages met betrekking tot natuur</p> <p>Aanvulling Par. 10.8.5 Geluid</p> <p>Afdeling 10.9 Kaarten</p> <p>H11 Milieueffectrapportage</p> <p>Par. 14a.1 Sanering te hoge geluidbelastingen</p>	<p>H2-H5 Milieubelastende activiteiten en lozingsactiviteiten</p> <p>H6 Beperkingen gebiedsactiviteiten met betrekking tot waterstaatswerken in beheer bij het Rijk</p> <p>H7 Beperkingen gebiedsactiviteiten in de Noordzee</p> <p>H11 Regels over activiteiten die de natuur betreffen</p> <p>H15 Regels omtrent zwemmen en baden</p> <p>H16 Grondwateronttrekkingen en ontgrondingen</p> <p>H17 Afval van schepen in binnenwateren</p>	<p>Afdeling 3.2 Regels over veiligheid</p> <p>Afdeling 3.3 Regels over gezondheid</p> <p>Afdeling 4.2 Veiligheid</p> <p>Afdeling 4.3 Gezondheid</p> <p>Artikelen 4.103/4.103a/5.13a/5.23 Geluid</p>
5. Zorg dragen voor een woningvoorraad die aansluit op de woningbehoeften				<p>Afdeling 3.5 Regels over bruikbaarheid</p> <p>Afdeling 4.5 Regels over bruikbaarheid</p>
6. Waarborgen en realiseren van een veilig, robuust en duurzaam mobiliteitssysteem				

Nationaal belang	Besluit kwaliteit leefomgeving	Omgevingsbesluit	Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)	Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)
7. In stand houden en ontwikkelen van de hoofdinfrastructuur voor mobiliteit	<p>Par. 5.1.6 Behoud van ruimte voor toekomstige functies</p> <p>Par. 5.1.7 Beschermen staat en werking van infrastructuur en voorzieningen voor nadelige gevolgen van activiteiten</p> <p>Artikel 5.163 Voorkomen belemmeringen gebruik en beheer hoofdspoorweginfrastructuur en rijkswegen</p> <p>Afdeling 8.2 De beperkingengebied-activiteiten met betrekking tot infrastructuur</p>	Afdeling 3.2 Aanwijzing en begrenzing van beperkingengebieden	<p>H6 Beperkingengebied-activiteiten met betrekking tot waterstaatswerken in beheer bij het Rijk</p> <p>H7 Beperkingengebied-activiteiten in de Noordzee</p> <p>H8 Beperkingengebied-activiteiten rond rijkswegen (oogmerken: het behoeden van de staat en werking van een weg)</p> <p>H9 Beperkingengebied-activiteiten rond spoorwegen (oogmerken: behoeden van de staat en werking van hoofdspoorwegen, lokale spoorwegen en bijzondere spoorwegen)</p> <p>H10 Beperkingengebied-activiteiten rond luchthavens (oogmerk: het behoeden van de staat en werking van luchthavens)</p>	
8. Waarborgen van een goede toegankelijkheid van de leefomgeving	Par. 5.1.8 Bevorderen toegankelijkheid openbare buitenruimte voor personen met functiebeperking			<p>Afdeling 3.6 Regels toegankelijkheid</p> <p>Afdeling 4.6 Regels toegankelijkheid</p>
9. Zorg dragen voor nationale veiligheid en ruimte bieden voor militaire activiteiten	<p>Artikel 3.38 Geluid van defensieactiviteiten</p> <p>Par. 5.1.7.2 Landsverdediging en nationale veiligheid</p> <p>Artikelen 5.72, 5.76, 5.77 Geluidbeheersing</p> <p>Artikel 5.78g Beperking flexibiliteit militaire terreinen</p>		<p>Artikel 6.6 lid 5 sub b Waarborging defensietaken</p> <p>Afdeling 3.11 Defensie</p>	
10. Beperken van klimaatverandering			H2-H5 Regels over energiebesparing en emissies naar de lucht	<p>Afdeling 3.4 Regels inzake duurzaamheid</p> <p>Afdeling 4.4 Regels inzake duurzaamheid</p> <p>Artikel 2.15d, onder h, en Artikel 2.15f, onder d, vergunningvrij bouwen zonnepaneel</p>
11. Een betrouwbare, betaalbare en veilige energievoorziening, die in 2050 CO ₂ -arm is, en de daarbij benodigde hoofdinfrastructuur	<p>Par. 5.1.7.3 Elektriciteitsvoorziening.</p> <p>Afdeling 8.4 Mijnbouwlocatie-activiteiten</p>		<p>Afdeling 3.10 Milieuregels mijnbouw</p> <p>Artikel 6.6 lid 6 Elektriciteitsopwekking met behulp van wind</p> <p>Artikel 7.33 Aanwijzing beperkingengebied-activiteiten met betrekking tot windparken in de Noordzee</p> <p>H6-H7 Regels over mijnbouwlocatieactiviteiten</p>	Par. 3.7.2 Voorziening voor het afnemen en gebruiken van energie
12. Waarborgen van de hoofdinfrastructuur voor transport van stoffen via (buis-)leidingen	Par 5.1.6.3 Buisleidingen van nationaal belang			

Nationaal belang	Besluit kwaliteit leefomgeving	Omgevingsbesluit	Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)	Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)
13. Realiseren van een toekomstbestendige, circulaire economie	Artikel 8.98 Plicht tot bezien omgevingsvergunning in verband met nieuw Landelijk Afvalbeheerplan			Afdeling 7.1.5
14. Waarborgen van de waterveiligheid en de klimaatbestendigheid (inclusief vitale infrastructuur voor water en mobiliteit)	Afdeling 2.1 Omgevingswaarden borgen (water)veiligheid Afdeling 3.3 Beheer van watersystemen (verplichting van (onderhouds)legger en peilbesluiten) Par. 5.1.3 Beschermen van waterbelangen (watersystemen, waterkeringen, kustfundament, rivierbed) Afdeling 8.9 Beoordelingsregels wateractiviteit	Artikel 8.15 en bijlage IV, onderdeel A7: Compensatie verloren gegane watervoorzieningen (grondeigendom). Artikel 10.11 Overleg bij actualisatie van stroomgebiedsbeheerplannen en overstromingsrisicobeheerplannen Artikel 10.28a Gegevensverstrekking veiligheid primaire keringen	Artikel 6.6 lid 1 en 7 Specifieke zorgplicht: activiteiten met betrekking tot een waterstaatswerk, oppervlaktewaterlichaam en waterkeringen en lid 8 Mijnbouwinstallatie in een waterstaatswerk	
15. Waarborgen van een goede waterkwaliteit, duurzame drinkwatervoorziening en voldoende beschikbaarheid van zoetwater	Afdeling 2.2 Waterkwaliteit H3 Eisen aan riolering en waterzuiveringsvoorzieningen en aanwijzing zwemwaterlocaties (beoordeling kwaliteit zwemwater) Afdeling 3.3 Beheer watersystemen. Par. 4.2 Waterprogramma's Artikel 5.37 Weging waterbelangen. H6 Instructies (waterschaps)verordeningen. Instructies lozingen, beheer waterlichamen (richtlijn kwaliteit water). Artikel 7.11 Bescherming kwaliteit grondwater Artikel 7.12 Beoordelingsregels activiteiten met gevolgen voor waterlichaam Afdeling 8.9 Beoordelingsregels wateractiviteiten	Artikel 10.4 Actualisatie zwemwaterprofiel, in verband met zwemwaterrichtlijn Par. 10.8.3 Waterkwaliteit Par. 10.8.4 Kwaliteit van zwemlocaties	H2-H5 Milieubelastende activiteiten en lozingsactiviteiten, regels voor alle lozingsroutes van afvalwater. H3-H5 Lozingsactiviteiten H6-H7 Regels voor lozingen op rijkswater	Par. 3.7.3 Regels watervoorziening met betrekking tot kwaliteit drinkwater
16. Waarborgen en versterken van een aantrekkelijk ruimtelijk-economisch vestigingsklimaat	Par. 5.1.6.4 Project Mainport-ontwikkeling Rotterdam Artikel 5.1a Dienstenrichtlijn			

Nationaal belang	Besluit kwaliteit leefomgeving	Omgevingsbesluit	Besluit activiteiten leefomgeving (Bal)	Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)
17. Realiseren en behouden van een kwalitatief hoogwaardige digitale connectiviteit				Artikel 2.15d, onder p en 2.15f, onder m, n en o Vergunningvrij
18. Ontwikkelen van een duurzame landbouw voor voedsel- en agroproductie	H9 Vastleggen van agrarische waarde grond en passende beoordeling Natura 2000 (borgen natuurbelangen)		H3-H4 Milieu, en -lozings-regels over agrarische sector en glastuinbouw en regels over het op of in de bodem brengen van meststoffen	
19. Behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang	Artikel 3.30 Aanwijzing Nationaal Park door min LNV. Par. 5.1.5. Beschermen van landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed Afdeling 7.2 Instructieregels behoud van werelderfgoed en cultureel erfgoed Afdeling 8.8 Beoordelingsregels rijksmonumentenactiviteit	Par. 10.8.7 Behoud van werelderfgoed. H11 Milieueffect-rapportage	H13 Activiteiten cultureel erfgoed. H14 Activiteiten werelderfgoed	
20. Verbeteren en beschermen van de biodiversiteit	H3 Bescherming habitats en soorten (Natura 2000, Natuurnetwerk Nederland, Nationale Parken) Afdeling 4.4 Beheerplannen Natura 2000 Afdeling 4.5 Programma's natuur Afdeling 7.3 Natuurnetwerk Nederland Par. 7.3.2 Instructieregels Natura 2000- en flora- en fauna-activiteiten Afdelingen 8.6, 8.6a en 8.6b Regels omgevingsvergunningen Natura 2000-, flora- en fauna-activiteiten, jacht-geweeractiviteit, valkeniersactiviteit H9a Plannen en Natura 2000 Afdeling 10.5 Monitoring en registratie met betrekking tot de natuur	H6 Faunabeheereenheden en -plannen Artikel 8.15 en bijlage IV, onderdeel A7: Kosten verloren gegane natuurwaarden (grondeigendom) Par. 10.4.5 Actualisatie en eerste vaststelling beheerplan Natura 2000 Par. 10.8.3a Rapportages met betrekking tot natuur	H11 Regels over activiteiten die de natuur betreffen	
21. Ontwikkelen van een duurzame visserij				

Bijlage IV: Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's Grote Wateren

Omgevingsagenda's

Omgevingsagenda Landsdeel Oost (Overijssel en Gelderland)

Doel en korte omschrijving

Omgevingsagenda Oost is gestart als pilot om te verkennen hoe een Omgevingsagenda met maximale meerwaarde eruit kan komen te zien en hoe daartoe te komen. De opgedane lessen bij de totstandkoming van de Omgevingsagenda worden gebruikt door het Rijk bij het opstellen van Omgevingsagenda's in de andere vier landsdelen.

Oost-Nederland is een sociaaleconomisch krachtig, vitaal en aantrekkelijk gebied. Oost-Nederland is onderdeel van de dynamische, innovatieve, en door kennis gedreven internationale netwerken en draagt hieraan bij vanuit onderscheidende kwaliteiten en kracht, zoals de sterke clusters op het gebied van Agro-Food, Health, High Tech, Logistiek en Cleantech. Rijk en regio hebben de ambitie de economische kracht en vitaliteit van Oost-Nederland te behouden, versterken en verduurzamen. Dit kan door de gestage economische en demografische groei in de stedelijke regio's, en de kracht en specifieke kwaliteiten van Oost-Nederland, te benutten. En door grote transities te realiseren op het gebied van energie, klimaatbestendigheid, verduurzaming landelijk gebied en circulaire economie.

Scope

De acht omgevingsopgaven vormen de komende jaren de basis voor de Rijk-regio samenwerking. Deze zullen werken als een vliegwiel voor vernieuwing en bijdragen aan het toekomstperspectief van een concurrerend, aantrekkelijk en duurzaam Overijssel en Gelderland.

Omgevingsopgaven zijn die opgaven waar agenda's van Rijk en regio overlappen, meerdere transities of opgaven samenkomen, schaalniveaus verbonden moeten worden, en die het beste met een gebiedsgerichte aanpak kunnen worden opgepakt. De omgevingsopgaven komen voort uit de opgaven uit de NOVI en provinciale omgevingsvisies én vormen 'een plus' op de aanpak van deze (NOVI)opgaven in alle gebieden van Oost-Nederland via bestaande of nieuwe thematische trajecten, zoals de Regionale Energie Strategieën, klimaatadaptatieplannen, stedelijk groei en krimp, mobiliteitsprogramma's, en dergelijke. In deze bijlage worden de acht omgevingsopgaven kort toegelicht. Iedere omgevingsopgave kent haar eigen dynamiek (fasering, concreetheid, prioritei-

ten, et cetera). Daar waar nu al kansen of dilemma's liggen, zijn - boven op de lopende acties en trajecten - voor een aantal omgevingsopgaven aanvullende afspraken van regio en Rijk geformuleerd. *Omgevingsopgave 1: Netwerkkraft stedelijke regio's en robuuste vervoerscorridors (NOVI-prioriteit 2)* Versterken van de bijdrage van Oost-Nederland aan de (inter-)nationale economie/concurrentiekracht van Nederland door versterken van de stedelijke regio's en een goede verankering in de prioritaire (inter)nationale verbindingen en knopen. Daarbij inzet op meer vervoer over water, slimme en duurzame mobiliteit en maatregelen ter beperking van overlast van goederenvervoer op het spoor.

Omgevingsopgave 2: Innovatie groene Metropoolregio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley (NOVI-prioriteiten 2 en 3) Faciliteren van een forse stedelijke groei van de regio, met behoud van leefklimaat, bereikbaarheid en landschappelijke kwaliteiten. Daarnaast is ruimte nodig voor groei van bedrijvigheid en werkgelegenheid. Versterking van de inhoudelijke cross-overs tussen campus- en innovatieclusters op het gebied van Food, Health & High Tech en Energy is cruciaal voor het innovatieklimaat en de economische ontwikkeling van de regio.

Omgevingsopgave 3: Klimaatbestendige groeiregio Zwolle (NOVI-prioriteiten 1 en 3)

Het klimaatadaptief accommoderen van de forse stedelijke en economische groei van de regio, mét behoud van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid. Zo staat regio Zwolle onder andere voor de opgave om de grote regionale en (inter)nationale verkeersstromen te borgen en de bestaande infrastructuur beter te benutten.

Omgevingsopgave 4: Internationale en bereikbare technologische topregio Twente (NOVI-prioriteit 2)

Versterken van de economische topsectoren Tech, Med-tech en Energy door een hierbij passende aanpak voor duurzame verstedelijking, bereikbaarheid en grensoverschrijdende samenwerking in deze grensregio. Het benutten en verstevigen van de innovatiekracht van de regio vraagt om experimenteer ruimte (fysieke ruimte en in regelgeving), goed bereikbare topwerklocaties en een duurzame aantrekkelijke leefomgeving.

Omgevingsopgave 5: Cleantech Regio: industrie, mens en leefomgeving in balans (NOVI-prioriteiten 1 en 3)
Benutten van de potenties van de regio om duurzaamheidsinnovaties op het gebied van circulaire economie en energietransitie op grote schaal toe te passen. Door inpassen en mogelijke versnelling en opschaling van de energietransitie, doorontwikkelen van circulair produceren, een transitie naar duurzame en slimme mobiliteit en het toekomstbestendig maken van het vestigingsklimaat.

Omgevingsopgave 6: Duurzame (transport)corridor rivierenland (NOVI-prioriteit 2)
Groeiende ruimteclaims van nationale opgaven in Rivierenland samen laten gaan met behoud en versterking van het - kwetsbare - internationaal bijzondere landschap en synergie realiseren met andere (regionale) opgaven.
Tot de belangrijkste opgaven horen waterveiligheid, bevaarbaarheid, duurzame zoetwatervoorziening, verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving, versterken van toeristische en recreatieve potenties en verduurzaming van het goederenvervoer.

Omgevingsopgave 7: Dynamische IJsselvallei en Twentekanal (NOVI-prioriteit 1)
Het realiseren van een samenhangende ontwikkeling op het gebied van waterveiligheid, waterbeheer, klimaatadaptatie, natuur en waterkwaliteit, logistiek en scheepvaart. Met als uitdagingen het meebewegen met de natuurlijke dynamiek van het watersysteem en het benutten van de kracht van het cultureel erfgoed en het toeristisch-recreatief potentieel van de (Hanze)-steden en het 'ommeland'.

Omgevingsopgave 8: Transitie landelijk gebied (en groene schatkamers) (NOVI-prioriteit 4)
Centrale opgave in het landelijk gebied is het vinden van balans of synergie tussen versterking van het verdienvermogen - onder andere in de agrarische sector en vrijetijdseconomie - en het behouden van een goede leefbaarheid en omgevingskwaliteit. Ontwikkelingen zoals klimaatverandering, digitalisering, circulaire economie en de veranderende bevolkingsomvang maken dat de bestaande opgaven in het landelijk gebied complexer worden.

Proces en afspraken

Na het definiëren van een gezamenlijk beeld van de acht omgevingsopgaven is een aantal van de opgaven uitgewerkt in 'versnellingsweken'. Dat heeft geleid tot aanscherping en verbreding van die opgaven met een handelingsperspectief. Hiertoe zijn - naast de lopende programma's - een aantal nieuwe afspraken geformuleerd tussen Rijk en regionale overheden en zijn verbindingen gelegd tussen lopende trajecten. Aanvullende afspraken tussen Rijk en regio zijn, bijvoorbeeld bij Arnhem, Nijmegen en Foodvalley en bij groeiregio Zwolle, dat Rijk en regio samen een proces starten van ontwerpend onderzoek om te komen tot een integrale verstedelijkingsstrategie voor wonen, werken en bereikbaarheid. Daarbij wordt ook getoetst op effecten wat betreft energietransitie, klimaatverandering, kwaliteit van de leefomgeving, bereikbaarheid, water, natuur, landschap, en dergelijke. De regio is trekker. Rijkspartners zijn de ministeries van BZK, IenW, EZK, LNV en OCW.

De eerste Omgevingsagenda Oost-Nederland is in juni van dit jaar in het bestuurlijk overleg met de regio met positief advies ontvangen en doorgestuurd ter vaststelling. De Omgevingsagenda Oost-Nederland is vastgesteld door de provincies Overijssel en Gelderland, de waterschappen in Oost-Nederland en het Rijk (Ministerraad). De agenda is dynamisch en adaptief en zal periodiek wordt aangepast op basis van trends, ontwikkelingen, nieuwe inzichten en voortgang van acties. Niet alle opgaven zijn nu al even ver uitgewerkt. Jaarlijks worden opgaven en afspraken - waar nodig - geactualiseerd. Periodiek zal een algehele herziening plaatsvinden, vooruitlopend op de NOVI en Omgevingswet. Daarbij stelt het Rijk - bij inwerkingtreding van de Omgevingswet - de Omgevingsagenda vast als onverplicht programma.

Betrokkenen

- Rijk: ministeries van BZK, LNV, IenW, EZK en OCW
- Regionale overheden: provincie Overijssel, provincie Gelderland en Waterschappen
- Regio: Cleantech, Foodvalley, Twente, Zwolle
- Gemeenten
- Maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven

Omgevingsagenda Landsdeel Noord (Groningen, Friesland en Drenthe)

Doel en korte omschrijving

Noord-Nederland is een gebied met een grote landschappelijke diversiteit. Van veenweide in Fryslân, de kleigebieden en de Waddenzee met Eems-Dollard in Noord-Fryslân en Noord-Groningen, de voormalige veengebieden in Oost-Groningen en Oost-Drenthe tot het Drents plateau met zijn beken en zandgronden. De kracht van de regio is de regionale samenhang, grensoverschrijdendheid, en gebouwd op historisch gedeelde en verdeelde ambities en belangen. Noord-Nederland is sterk in energie, *life sciences & health*, agrifood, water, groene chemie, ICT, High Tech Systemen en Materialen (HTSM), logistiek, mobiliteit, toerisme en recreatie, en onderwijs. Om deze kracht te kunnen benutten zijn hoogwaardige verbindingen met andere agglomeraties belangrijk, zowel digitaal als fysiek over weg, water, spoor en door de lucht. Een integrale benadering biedt kansen om een impuls te geven aan de regionale economie en de ecologische kwaliteit. De focus van landsdeel Noord is om een hernieuwde samenwerking tot stand te brengen. De Samenwerkingsorganisatie Noord-Nederland werkt aan een nieuwe samenwerkingsagenda en structuur. De Omgevingsagenda kan hierin een rol spelen.

Scope

Er is thematisch en landsdelig gewerkt aan vijf thema's:

1. Toekomstbestendig landelijk gebied;
2. Ruimte voor energietransitie;
3. Klimaatadaptief Noord-Nederland;
4. Veilige, gezonde en bereikbare steden & regio's;
5. Versterken economisch groeipotentieel. Dit beeld wordt in een tussenproduct gegoten. Tezamen met een vervolgslog (identificeren van gebieden en systematisch beter in kaart brengen van samenhang tussen thema's) vormt dit tussenproduct de 'Contour Omgevingsagenda'.

De Contour Omgevingsagenda benoemt acht omgevingsopgaven:

1. Druk op de ruimte in het landelijk gebied vraagt om gezamenlijke keuzes;
2. Benutten van de brede effecten van de energietransitie;
3. Economisch perspectief ten aanzien van kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw;
4. Toekomstgerichte bereikbaarheid van Noord-Nederland;
5. Versterken Stedelijk Netwerk Noord-Nederland;

6. Toekomstkracht voor gebieden met bevolkingsdaling; en sociaaleconomische achterstand;
7. Water als verbindende schakel in klimaatadaptieve maatregelen;
8. Waarborgen van de omgevingskwaliteit.

Proces en afspraken

In eerste instantie is gewerkt aan het in beeld brengen van vigerend beleid, programma's en onderliggende opgave. Na vaststelling van het Plan van Aanpak is gestart met de vormgeving van de eerste Contour Omgevingsagenda. Hiervoor zijn thematische bijeenkomsten en een integratiedag georganiseerd. Daarna is gewerkt aan een selectieproces van gebieden en het verder opstellen van de contour van de omgevingsagenda. In het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving juni 2020 stond bespreking van de Contour Omgevingsagenda centraal. De Contour Omgevingsagenda vormt de eerste stap naar een vastgestelde Omgevingsagenda Noord in 2021. Er is met het landsdeel afgesproken gezamenlijk verder te werken aan de Omgevingsagenda en te bekijken wat nodig is om de omgevingsopgaven verder te brengen. Daarbij kan binnen die agenda sprake zijn van maatwerk voor deelgebieden in Noord-Nederland. De ambitie is om voorjaar 2021 een concept Omgevingsagenda gereed te hebben.

Betrokkenen

- Rijk: ministeries van BZK, LNV, IenW, EZK en OCW
- Regionale overheden: provincie Groningen, provincie Drenthe, provincie Friesland en Waterschappen
- Lokale overheden: gemeente Leeuwarden, gemeente Assen, gemeente Emmen en gemeente Groningen
- Maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven

Omgevingsagenda Landsdeel Zuid (Brabant en Limburg)

Doel en korte omschrijving

Zuid-Nederland bestaat uit een polycentrisch netwerk van steden en dorpen, sterk verbonden met de Randstad en het buitenland (Vlaamse Ruit, Ruhrgebied). Een belangrijke kwaliteit is dat zowel in de steden als in de dorpen het groen altijd op korte afstand is. Binnen het stedelijke netwerk nemen de verschillen toe: Brainportregio Eindhoven en Greenport Venlo als top kennis- en innovatieregio's, maar er is ook sprake van lichte krimp. Zuid-Nederland speelt een belangrijke rol op het gebied van agrifood, hightech, logistiek en industrie met een combinatie van onderzoeks- en kennisinstellingen, kennisintensieve bedrijven en hoogwaardige maakindustrie. De economie is concurrerend en internationaal georiënteerd. Dit is te danken aan een goede fysieke, digitale en grensoverschrijdende infrastructuur, een sterke kennis- en innovatiekracht in combinatie met aantrekkelijke steden en dorpen in een groene leefomgeving.

Scope

In landsdeel Zuid worden opgaven in beeld gebracht die bijdragen aan een aantrekkelijk, bereikbaar, concurrerend en duurzaam Brabant en Limburg. Vanuit overlappende opgaven en te ontwikkelen verbindende thematische strategieën worden acties en bestuurlijke afspraken gemaakt. Opgaven waar het hier om gaat zijn onder meer: waterkwaliteit en -kwantiteit, het samenvallen van diverse transitie in het landelijk gebied en het accommoderen van verdere verstedelijking.

Proces en afspraken

Er is een interbestuurlijk kernteam, projectteam en directeurenoverleg Rijk-regio ingericht. Na vaststelling van het plan van aanpak is op basis van ambtelijke werk- en ontwerpessies toegevoerd naar een eerste model Omgevingsagenda met contouren van verbindende thematische strategieën en enkele gerichte overlappende opgaven.

In het bestuurlijk overleg in juni 2020 is een eerste analyse van opgaven voor een aantrekkelijk, bereikbaar, concurrerend en duurzaam Brabant en Limburg besproken. Hierbij is van gedachten gewisseld over daar waar bestuurders een stapeling van opgaven zien en de aanpak van Rijk en regio meer samen willen brengen. Rijk en regio

hebben vastgesteld dat een verdere uitwerking van opgaven noodzakelijk is in samenhang met lopende strategieën, programma's, gebiedsgerichte aanpakken en de regionale Omgevingsagenda's.

Deze zullen in het najaar 2020 met de betrokken partijen in de regio worden verdiept, verrijkt en aangevuld. De eerste agenda zal in het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving in 2021 worden vastgesteld.

Betrokkenen

- Rijk: ministeries van BZK, LNV, IenW, EZK en OCW
- Regionale overheden: provincie Brabant, provincie Limburg en Waterschap Aa en Maas namens alle waterschappen in de twee provincies
- Gemeenten
- Regio: West-Brabant, Hart van Brabant, Noordoost Brabant, Zuidoost Brabant, Noord-Limburg, Midden-Limburg, Zuid-Limburg
- Maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven

Omgevingsagenda Landsdeel Zuidwest (Zeeland en Zuid-Holland)

Doel en korte omschrijving

Landsdeel Zuidwest, grotendeels onder zeeniveau gelegen, is een dichtbevolkte delta, gekenmerkt door veel dynamiek, met veel economische belangen maar ook een ecologische rijkdom. Aan de ene kant een internationaal transportknooppunt, met goederenstromen vanuit de havens en industrieclusters van Rotterdam en de North Sea Port, en producten vanuit de land- en tuinbouw die de hele wereld over gaan. Aan de andere kant karakteristieke landschappen: polders, veenweidegebieden, kustlandschappen en de delta. Waterrijke landschappen waar productie voor de wereldmarkt, hoge natuurlijke en recreatieve waarden en cultuurhistorische iconen samengaan. Bijzondere aandacht is nodig voor veranderingen in de bevolking door minder groei en krimp, vergrijzing, ontgroening en de toenemende trek naar de steden.

Scope

De Omgevingsagenda heeft zich in deze fase gericht op het in beeld brengen van de gebiedsgerichte en grensoverschrijdende opgaven voor Zeeland.

Voor het in beeld brengen van de gebiedsgerichte opgaven voor Zeeland is de volgende aanpak toegepast:

- Voor landsdeel Zuidwest zijn op rijksniveau de belangrijkste opgaven en programma's en projecten gedefinieerd en geanalyseerd. Deze opgaven zijn met Zeeland geconcretiseerd en aangevuld vanuit het traject van de Omgevingsvisie Zeeland en bestaand regionaal beleid in Zeeland. Op basis daarvan zijn zes thema's gedefinieerd;
- Deze thema's hebben het startpunt gevormd voor een ontwerpend onderzoek waarbij met experts de thema's nader zijn geanalyseerd en met strategen uit de confrontatie van die thema's drie gebiedsgerichte opgaven zijn geformuleerd;
- In het Breed Directeurenoverleg zijn de resultaten gedeeld en besproken. De directeuren zien het advies als kansrijke agenda en als opmaat voor gesprek voor de volgende fase.

De zes thema's voor Zeeland zijn:

1. Hoofdstructuur Landelijk Gebied vanuit de Ondergrond (natuur, landbouw en landschap);
2. Hoofdstructuur Landelijk gebied in relatie tot de grote wateren;
3. Sterke Steden en Regio's: positionering steden;
4. Kustzone: verbinding voordelta en koppen eilanden;
5. North Sea Port District als sterk economisch grensoverschrijdend cluster;
6. Vlaanderen en Zeeuws Vlaanderen als grensoverschrijdend vestigingsklimaat.

De gebiedsgerichte opgaven voor Zeeland richten zich op:

- North Sea Port District - Terneuzen: focusgebied North Sea Port District;
- Kust in de Delta: focusgebied Voordelta en kustzone van Schouwen-Duiveland en Walcheren;
- Transitie landelijk gebied in twee snelheden: focusgebied Walcheren en Noord-Beveland.

Proces en afspraken

Voor Zeeland zijn in het BO Leefomgeving drie gebiedsgerichte opgaven vastgesteld, waar in eerste instantie de samenwerking tussen Rijk en regio op zal worden versterkt :

1. North Sea Port District–Terneuzen: nu samen doorpakken en gecoördineerd uitvoeren;
2. Kust in de Delta: investeren in een gedeeld beeld van de opgaven;
3. Transitie landelijk gebied in twee snelheden: gebiedsgericht samenwerken als Rijk en regio.

Inzet is om North Sea Port District aan te wijzen als NOVI-gebied. Voor het landelijk gebied onderzoeken we of de uitwerking voor Zeeland een koplopergebied kan zijn in het kader van het National Programma Landelijk Gebied. Belangrijke uitwerkingpunten zijn grensoverschrijdende samenwerking met de federale overheid van België, de relatie met het Deltaprogramma, Goederencorridor Zuid (Rotterdam - Antwerpen) (in samenhang met die van Oost en Zuidoost) en Smart Mobility. De drie opgaven worden steeds gezien in samenhang met de zes thema's.

Afgesproken is dat voor het BO MIRT in het najaar 2020 ook voor Zuid-Holland de opgaven in samenhang met de lopende bouwstenen in beeld worden gebracht.

Betrokkenen

- Rijk: ministeries van BZK, LNV, IenW, EZK en OCW
- Regionale overheden: provincie Zeeland, provincie Zuid-Holland en Waterschappen
- Gemeenten
- Regio: Vlaanderen en Oost-Vlaanderen
- Maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven

Omgevingsagenda Landsdeel Noordwest (Noord-Holland, Utrecht en Flevoland)

Doel en korte omschrijving

Landsdeel Noordwest wordt gekenmerkt door een hoge bevolkingsdynamiek, met een grote druk op de woningmarkt en de schaarse ruimte. De contrasten zijn groot: internationale economische toplocaties (zoals Schiphol), sterk groeiende regio's en steden en uitgestrekte landelijke gebieden. De balans tussen economische groei en leefbaarheid is een centrale opgave. Het gaat om het slim verbinden van verstedelijking met de mobiliteits-, milieu-, klimaat- en energieopgave. Ingezet wordt op een groene, gezonde en slimme leefomgeving.

Scope

Rijk en regio werken nu al aan integrale gebiedsopgaven in veel gebieden in Noordwest. Voor het opstarten van de Omgevingsagenda Noordwest wordt in 2020 prioriteit gegeven aan lopende trajecten, zoals de verstedelijkingsstrategieën MRA en MRU, waarin een groot aantal gebiedsgerichte opgaven al worden opgepakt. Vanuit het ministerie van BZK is steun voor de NOVI-alliantie Noord-Holland bij het opstellen van een Regionale Investeringsagenda voor het gebied boven het Noordzeekanaal.

Proces en afspraken

Afgesproken is in 2020 te focussen op de lopende trajecten als onderdeel van de Omgevingsagenda en begin 2021 te starten met de verkenning van aanvullende gebiedsgerichte opgaven die mogelijk kunnen landen in de Omgevingsagenda. In het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving van voorjaar 2021 wordt vastgesteld welke aanvullende gebiedsgerichte opgaven een plek krijgen in de Omgevingsagenda. De Omgevingsagenda Noordwest zal in principe in het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving (najaar) 2021 worden vastgesteld.

Betrokkenen

- Rijk: ministeries van BZK, LNV, IenW, EZK en OCW
- Regionale overheden: provincie Noord-Holland, provincie Utrecht, provincie Flevoland en Waterschappen
- Regio: Metropoolregio Amsterdam en Metropoolregio Utrecht
- Lokale overheden: gemeente Amsterdam, gemeente Utrecht en andere gemeenten
- Maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven

Gebiedsagenda's Grote Wateren

IJsselmeergebied

Doel en korte omschrijving

Het IJsselmeergebied is het grootste aaneengesloten zoetwatergebied van West-Europa. Het biedt Nederland een strategische zoetwaterbuffer voor drinkwater, landbouw en natuur. Voor het IJsselmeergebied is een aantal urgente opgaven opgesteld op het gebied van waterveiligheid, zoetwater, klimaatadaptatie, natuurontwikkeling, waterkwaliteit, energieproductie, visserij, toerisme, recreatie en verstedelijking. Het gebied wordt gekenmerkt door multifunctioneel ruimtegebruik en is van grote landschappelijke, cultuurhistorische en economische waarde.

De Agenda IJsselmeergebied 2050 beschrijft het gewenste toekomstperspectief voor het gebied en hoe betrokken partijen dit aan willen pakken. De Gebiedsagenda is het resultaat van een ruim twee jaar durend gebiedsproces met alle gebiedspartijen. De Gebiedsagenda beoogt vooral de samenwerking tussen alle betrokken partijen te verbeteren en nieuwe werkwijzen te ontwikkelen voor een meer integrale aanpak. Hierbij wordt gekeken naar de (ruimtelijke) samenhang van maatregelen en initiatieven op het vlak van waterbeheer, natuur, cultureel erfgoed, verstedelijking en economie (onder andere landbouw, visserij, recreatie, nautische sector, drinkwaterwinning, energiewinning). Het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied bewaakt de voortgang van de Gebiedsagenda. De Gebiedsagenda is daarmee een belangrijk bestuurlijk instrument voor integrale afwegingen over het IJsselmeergebied en levert inbreng voor de nieuwe omgevingsvisies van Rijk, provincies en gemeenten.

Scope

De Gebiedsagenda IJsselmeergebied richt zich allereerst op gebiedsbrede opgaven die uitstijgen boven het schaalniveau van afzonderlijke deelgebieden en overheden. Uitgangspunt is dat de uitwerking van deze opgaven bijdraagt aan de ruimtelijke kwaliteit van het IJsselmeergebied als geheel.

Het plangebied is niet strikt begrensd; het omvat in ieder geval het open water van het IJsselmeer, Markermeer/IJmeer en de Randmeren en de aangrenzende kustlandschappen. Afhankelijk van de opgave kan de invloedssfeer van de Gebiedsagenda IJsselmeergebied zich meer of minder ver uitstrekken naar het achterland.

Proces en afspraken

Op 17 mei 2018 heeft minister Van Nieuwenhuizen (Infrastructuur en Waterstaat) mede namens vier collega-ministers (EZK, BZK, LNV, OCW) samen met ruim 50 bestuurders van het regionale netwerk de Agenda IJsselmeergebied getekend.

In december 2018 is de Uitvoerings-, kennis- en innovatieagenda 2019-2020 van de Agenda IJsselmeergebied 2050 uitgebracht. Dit is een tweejaarlijkse weergave van de vertaling van de gebiedsambities en principes naar concrete maatregelen, kennisvragen en investeringsbeslissingen. Het betreft acties die direct voortvloeien uit de Agenda IJsselmeergebied 2050 en uit afspraken van bestuurlijke tafels daaromheen.

Betrokkenen

Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en burgers. Vertaling van de Agenda en uitvoering van de Uitvoerings-, kennis- en innovatieagenda 2019-2020 wordt aangestuurd vanuit het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied (BPIJ), dat reeds actief was in de periode 2010-2018 voor het onderdeel IJsselmeergebied van het Deltaprogramma. Het BPIJ wordt geadviseerd door het Regionaal Overlegorgaan IJsselmeergebied (ROIJ), bestaande uit maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven.

Vervolg

Elke twee jaar wordt geëvalueerd of de aanpak van Agenda IJsselmeergebied werkt en worden volgende Uitvoerings-, kennis- en innovatieagenda's vastgesteld.

Zuidwestelijke Delta

Doel en korte omschrijving

De Zuidwestelijke Delta is dankzij de Deltawerken één van de meest veilige delta's ter wereld. Maar er zijn ook schaduwkanten. Door de aanleg van keringen en dammen is de waterkwaliteit verslechterd en de unieke estuariene natuur aangetast. De Westerschelde is weliswaar behouden als estuarium, maar natuur en waterkwaliteit staan daar onder druk door bedijking, inpoldering, afvalwaterlozing, zandwinning en vaargeulverruiming. Door de verslechtering van waterkwaliteit en natuur worden kansen gemist voor de versterking van de (regionale) economische structuur.

De centrale opgave voor de Zuidwestelijke Delta is dan ook het duurzaam herstellen van het evenwicht tussen veiligheid, economie en ecologie. Het perspectief van integrale, klimaatrobuuste gebiedsontwikkeling, en het proactief betrekken van belanghebbenden, staan daarbij voorop. De Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta zorgt daarbij voor verbinding, samenhang en integraliteit.

Scope

De Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta verbindt voor de grote wateren in de Zuidwestelijke Delta zoveel mogelijk de streefbeelden en opgaven voor Deltaprogramma, ecologische kwaliteit (PAGW, KRW, KRM, Natura 2000) en regionale economie met elkaar. Daarbij wordt verbreding en samenhang gezocht met thema's als circulaire economie, energietransitie en klimaatadaptatie.

Proces en afspraken

De Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta komt tot stand in co-creatie met regionale overheden, bedrijfsleven, milieu- en natuurorganisaties, kennisinstellingen en andere belanghebbenden en vormt inbreng voor de Omgevingsagenda Zuidwest Nederland. Het participatieproces voor de Gebiedsagenda heeft eind 2019 geleid tot een werkdocument (90%-versie van de Gebiedsagenda). Komende nazomer wordt nog een aantal regibijeenkomsten gehouden. De resultaten daarvan worden betrokken bij het definitief maken van de Gebiedsagenda. Dat proces kan naar verwachting in het najaar worden voltooid. De formele vaststelling van de Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta is voorzien in het BO MIRT najaar van 2020.

De Gebiedsagenda omvat een integraal langetermijnperspectief 2050 voor de ontwikkeling van de Zuidwestelijke Delta, een kennis- en innovatieprogramma en een oriënterende uitvoeringsagenda 2030.

Betrokkenen

Voor de totstandbrenging en verdere uitwerking van de Gebiedsagenda wordt gebruik gemaakt van de bestaande organisatiestructuur in de Zuidwestelijke Delta, zijnde het Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta met daarin bestuurlijke vertegenwoordiging van provincies, waterschappen, en gemeenten, de Adviesgroep Zuidwestelijke Delta (belanghebbenden), en belanghebbenden die niet rechtstreeks zijn vertegenwoordigd in de Adviesgroep en kennisinstellingen.

Vervolg

Onder de paraplu van het gebiedsoverleg worden de handelingsperspectieven van de Gebiedsagenda met regio, belanghebbenden en kennisinstellingen verder vormgegeven en geconcretiseerd, onder meer in ontwerp-ateliers. Een belangrijk ijkmoment vormen de resultaten van de tweede herijking van het Deltaprogramma (Deltaprogramma 2027). Met het oog daarop is in de periode ook de eerstvolgende actualisatie van de Gebiedsagenda voorzien.

Waddenzee/Waddengebied

Doel en korte omschrijving

De Waddenzee is één van de belangrijkste en mooiste natuurgebieden van Nederland. De natuurwaarden en het unieke open landschap zijn van nationaal en internationaal belang. De Waddenzee heeft dan ook niet voor niets de status van Werelderfgoed. Tegelijkertijd leiden nieuwe ontwikkelingen op het gebied van onder andere klimaatverandering, energietransitie, economische ontwikkeling en recreatie tot nieuwe opgaven en kansen.

De Agenda voor het Waddengebied 2050 moet gezien worden als een beleidskader dat zelfbindend is voor de organisaties die de Agenda via een instemmingsverklaring onderschrijven. Met de Agenda wordt de verbinding gelegd tussen de verschillende opgaven in het gebied. De hoofddoelstelling voor de Waddenzee, een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap, is en blijft het rijksbeleid. Omdat de Waddenzee onderdeel is van het grotere Waddengebied, wordt ook het perspectief geschetst voor het Waddengebied, voor zover dat verband houdt met de hoofddoelstelling voor de Waddenzee.

Scope

De Agenda beschrijft het gezamenlijk langetermijnperspectief voor het Waddengebied 2050 en formuleert gezamenlijke doelen, handelingsprincipes en stappen richting uitvoeringsprogramma teneinde deze doelen te realiseren. Waar mogelijk en nodig worden keuzes voor beleid geformuleerd.

De Agenda richt zich op het Waddengebied: de Waddenzee, inclusief de Eems-Dollard, de Waddeneilanden, de Noordzeekustzone boven de eilanden en de vaste wal langs de Waddenzeekust van de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. Afhankelijk van de opgave strekt de beleidsmatige invloedssfeer van de agenda zich meer of minder ver uit.

Proces en afspraken

In juli 2020 is de ontwerp-Agenda aangeboden aan de Tweede Kamer. De ontwerp-Agenda bevat een doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma Waddengebied. In het uitvoeringsprogramma krijgen strategieën een vertaling in acties voor de korte termijn (2021-2026), met daar waar zinvol en mogelijk een schets van het werk op middellange en lange termijn.

Betrokkenen

De Agenda is een gezamenlijke agenda van het Rijk, Waddenprovincies, eilandgemeenten en gemeenten langs de vaste-wal-kust, waterschappen, natuurorganisaties, visserijorganisaties, organisaties voor recreatie en toerisme, en de samenwerkende havens.

Het Bestuurlijk Overleg (BO) Waddengebied stuurt de vertaling van de Agenda en uitvoering van het uitvoeringsprogramma aan. Het Omgevingsberaad Waddengebied, bestaande uit maatschappelijke organisaties en bedrijven, adviseert het BO Waddengebied.

Vervolg

Zodra de Omgevingswet in werking treedt, vervalt de huidige Structuurvisie Waddenzee. Op nationaal niveau krijgt de Agenda doorwerking via het instrumentarium van de Omgevingswet. In de NOVI is de hoofddoelstelling voor het Waddengebied en de Waddenzee opgenomen. De ruimtelijke kaders uit de Agenda worden op nationaal niveau verankerd in het Besluit kwaliteit leefomgeving.

Het streven is om de Agenda in het najaar 2020 vast te stellen. De Agenda heeft een looptijd van tien jaar. Vijf jaar na vaststelling vindt een evaluatie plaats. Het uitvoeringsprogramma is binnen een jaar na het definitief vaststellen van de Agenda gereed en wordt elke twee tot drie jaar bijgesteld.

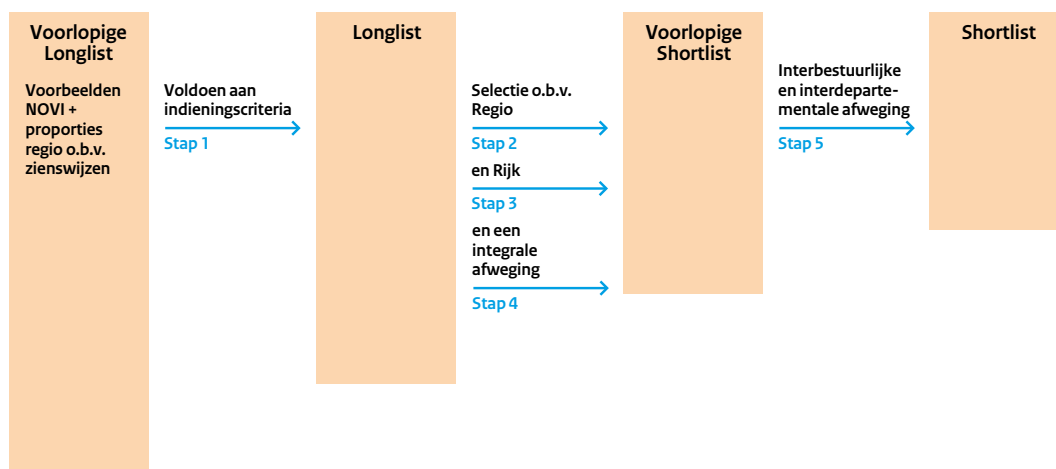
Bijlage V: Voorlopige NOVI-gebieden

Selectieproces

In de ontwerp-NOVI is het instrument NOVI-gebied genoemd. Tevens zijn gebieden opgeroepen om zich te melden wanneer ze van dit instrument gebruik willen maken.

In september 2018 is een interdepartementale werkgroep opgericht bestaande uit vertegenwoordigers van de ministeries van BZK, LNV, OCW, EZK en IenW. Deze werkgroep heeft de selectieprocedure opgesteld en uitgevoerd.

De werkgroep heeft een aantal criteria uitgewerkt op basis waarvan gebieden geselecteerd zouden kunnen worden. Uitgewerkt is waaraan gebieden moeten voldoen om van het instrument gebruik te maken en de wijze van selecteren. In de selectie wordt beschreven welke gebieden zich gemeld hebben om van het instrument gebruik te maken en hoe ze al of niet aan de criteria voldoen. Dit heeft geleid tot acht voorlopige NOVI-gebieden.

Figuur 11: Totstandkoming selectie NOVI-gebieden

Essentieel is dat we met het instrument NOVI-gebieden iets toevoegen dat past bij de NOVI-prioriteiten en dat meerwaarde heeft en helpt om grote transities en ruimtelijke opgaven in het betreffende gebied waar te maken. Lopende trajecten moeten niet worden bemoeilijkt. Een extra zet in de rug kan soms wél op zijn plaats zijn.

Criteria

Om van een longlist naar een voorlopige shortlist en shortlist (de uiteindelijke selectie) te komen heeft het kabinet de volgende criteria gehanteerd:

1. Inhoud:
  - a. integraliteit van de opgave; relatie tot grote NOVI-transities;
  - b. 'context' van de opgave (essentieel voor (brede welvaart van) Nederland/nationale belangen), omvang, impact;
2. Noodzaak om verder te denken en te doen dan de bestaande kaders;
3. Toegevoegde waarde ten opzichte van lopende trajecten (van Rijk en regio);
4. Noodzaak gezamenlijk optrekken Rijk-regio;
5. Schakel naar (eventueel zicht op) concrete uitvoering.

Aandachtspunten

Vervolgens heeft een nadere selectie plaatsgevonden op basis van een viertal aandachtspunten om daarmee te zorgen voor zowel inhoudelijke als geografische balans:

1. Geografische balans/verdeling over Nederland (landsdelen/provincies);
2. Verdeling over de verschillende NOVI-prioriteiten;
3. Verdeling over departementen;
4. Extra check op toegevoegde waarde aan lopende trajecten dan wel het voorkomen van onnodige dubbelingen.

Voorlopige NOVI-gebieden

Haven- en industriegebied/stad Rotterdam

Doel en korte omschrijving

Als één van de grootste haven- en industriecomplexen van Europa, voor een groot deel gericht op de overslag en verwerking van aardolie, moet het Rotterdams havencomplex invulling geven aan de energietransitie en steeds meer circulair produceren. Tegelijkertijd moet de Rotterdamse haven internationaal concurrerend blijven en werkgelegenheid in stand houden voor (direct en indirect) bijna 400.000 mensen. Daarbij heeft Rotterdam een grote woningbouwopgave en opgaven om de bereikbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving, in de stad en omgeving, te verbeteren.

Het doel voor dit voorlopige NOVI-gebied is het versnellen en integreren van uiteenlopende initiatieven om de genoemde transitie en behoud van het economisch belang van het Rotterdams havencomplex te realiseren. De (herijkte) Havenvisie 2030 (2019) van gemeente Rotterdam bevat daartoe een groot aantal handvatten. Belangrijke programma's daarbij zijn onder andere het Nationaal Programma Rotterdam Zuid, de Woondeal Zuidelijke Randstad en het Bereikbaarheidsprogramma Rotterdam - Den Haag.

Scope

Het gebied heeft drie inhoudelijke, fysieke ontwikkelingen als focus, die onderling ook met elkaar samenhangen:

1. De energietransitie van het haven- en industriegebied in samenwerking met de regio;
2. De milieugebruiksruimte van de haven in relatie tot woningbouwopgaven in de regio;
3. De bereikbaarheid voor goederen en personen in de haven en richting het achterland.

De meerwaarde van de status van voorlopig NOVI-gebied:

- De gebiedsgerichte afstemming van initiatieven en ontwikkelingen;
- Versnelling van de benodigde besluitvorming, gericht op bijvoorbeeld de energietransitie van het haven- en industriegebied in relatie tot de directe omgeving;
- De mogelijkheid tot koppeling van financieringsbronnen c.q. extra financiële inzet.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van IenW en EZK

Betrokkenen

Andere departementen, Port of Rotterdam, gemeente Rotterdam, provincie Zuid-Holland, bedrijfsleven (vertegenwoordigd door Deltalinqs) en randgemeenten.

Amsterdam en Noordzeekanaalgebied

Doel en korte omschrijving

In en rond het Noordzeekanaalgebied (NZKG) groeit de vraag naar ruimte vanuit verschillende opgaven (circulaire economie, wonen, werken, groen, recreatie en energietransitie). De focus voor dit voorlopige NOVI-gebied ligt op voldoende ruimte bieden voor haven- en industriële activiteiten en de transities die daarin gemaakt moeten worden. Een grote pijler is de transitie naar een circulaire economie, die zal leiden tot een ander gebruik van grond en reststoffen en ook een andere behoefte voor op- en overslag van goederen in de havens.

De tweede grote pijler is de verduurzamingsopgave van de energie-intensieve industrie die zal leiden tot een veranderende en op onderdelen grotere vraag naar energie met bijbehorende infrastructuur. Vanwege de kansen voor aanlanding, opslag, doorvoer en verdeling van duurzame energie kan het NZKG ook een belangrijke rol spelen in de energietransitie voor de MRA. De circulaire opgave en verduurzamingsopgave vragen op zichzelf al om zorgvuldig om te gaan met de beschikbare ruimte in dit gebied. Maar ontwikkelingen in de omgeving van het NZKG claimen in toenemende mate ruimte, ook in het NZKG, waardoor het functioneren van industriële en havenactiviteiten in het gedrang komt.

Scope

Verduurzaming industrie en haven, energietransitie, woningbouw en bereikbaarheid, circulaire economie, natuur en landschap, waterveiligheid zijn opgaven die in en rond dit gebied spelen waar al sprake is van beperkte ruimte.

De meerwaarde van de status van voorlopig NOVI-gebied is, dat er diverse opgaven lopen die een ruimtelijke invloed hebben op het gebied. Het NZKG is één van de gebieden waar de grootste ruimtedruk is. Daarbij moet het NZKG een circulaire transitie en een energietransitie doormaken. Dit zal betekenis hebben voor het ruimtebeslag van energie en op- en overslag, industriële en havenactiviteiten. Ook zal het consequenties hebben voor de grotere regio. Bovendien kan de ontwikkeling van het NZKG baat hebben bij keuzes die op hogere schaalniveaus worden gemaakt.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van EZK en IenW

Betrokkenen

Andere departementen, Bestuursplatform NZKG.

De Peel

Doel en korte omschrijving

Werken aan een nieuw gedragen perspectief op brede welvaart en aanpak waarin economie, ecologie en de kwaliteit van de leefomgeving weer met elkaar in balans zijn. Dit vraagt om transitie van productieprocessen in de landbouw en verschuivingen tussen sectoren met behoud van werkgelegenheid. Tevens is de opgave veranderende ruimteclaims te accommoderen door de omslag naar circulaire en natuurinclusieve landbouw (bijvoorbeeld intensieve teelten), veranderingen in mobiliteit, opwek van duurzame energie en aanpassing aan klimaatverandering (droogte en wateroverlast).

Scope

Grote vervlochtenheid van de opgaven landbouw, natuur, economie en leefomgeving. De Peel is vanwege zijn omvang, de intensiteit en aard van de problematiek van essentieel nationaal belang voor de omslag naar kringlooplandbouw en een duurzame voedselvoorziening.

De aanwijzing als voorlopig NOVI-gebied geeft brede erkenning en steun in de rug van de ingezette aanpakken van Rijk en regio. Via een brede verbindende aanpak kunnen deze worden versterkt vanuit een langjarig commitment gericht op ontwikkeling en bescherming van de leefomgeving van het gehele gebied.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van LNV en IenW

Betrokkenen

Bestuurlijke en ambtelijke kopgroep De Peel met coördinerende vertegenwoordigers namens de vier regio's: Noordoost-Brabant, Zuidoost-Brabant, Noord-Limburg, Midden-Limburg; twee waterschappen: Aa en Maas en Limburg; twee provincies: Noord-Brabant en Limburg; drie RES-regio's: Noordoost Brabant, Metropoolregio Eindhoven, Noord- en Midden Limburg. Ook andere departementen participeren in lopende deelopgaven.

Het Groene Hart

Doel en korte omschrijving

De ruimte en kwaliteit van de leefomgeving van het Groene Hart staan onder druk door de verstedelijkingsbehoefte en daaraan gekoppelde mobiliteit in het gebied zelf, de noodzaak van vernatting om bodemdaling tegen te gaan, de daarbij komende noodzaak om andere manieren van landbouw te gaan bedrijven en de behoefte tot opwekken van duurzame energie. Gebiedsgerichte trajecten van Rijk en regio bestaan nu deels naast elkaar, terwijl er voor de lange termijn behoefte zou zijn aan een overkoepelende aanpak/governance waarin alle ruimtelijke invloeden voor het gehele Groene Hart afgewogen worden. Met als doel de kwaliteit van de leefomgeving te versterken.

Scope

De integrale benadering van de opgaven en de ruimtelijk samenhangende uitvoering worden versterkt. De status van voorlopig NOVI-gebied maakt het vanzelfsprekend dat de opgaven onderling volgens de afwegingsprincipes uit de NOVI worden gewogen in de besluitvorming.

Proces

Gedragen besluitvorming (Rijk - regio - maatschappelijke partijen) kan de uitvoeringskracht versterken. Een Bestuurlijk Platform en de trekkende minister van BZK vormen de ruggraat voor ruimtelijke afwegingen op de lange termijn, in nauwe samenwerking met vakbestuurders en ministers/directeuren indien dit aan de orde is in verband met sectorale inbreng. Dit wordt voor de korte termijn ingevuld in samenwerking met de lopende trajecten zoals Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland en Regio Deal.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van BZK en LNV

Betrokkenen

Andere departementen, provincies, waterschappen, gemeenten in het gebied en maatschappelijke partijen.

Groningen

Doel en korte omschrijving

Er speelt veel in Groningen en specifiek in het aardbevingsgebied. Dat blijkt ook uit het aantal lopende samenwerkingstrajecten tussen Rijk en regio. Dit gebied krijgt (terecht) veel aandacht van Den Haag. Met name de grootschalige versterkingsoperatie, in combinatie met het uitvoeren van het Nationaal Programma Groningen en de schadeafhandeling, maakt dat de fysieke leefomgeving in de regio enorm gaat veranderen. Het is een regio in transitie. Iedereen die werkt of woont in deze regio gaat het merken. Extra aandacht vanuit het NOVI-gebied voor bestaande trajecten draagt bij aan de inhoudelijke kwaliteit van de toekomstplannen.

Scope

Creëren van een nieuw en aantrekkelijk toekomstperspectief voor Groningen met fysieke maatregelen. Bereikbaarheid, landschappelijke kwaliteit, aanlanding windenergie, datacenters, ontwikkeling zeehavens, als ook een sociaaleconomisch antwoord op bevolkingsdaling. Door de ingrijpende versterkingsoperatie moet ook het cultureel erfgoed snel worden verstevigd en verbouwd.

Het Rijk heeft een belangrijke rol als het gaat om de gevolgen van de gaswinning. Tegelijkertijd laten schade en versterken diepe sporen na in het Groningse landschap. Anderzijds biedt dit vele kansen voor het ruimtelijk beleid van provincie en gemeenten. Het gebied is ook wat betreft cultureel erfgoed van groot belang voor Nederland. Dit biedt kansen door dit integraal aan te pakken en te koppelen aan de verduurzaming, de energietransitie (Groningen is dé energieprovincie van Nederland), de krimppogave en dergelijke.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van BZK en EZK

Betrokkenen

Andere departementen, provincie Groningen en gemeenten.

Regio Zwolle

Doel en korte omschrijving

Het gebied kent een mix van steden, dorpen, rivieren-landschap, hoge droge zandgronden, veenweidegebieden en polders. Het betreft een regio die snel sterk groeit, waardoor de woningmarkt oververhit is geraakt en het mobiliteitssysteem onder druk komt te staan. Als gevolg van klimaatverandering en de ligging in een Delta loopt het watersysteem van de regio tegen grenzen aan. In de regio Zwolle is klimaatbestendige groei een hoofdpoging. De ambitie is om groeiregio Zwolle verder te ontwikkelen tot een blijvend aantrekkelijke, klimaatbestendige en economisch vitale regio.

Scope

Regio Zwolle, een gebied dat ligt in vier provincies en groter is dan Overijssel, telt circa 700.000 inwoners. In regionaal verband werken ondernemers, acht onderwijsinstellingen, 21 gemeenten en vier provincies in interactie met de omgeving samen.

Klimaatadaptatie is duidelijk de hoofdpoging en dat vraagt om een integrale aanpak van de volgende opgaven:

1. Demodelta in een veranderend klimaat;
2. Groei: stad en land verweven;
3. Fijnmazig netwerk als kans voor slimme mobiliteit.

Het economisch groeipotentieel van deze regio is in belangrijke mate afhankelijk van de wijze waarop wordt ingezet op regionale verbondenheid, (inter)nationale bereikbaarheid en de woningbouwopgave om de groei te accommoderen. Het koppelen van deze drie grote, complexe en urgente opgaven aan die van klimaatveranderingen en waterveiligheid draagt bij aan de brede welvaart van Nederland en aan duurzame oplossingen voor grote en complexe transitievraagstukken, zoals verwoord in de NOVI.

De meerwaarde betreft het realiseren van een integrale langjarige aanpak van Rijk en regio, versnelling van de aanpak van de (transitie) opgave en de (mogelijke) koppeling van fondsen. Ook de verschillende landschapstypen en bodemsoorten in dit gebied zijn een opgave, maar kunnen juist ook worden gebruikt om te komen tot passende en innovatieve oplossingen. De meerwaarde van de aanpak in dit voorlopige NOVI-gebied kan dus ook ten goede komen aan het landschap.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van IenW en BZK

Betrokkenen

Andere departementen en regionaal samenwerkingsverband.

Zuid-Limburg

Doel en korte omschrijving

De opgaven zijn groot en de context is moeilijk. De huidige aanpak is gefragmenteerd. Een duurzame toekomst voor Zuid-Limburg met brede welvaartsgroei vraagt om meerjarige brede samenwerking tussen Rijk en (EU)regio, waarbij het verzilveren van (grensoverschrijdende) economische kansen, wegnemen van knelpunten in regelgeving en het wegwerken van achterstanden in de steden leidend zijn. Het gaat er om een nieuw perspectief te bieden (deuren te openen, samenwerking te organiseren) voor grensoverschrijdende ontwikkeling: versterking agglomeratievorming (verstedelijking, mobiliteit, (energie/grondstoffen) infrastructuur, campussen, verduurzaming, landschap). Dit door vanuit een aanpak van de fysieke opgaven een impuls te geven aan het wegwerken van sociale- en gezondheidsachterstanden (onder andere ten gevolge van bevolkingskrimp, *battle for talent* en onderwijs) in samenhang met transformatie en verduurzaming stedelijk en industrieel gebied (Chemelot).

Scope

Op het gebied van kansen, gezondheid, welvaart, welzijn en leefkwaliteit zijn binnen Zuid-Limburg sterke ruimtelijke verschillen. Veel wijken kampen - veelal intergenerationeel - met grote sociaaleconomische achterstanden en gezondheidsachterstanden ten opzichte van het landelijk gemiddelde. Dit terwijl het gebied als geheel - mede door zijn ligging in de Euregio - grote potentie heeft voor brede welvaart. Dit vraagt daarom om een samenhangende aanpak op Zuid-Limburgse schaal, via een integrale gebiedsgerichte aanpak gericht op versterken van de agglomeratiekracht (vanuit een grensoverschrijdend perspectief), transformatie en verduurzaming van stedelijk gebied en industrie (Chemelot) met behoud en ontwikkeling van landschapswaarden.

De aanwijzing als voorlopig NOVI-gebied biedt een belangrijke meerwaarde omdat het extra bestuurs- en uitvoeringskracht creëert op het niveau van Zuid-Limburg en de Euregio. Met deze versterking van de governance kunnen de aanpakken voor verduurzaming van de industrie en economie, stedelijke transformatie en versterking van het landschap elkaar daadwerkelijk gaan versterken, met optimale benutting van grensoverschrijdende kansen.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van BZK en EZK

Betrokkenen

Andere departementen, de provincie, gemeenten, regio Parkstad, waterschap, Euregio gemeenten.

Zeeuws-Vlaamse kustzone

Doel en korte omschrijving

Grensoverschrijdende samenwerking op het vlak van duurzame economische ontwikkeling van het haven-industrieel complex van de North Sea Port, in het bijzonder de Kanaalzone Gent-Terneuzen. En daaraan gekoppeld de aanpak van de bevolkingsdaling door een grensoverschrijdende ontwikkeling van Zeeuws-Vlaanderen als onderdeel van de agglomeratie van Gent. Oplossen van grensoverschrijdende knelpunten in wet- en regelgeving.

Scope

In het North Sea Port District komen opgaven samen, zoals de verduurzaming van de industrie, ruimte voor duurzame energie-opwek, de aanlanding van wind op zee en het slim benutten van restwarmte (afkomstig van industrie). De benodigde energie-hoofdinfrastructuur van de haven naar land en het buisleidingennetwerk voor reststromen zijn noodzakelijke voorwaarden. Verbetering van de spoorverbinding Gent-Terneuzen is nodig. Het havenbedrijf en de bedrijven in het havengebied werken al 'grensontkennend', alleen worden zij bij de uitvoering nog vaak met de verschillen als gevolg van die landgrens geconfronteerd (bijvoorbeeld belastingen, sociale zekerheid, infrastructuurvergunningen en transport van afval). Het is nodig om de bestuurlijke armslag op nationaal niveau te versterken om een samenhangend ontwikkelingsperspectief mogelijk te maken van Zeeuws-Vlaanderen en Vlaanderen.

De meerwaarde van de status van NOVI-gebied is, dat er momentum is om in te zetten op een samenhangende grensoverschrijdende samenwerking. Een samenwerking die de realisatiekracht ten goede komt en een bijdrage kan leveren aan het versterken van de nationale economie en de brede welvaart van Zeeland. De uitdaging is om (met name) aan rijkszijde te verbreden en beter af te stemmen en er echt een gezamenlijke langetermijnvisie van te maken.

Proces

Opstellen van een plan van aanpak om prioriteiten te bepalen en mogelijkheden van organisatie van de inzet van regio en Rijk te onderzoeken.

Verantwoordelijke departementen

Ministeries van IenW en BZK

Betrokkenen

Andere departementen, de provincies Oost-Vlaanderen en Zeeland en de gemeenten.

Bijlage VI: Kennis- en innovatieagenda

Veel programma's kennen eigen kennisagenda's en -programma's (zoals voor het Klimaatakkoord). Deze voorzien zelf in de noodzakelijke kennis. In aanvulling daarop organiseren we het NOVI kennis- en innovatieprogramma met strategische discussies en de ontwikkeling van een integrale kennisagenda. Deze is gericht op de versterking van de samenwerking tussen de verschillende overheden en het adresseren van integrale kennisontwikkeling. De kennis- en innovatieagenda wordt jaarlijks opgesteld. De eerste agenda is in het najaar 2020 beschikbaar en wordt jaarlijks geactualiseerd. Het accent in het eerste jaar ligt bij het ondersteunen van de Omgevingsagenda's en de NOVI-gebieden.

De bij de kennis- en innovatieagenda betrokken partijen zijn divers. Allereerst zijn dit de overheden die gestalte geven aan de ambities van de NOVI. Daarnaast nodigt het kennis- en innovatieprogramma ook andere belanghebbenden en maatschappelijke partijen uit om mee te doen. Nabijheid van kennisinstellingen is belangrijk, zodat inzet op elk moment mogelijk is. Daarom leggen we een relatie met de planbureaus en kennisinstellingen. Met deze partijen overleggen we over inhoud en aanpak van de activiteiten van het kennis- en innovatieprogramma.

De NOVI-kennis- en innovatieagenda richt zich hierbij op een aantal onderdelen:

1. Verkenningen rond de nationale belangen;
2. Kennis over de uitvoering van beleid;
3. Onderzoek gericht op integrale vraagstukken.

Voor 2020/21 omvat dit:

1. Uitvoering van enkele toekomstverkenningen;
2. In beeld brengen van de *facts and figures* onder de Omgevingsagenda's;
3. De eerste stappen op weg naar de instelling van 'Communities of Practice';
4. Instelling van een NOVI-denktank.

Verkenningen van ontwikkelingen en opgaven

Regelmatig verkennen van ontwikkelingen en opgaven blijft nodig om de visie actueel te houden. De aanpak van de opgaven en de snelle technologische ontwikkelingen vragen om de ontwikkeling van nieuwe kennis, goede toegang tot en systematisch gebruik van informatie, en toepassing van de verworven kennis en vaardigheden op alle niveaus.

Het actueel houden van de visie vraagt om toekomstverkenningen over zowel de volle breedte van het omgevingsbeleid als op specifieke deelterreinen. Deze verkenningen helpen ontwikkelingen, opgaven, problemen en kansen voor vergroten van de leefomgevingskwaliteit scherp in beeld te houden en beleid en uitvoering te verbeteren. Van belang hierbij is ook open te staan voor ontwikkelingen in de samenleving en initiatieven uit de samenleving. Hierbij wordt samengewerkt met universiteiten, planbureaus, overige kennisinstellingen en het NOVI-netwerk van maatschappelijke partijen en initiatiefnemers. Met name het NOVI-netwerk van maatschappelijke partijen en initiatiefnemers, is van belang voor het signaleren van nieuwe ontwikkelingen en initiatieven.

Ontwikkeling gemeenschappelijke dataset van facts and figures

Voor de Omgevingsagenda's gaat het om het voorzien in een gemeenschappelijke dataset van *facts and figures*. Deze faciliteert als bouwsteen het proces van opstellen van Omgevingsagenda's. Daar waar nodig voorziet de dataset in uniformiteit 'over de Omgevingsagenda's heen'. De Omgevingsagenda-teams initiëren zelf de ontwikkeling van de datasets in samenwerking met medeoverheden en kennisinstellingen van het Rijk.

Communities of Practice (CoP's)

Zowel voor NOVI-gebieden als voor Omgevingsagenda's overwegen we de opzet van één of meer Communities of Practice (CoP's). In deze CoP's kan ruimte komen voor maatwerk-onderzoek. Als CoP's worden opgezet, valt dit onder de verantwoordelijkheid van de betreffende gebieden en Omgevingsagenda's. In deze CoP's wordt dan ook expertise vanuit de uitvoeringskant betrokken.

NOVI-denktank

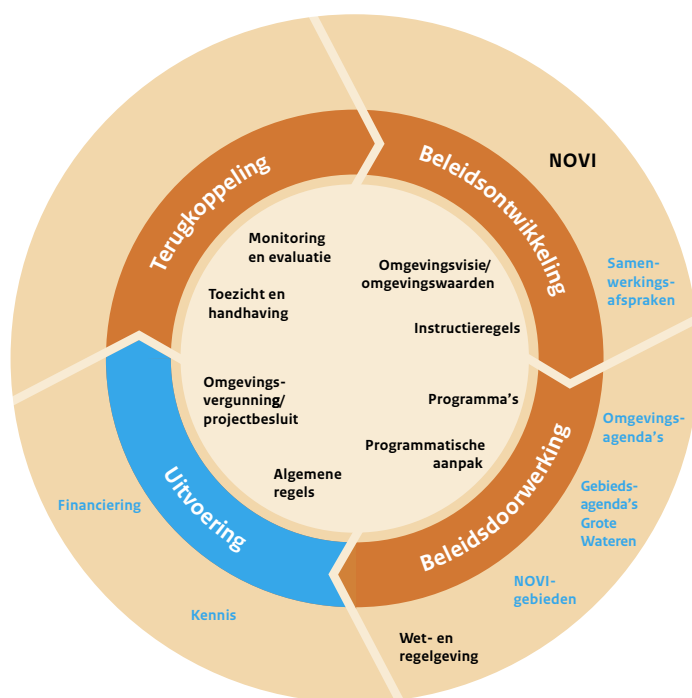
Met de NOVI-denktank willen we ervoor zorgen dat er continue voeding komt uit de samenleving voor het innovatieproces rondom de NOVI. Tweemaal per jaar wordt met enkele vooraanstaande vertegenwoordigers van de samenleving voortgang, governance en nieuwe ontwikkelingen in de leefomgeving besproken en wat dat voor de uitvoering van de NOVI betekent. Het gaat om meedenken over hoe we op basis van ervaringen, trends, nieuwe initiatieven de uitvoering van de NOVI kunnen optimaliseren. Ideeën en adviezen van de NOVI-denktank komen vervolgens op de agenda van bestuurders, kunnen leiden tot een kennisproject, en dergelijke. De denktank wordt gekoppeld aan de NOVI-conferentie, zowel wat betreft invulling (van een deel) van de conferentie als ontmoetingsmoment.

Bijlage VII: Instrumentenkoffer NOVI

Verkenning inzet van instrumenten aan de hand van de beleidscyclus

Bij het vormgeven van sturingsarrangementen en het instrumenteren daarvan gaat het om een afgewogen mix van instrumenten, die past bij de opgave en waar wet- en regelgeving slechts een onderdeel van is.

Het palet aan instrumenten kan worden onderverdeeld in bestuurlijke instrumenten (agenda's, akkoorden, convenanten en deals), communicatie instrumenten en kennisinstrumenten (wederzijdse verkenningen in dialogen en inzet van kennis, expertise), financiële instrumenten en wet- en regelgeving.

Figuur 12: Beleidscyclus NOVI

Tabel Instrumentenkoffer NOVI

Beleidsontwikkeling

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten Omgevingswet	Omgevingsvisie	Strategische visie van het Rijk over de gehele fysieke leefomgeving
	Programma <i>Zie voor NOVI-programma's het onderdeel beleidsdoorwerking/samenwerking</i>	Uitwerking rijksbeleid en maatregelen voor een onderdeel, aspect of gebied van de fysieke leefomgeving, eventueel gezamenlijk vastgesteld met andere bestuursorganen
Instrumenten algemeen	Jaarlijkse NOVI-conferentie	Jaarlijkse conferentie over voortgang van de uitvoering
	Jaarlijkse voortgangsbrief	Jaarlijkse Kamerbrief over de voortgang
	Bestuurlijke samenwerkingsafspraken	Samenwerkingsafspraken met VNG, IPO en Unie van Waterschappen over de manier waarop overheden als één overheid in de regio samenwerken aan de urgente opgaven en benodigde transitie in de leefomgeving, met inzet van de eigen instrumenten en met behulp van de in de NOVI genoemde afwegingsprincipes en voorkeursvolgorde

Beleidsdoorwerking/ samenwerking

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten Omgevingswet	Wet/AMvB	Taakopdracht: opdracht van de wetgever tot beheer van een onderdeel van de fysieke leefomgeving, bijvoorbeeld natuur of water
	Wettelijke taakopdrachten rijksomgevingswaarden (Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl))	Omgevingswaarde: gewenste staat of kwaliteit of toelaatbare belasting van een onderdeel van de fysieke leefomgeving, bijvoorbeeld luchtkwaliteit
	Rijksinstructieregel (Bkl)	Instructieregel: opdracht van de wetgever over de uitoefening van een taak of bevoegdheid, generiek, bijvoorbeeld over externe veiligheid in het omgevingsplan, bescherming van de Waddenzee, of beoordeling van de vergunning milieubelastende activiteit
	Instructiebevoegdheid	Instructiebesluit: opdracht van het Rijk over de uitoefening van een taak of bevoegdheid in een specifiek geval, bijvoorbeeld aanwijzing beschermd stadsgezicht
Instrumenten algemeen	Omgevingsagenda's	Omgevingsagenda's worden beschouwd als gebiedsgerichte programma's in de zin van de Omgevingswet. Er zijn Omgevingsagenda's voor vijf landsdelen met als doel het versterken van de samenhang in beleid en uitvoering (instrumenten) en versterken van de samenwerking tussen overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en inwoners, en het genereren van gezamenlijke uitvoeringskracht. Voor alle landsdelen worden Rijk-regio teams gevormd met de meest betrokken departementen (BZK, EZK, LNV, IenW en OCW) en regionale overheden (provincies, gemeenten, waterschappen)

Beleidsdoorwerking/ samenwerking

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten algemeen	Gebiedsagenda's Grote Wateren	De Gebiedsagenda's Grote Wateren beschrijven het langetermijnperspectief voor 2050 voor de grote wateren IJsselmeer, Waddenzee en Zuidwestelijke Delta en de met het watersysteem samenhangende ontwikkelingen. Het opstellen van de Gebiedsagenda's gebeurt door het Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven
	(Nationale) (thematische) programma's	Het gaat zowel om beleidsprogramma's als om programma's van de Omgevingswet. In bijlage I van de Uitvoeringsagenda NOVI staan per prioriteit alle programma's beschreven, variërend van het Nationaal Waterprogramma tot het Programma Verstedelijking en Wonen
	NOVI-gebieden	NOVI-gebieden maken deel uit van de Omgevingsagenda's. In deze gebieden is een extra impuls aan de grote transities en fysieke opgaven nodig, in lijn met de NOVI-prioriteiten
	Regio Deals	Regio Deals zijn gericht op het realiseren van een brede maatschappelijke welvaart, in samenwerking met regionale overheden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties en met behulp van cofinanciering, waarvoor op rijksniveau een gevulde Regio-envelop beschikbaar is

Uitvoering

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten Omgevingswet	AMvB: Rijksregels over activiteiten (Bal)	Onder andere milieubelastende activiteit, wateractiviteiten, beperkingengebied-activiteit infrastructuur, Natura 2000-activiteit, flora- en fauna-activiteit, regels over zwemmen en baden, rijksmonumentenactiviteit.
	Rijksregels over bouwactiviteiten (Bbl)	Bouwactiviteiten: veiligheid, gezondheid, duurzaamheid en bruikbaarheid van bouwwerken en uitvoeren bouw- en sloopwerkzaamheden
	Al of niet openstellen maatwerkvoorschriften en -regels bij die rijksregels (Bal en Bbl)	
	Bevoegd gezagregeling voor die rijksregels (Bal en Bbl)	
	Instructieregels (Bkl)	
Instrumenten algemeen*	Omgevingsvergunning:	Voor dezelfde activiteiten als onder AMvB
	Aanwijzen vergunningplichten en vergunning-vrije gevallen (Bal, Bbl)	Bijvoorbeeld vergunningplicht voor milieubelastende activiteiten; vergunning-vrije gevallen voor bouwen/ omgevingsplanactiviteit (bijvoorbeeld zendmasten)
	Bevoegd gezagregeling, advies en instemming, financiële zekerheid (Ob)	
	Beoordelingsregels (Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl))	

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten algemeen*	Projectbesluit	Besluit van het Rijk - al dan niet gezamenlijk met andere bestuursorganen - over uitvoeren van een project en het in werking hebben of in stand houden daarvan, bijvoorbeeld versterking van de waterkering
	Voorkeursrecht minister	Het voorkeursrecht houdt in dat een eigenaar die een onroerende zaak wil verkopen die eerst moet aanbieden aan de overheid (aanbiedingsplicht), bijvoorbeeld voor gebiedsontwikkeling
	Onteigening minister	Gedwongen ontneming van eigendom. Bijvoorbeeld vanwege de aanleg van openbare voorzieningen
	Kostenverhaal minister	Kosten voor werken, werkzaamheden en maatregelen naar evenredigheid te verhalen op de initiatiefnemers die profijt hebben van de aan te leggen openbare voorzieningen
	Vorbereidingsbesluit	Regels die het Rijk toevoegt aan het Omgevingsplan om ongewenste ontwikkelingen te voorkomen tijdens de voorbereiding van nieuwe instructieregels of een projectbesluit (bijvoorbeeld rondom Schiphol)
	Gedoogplicht	Een rechthebbende op een onroerende zaak moet accepteren dat een werk van algemeen belang wordt uitgevoerd (bijvoorbeeld infrastructuur of metingen)
	Experiment	Bijvoorbeeld bij wijze van experiment voor een concreet gebied of project afwijken van de rijksregel
	Omgevingsplan, waterschapsverordening, omgevingsverordening, projectbesluiten, voorkeursrecht, onteigening, kostenverhaal, Instrumenten van landinrichting en herverkaveling voor het landelijke gebied	Het Rijk stelt als systeemverantwoordelijke instrumentarium beschikbaar en zorgt voor continue verbetering
Overige juridische instrumenten	Beleidsregel	Regel (geen algemeen verbindend voorschrift) over het gebruiken van een bevoegdheid door een bestuursorgaan van het Rijk
	Heffingen	Bijvoorbeeld heffing lozingen
	Subsidies	Bijvoorbeeld subsidie sanering geluid
	Emissiehandel	Bijvoorbeeld CO ₂

*N.B. Zie Bijlage II Overzicht uitvoering beleidskeuzes met per beleidskeuze een opsomming van uitvoeringsinstrumenten

Terugkoppeling

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten Omgevingswet/ Algemene wet bestuursrecht/ Gemeentewet en Provinciewet/ Wetboek van Strafvordering	<p>Nalevingstoezicht en handhaving, waarschuwing, last onder dwangsom, last onder bestuursdwang, bestuurlijke boete, bestuurlijke strafbeschikking, intrekken vergunning, opmaken proces-verbaal</p> <p>Interbestuurlijk toezicht / Handhaving taakuitvoering door overheden onderling (interbestuurlijk toezicht). Indeplaatsstelling bij taakverwaarlozing; schorsing en vernietiging door de Kroon van een besluit in strijd met het algemeen belang of met het recht</p>	<p>Het Rijk kan als bevoegd gezag deze handhavings-instrumenten inzetten om de naleving te bevorderen.</p> <p>Het Rijk stelt als systeemverantwoordelijke aan het bevoegd gezag instrumentarium beschikbaar voor toezicht en handhaving van regels.</p>
	Monitoring en evaluatie (Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl))	<p>Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl)</p> <p>Bijvoorbeeld verplichte monitoring omgevingswaarden</p> <p>Verslaglegging van monitoringsresultaten</p> <p>Evaluatie door Planbureau voor de leefomgeving (PBL)</p>

Instrumenten		Toelichting
Instrumenten algemeen	Monitoring NOVI	PBL brengt samen met het KIM, het RCE, het RIVM en het CBS elke twee jaar de ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving in beeld. De monitor NOVI is een effect-monitor die de ontwikkelingen ten aanzien van de nationale belangen en prioriteiten in beeld brengt. Daarnaast zal aandacht zijn voor het monitoren van de transities, zodat zicht ontstaat op de voortgang van de verschillende transitieprocessen. In de monitor komen ook de in het PlanMER als kwetsbaar aangemerkte aspecten in fysieke leefomgeving aan bod.
	Beleidsevaluatie NOVI-programma's	Periodiek worden de ontwikkelingen en de maatregelen tegen het licht gehouden, en achterliggende oorzaken onderzocht om het beleid zo nodig bij te sturen. Uitgangspunt is dat alle programma's verantwoordelijk zijn voor hun eigen evaluatieonderzoek. Eén keer in de vier jaar in opdracht van de stuurgroep Leefomgeving.
	Onderzoek burgerperspectief	Parallel aan de vierjaarlijkse evaluatie wordt representatief onderzoek gedaan naar het perspectief van burgers op de hoofdpogaven van de NOVI, de bereidheid zelf bij te dragen en verwachtingen ten aanzien van anderen (overheid en maatschappelijke partijen).
	Kennis- en innovatieagenda	<p>Kennis van nieuwe ontwikkelingen met invloed voor de fysieke leefomgeving.</p> <p>Kennis over de uitvoering van het beleid (wat zijn de succes- en faalfactoren bij de uitvoering, hoe bundelen we instrumentarium effectief?)</p> <p>Kennis over de mate van doelbereik (bereiken we de gestelde doelen?)</p> <p>Kennis over de werking van het stelsel (beschikken alle partijen over de goede instrumenten om uitvoering te geven aan hun rol?)</p>

Bijlage VIII: Aandachtspunten PlanMER voor programma's en andere vervolgbesluiten

Instrumenten	Belangrijke risico's en kansen	Aandachtspunten voor vervolg
Nationaal Waterprogramma 2022-2027	<p>Windenergie op zee levert een grote bijdrage aan de energietransitie. De benodigde ruimte voor wind op zee kan echter conflicteren met ruimte voor natuur, visserij, defensie en het niet uitsluiten van een eventuele luchtvaart in de toekomst.</p> <p>Belangrijke risico's van windturbines (inclusief platforms en/of eilanden voor conversie) op zee en aanlandingspunten hangen onder andere samen met mogelijke verstoring op natuurwaarden, landschap, archeologische waarden, bodem en recreatie.</p> <p>Een beperkt aantal aanlandingspunten voor wind op zee risico's geeft daarnaast risico's voor het optreden van fluctuaties op het energienet. Deze disbalans in het energiesysteem verhoogt de kwetsbaarheid ten aanzien van nationale veiligheid.</p>	<p>Voor de plaatsing van windturbines op zee dient rekening gehouden te worden met belangrijke foerageergebieden en trekroutes van vogels en vleermuizen. Een andere mogelijkheid is het standstill-principe. Daarnaast kan knipperende verlichting of het verminderen van verlichting in een windpark (niet op iedere turbine verlichting) het risico op aanvaringslachtoffers verkleinen.</p> <p>Tijdelijke hinder tijdens aanleg van windturbines als gevolg van onderwatergeluid, trillingen en vertroebeling dient zo veel als mogelijk beperkt of voorkomen te worden (bijvoorbeeld het uitsluiten van heien in gevoelige periodes voor zeezoogdieren).</p> <p>Windturbines dienen op voldoende afstand geplaatst te worden vanaf de kust om horizonvervuiling te beperken.</p> <p>Om de hinder voor recreatievaart te verminderen kan gekozen worden om veilige doorvaartcorridors door windparken te garanderen. Het vergroten van de manoeuvreerruimte voor zeeschepen langs scheepvaartroutes vergroot eveneens de verkeersvrijheid van de recreatievaart.</p> <p>Door het weren van scheepvaart en visserij binnen de windparken ontstaat een betere voedselbeschikbaarheid voor bodemfauna, vis en zeezoogdieren.</p> <p>Aanlandingspunten zoveel mogelijk concentreren in die gebieden waar ook een grote vraag naar energie is, buiten de kwetsbare natuurgebieden.</p>

Instrumenten	Belangrijke risico's en kansen	Aandachtspunten voor vervolg
Programma Energie-hoofdstructuur	<p>Zonneweides en/of windturbineparken leiden tot (ruimte)beperkingen voor (of verstoring van) andere gebruiksfuncties, zoals landbouw, natuur, landschap, water en wonen.</p>	<p>Voor de plaatsing van windturbines op land dient rekening te worden gehouden met beschermde natuurgebieden (bijvoorbeeld Natura 2000-gebieden) en belangrijke foerageergebieden en trekroutes van vogels en vleermuizen. Een andere mogelijkheid is het standstill-principe.</p>
Nationaal Programma Regionale Energie Strategie (RES)	<p>Belangrijke risico's van windturbines hangen onder andere samen met afname van biodiversiteit (met name voor trekvogels en vleermuizen) en aantasting van open landschappen. Ook zijn er risico's voor wonen en woonomgeving als gevolg van visuele verstoring, slagschaduw, en dergelijke. Voor zonnenvelden is er sprake van het risico op een verminderde bodembiodiversiteit. Dit hangt samen met het tegenhouden van regenwater en licht. Daarentegen kunnen zonneweides een geschikte biotoop vormen voor grondgebonden zoogdieren, amfibieën en foerageergebied voor vogels.</p> <p>Het verduurzamen van nieuwe bouwwerken en woningen brengt voor de biodiversiteit en soorten en habitats zowel kansen als risico's met zich mee. Risico's hangen samen met mogelijke afname van bijvoorbeeld nestgelegenheid voor gebouw bewonende vogels en verblijfplaatsen van vleermuizen als gevolg van de renovatie. Kansen kunnen worden gerelateerd aan een natuurlijker omgeving en natuurinclusief bouwen (bijvoorbeeld realisatie nestplaatsen en groen ten behoeve van biodiversiteit).</p>	<p>Bij de plaatsing van windturbines dient voldoende rekening gehouden te worden met de afstand tot woningen en bedrijven en/of dienen andere mitigerende maatregelen te worden getroffen.</p> <p>Door concentraties van windparken en zonneparken moeten meer waardevolle gebieden ten aanzien van landschap ontzien worden. Voor zonneparken moet de focus vooral liggen op het toepassen van de voorkeursvolgorde zon-PV. Dus in eerste instantie op bestaande daken.</p> <p>Gevolgen van grootschalige zonneparken op biodiversiteit zijn nog niet bekend en zouden nader onderzocht moeten worden.</p> <p>Natuurinclusief ontwerpen geeft de mogelijkheid om verblijfplaatsen en nestgelegenheden van gebouw bewonende soorten in te passen.</p>
Programma Nederland Circulair in 2050	<p>Er is extra ruimte nodig voor circulaire economie in haven- en industriegebieden. De groei van productie in de haven, en de intensivering van het grondgebruik van de haven, kunnen botsen met de ontwikkelings- en bouwplannen in de omgeving. Een duurzame, circulaire economie brengt risico's met zich mee voor de milieugezondheid (afname luchtkwaliteit, geluidhinder, veiligheidsrisico's).</p>	<p>Gezien de milieurisico's van circulaire economie dient er extra aandacht te zijn voor woningbouw-ontwikkeling in gebieden met veel productie-activiteiten (zoals haven- en industriegebieden en andere bedrijventerreinen).</p>
Programma Verstedelijking en Wonen	<p>Extra ruimtebeslag kan ten koste gaan van aanwezige natuurwaarden, landschappelijke waarden en recreatieve voorzieningen. Ook kan er druk ontstaan op het leefmilieu (geluidhinder en luchtkwaliteit) en nemen hittestress en wateroverlast mogelijk toe. Er zijn onder andere kansen voor werkgelegenheid, verdienvermogen en vestigingslocaties.</p>	<p>Natuurinclusief ontwerpen met daarbij voldoende groen en water om hittestress en wateroverlast te voorkomen.</p> <p>Er zijn kansen voor afname van emissie van broeikasgassen en een efficiënt energiesysteem doordat beter gebruik gemaakt kan worden van restwarmte.</p>
Ruimtelijke Strategie Datacenters	<p>Nieuwe datacenters moeten slim worden gelokaliseerd ten opzichte van zowel de potentiële energiegebruikers als de energie-infrastructuur, om enerzijds overschotten (warmte) en (anderzijds) tekorten (elektriciteit) via het netwerk te kunnen voorkomen.</p>	<p>Er zijn kansen voor afname van emissie van broeikasgassen en een efficiënt energiesysteem doordat beter gebruik gemaakt kan worden van restwarmte.</p>

Instrumenten	Belangrijke risico's en kansen	Aandachtspunten voor vervolg
Actieplan bevolkingsdaling (in relatie tot krimpen en anticipeergebieden)	<p>Er wordt ingezet op spreiding van recreatie. Hierdoor wordt ook in relatief stille en donkere gebieden (buiten de randstad) een toename van toerisme verwacht. Dit vormt een risico voor deze gebieden met betrekking tot stilte en duisternis. Aan de andere kant neemt door spreiding van toerisme de recreatiedruk (en daarmee de verstoring op natuurwaarden) af in bijvoorbeeld kustplaatsen ter hoogte van Natura 2000-gebieden.</p>	<p>Zet in op toerisme in gebieden waar momenteel sprake is van een bevolkingskrimpen en leegstand. Recreatie kan zorgen voor een economische kwaliteitsimpuls.</p> <p>Bij spreiding van recreatie dient rekening gehouden te worden met de ligging van beschermde natuurgebieden en waardevolle stille en/of donkere gebieden. In gebieden zoals het IJsselmeergebied en de Veluwe is in de huidige situatie al sprake van knelpunten op het gebied van verstoring als gevolg van recreatie.</p>
Programma Verstedelijking en Wonen	<p>Een compacte stad vraagt ruimte voor wonen, werken, bereikbaarheid, groen, water en duurzame transitie.</p>	<p>Aanbevolen wordt om voorafgaand aan verdichting in stedelijk gebied een zorgvuldige afweging te maken om na te gaan of verdichting wel mogelijk/wenselijk is gezien de mogelijke negatieve effecten op de gezondheid van mensen. Breng zo nodig maatregelen in beeld die nodig zijn om te zorgen voor voldoende gezonde woon-, werk- en leefomstandigheden. Door vooraf te starten met het in beeld brengen van de specifieke omgevingskwaliteiten (alvorens over te gaan op de uitwerking van verstedelijkingslocaties) kunnen negatieve effecten van compacte verstedelijking mogelijk worden tegengegaan.</p>
Woondeals met spanningsregio's met verstedelijkingsafspraken	<p>Compactere verstedelijking (waarbij wonen en werken meer wordt gemengd) brengt risico's met zich mee indien over de grenzen van verdichting wordt heengegaan. Dit kan ten koste gaan van de kwaliteit van de openbare ruimte. Er is minder ruimte voor groen en waterberging met hittestress en wateroverlast als gevolg. Ook ontstaan er meer verplaatsingen in een klein gebied met mogelijke knelpunten in bereikbaarheid en milieu (lucht, geluid, geur, omgevingskwaliteit). Tot slot brengt een compacte stad ook risico's voor sociale samenhang en inclusiviteit met zich mee: een grotere vraag in de binnensteden zorgt voor hogere prijzen van woningen (met kans op sociale segregatie).</p>	<p>Het mengen van woon- en werkfuncties in stedelijk gebied brengt risico's met zich mee voor milieu. Lang niet alle bestaande en nieuwe werkfuncties zijn immers 'schoon' of 'veilig'. Mogelijk zijn maatregelen nodig om de omgevingskwaliteit in het algemeen en de milieukwaliteit in het bijzonder te kunnen waarborgen. Zonder dergelijke maatregelen zijn dergelijke herontwikkelingen niet altijd haalbaar en/of wenselijk.</p> <p>Natuurinclusief werken moet de norm zijn bij planvorming en nieuwe ontwikkelingen. De biodiversiteit moet per saldo versterkt worden. Dit moet verder gaan dan wettelijk compenseren van wat verloren gaat. Hierbij moet ook rekening gehouden worden met voldoende groen en water om hittestress en wateroverlast te voorkomen.</p>
Bereikbaarheidsprogramma's voor drie Metropoolregio's		<p>Wanneer er sprake is van nog te ontwikkelen locaties zijn er kansen om de bereikbaarheid te verbeteren, bijvoorbeeld door multimodaliteit en multimodale knooppunten, waarbij ruimtelijk een bundeling van functies tot stand komt.</p>

Instrumenten	Belangrijke risico's en kansen	Aandachtspunten voor vervolg
<p>Programma Natuur</p> <p>Realisatieplan Visie Landbouw, Natuur en Voedsel</p> <p>IBP Vitaal Platteland</p>	<p>Een verhoging van het waterpeil in het veenweidegebied biedt kansen om veenoxidatie te beperken en daarmee de CO₂-uitstoot te verminderen. Bij het in stand houden of verlagen van het huidige waterpeil zal een toename van de bodemdaling en CO₂-uitstoot plaatsvinden.</p> <p>Bij verhoging van het waterpeil krijgen kenmerkende natuurwaarden in met name de veenweidegebieden meer ruimte voor natte natuur, waardoor biodiversiteit kan toenemen. Vernatting van een gebied kan ook zorgen voor licht negatieve effecten op grondgebonden (beschermde) diersoorten. De transformatie van het veenweidegebied biedt daarnaast ontwikkelingskansen voor het creëren van specifieke woon- en werkmilieus en andere economische sectoren. Aan de andere kant is er sprake van risico's voor de landbouwsector als gevolg van het opzetten van het waterpeil. Dit kan ten koste gaan van werkgelegenheid, verdienvermogen en vestigingslocaties landbouw.</p> <p>Transitie kringlooplandbouw: duurzamer gebruik van de bodem en het watersysteem alsmede inzet op natuurinclusief geneert kansen voor biodiversiteit en verbondenheid van natuurgebieden. Er is sprake van een afname van het gebruik van dierlijke mest, kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen.</p> <p>De transformatie naar kringlooplandbouw geeft risico's voor de werkgelegenheid en het verdienvermogen.</p>	<p>Binnen de veenweidegebieden ligt een groot aantal Natura 2000-gebieden die vaak ook knelpunten ondervinden van een niet optimale waterhuishouding. Mogelijk liggen hier kansen om ook een belangrijke verbeterslag te maken in het herstel van de natuurlijke systemen. Verhoging van het waterpeil ten behoeve van de ambities om de bodemdaling en de CO₂-uitstoot te verminderen en de natuurlijke kenmerken van de Natura 2000-gebieden kunnen met elkaar conflicteren. Dit kan mogelijk leiden tot de noodzaak om bestaande Natura 2000-doelen bij te stellen en deze passend te maken bij de maatregelen die getroffen moeten worden in het veenweidegebied. Hierbij valt te denken aan meer grootschalige moerasgebieden en open water.</p> <p>De biodiversiteit in de landbouwgebieden kent nog steeds een negatieve trend als gevolg van het jarenlange intensieve gebruik van deze gebieden. Hier is een grote winst te halen door bij de nieuwe ontwikkelingen ook een natuurinclusieve aanpak te hanteren. Telkens moet de vraag gesteld worden op welke wijze de biodiversiteit verbeterd kan worden. Dit moet structureel een onderdeel zijn van de landbouwtransitie.</p> <p>Kringlooplandbouw heeft bij gelijkblijvende waarde meer ruimte nodig. De vraag is of die extra ruimte er is. Er is hierdoor een risico op afname van productie en daarmee afname van werkgelegenheid en verdienvermogen. Nieuwe verdienmodellen vormen daarom een aandachtspunt.</p> <p>Als beleidskeuzes schadelijke effecten hebben op de leefomgeving, dan wordt nagegaan of er voldoende maatregelen zijn getroffen om die schadelijke effecten op de leefomgeving weg te nemen. Op de beleidsterreinen natuur en landbouw liggen de bevoegdheden om natuurbeleid vorm te geven of om de milieukwaliteit in zwaarbelaste gebieden te verbeteren, meestal op decentraal niveau. Vaak zijn hiervoor gebiedsprocessen georganiseerd, onder regie van de provincie. In veel gevallen is het Rijk nauw betrokken bij deze gebiedsprocessen (bijvoorbeeld het IBP Vitaal Platteland). Deze aanpak met accent op decentraal niveau is gebaseerd op de sturingsfilosofie dat dergelijke maatregelen voor verbetering van natuur en milieukwaliteit maatwerk vergen en betrokkenheid van alle actoren in het gebied belangrijk is om tot gedragen oplossingen te komen.</p>

Colofon

Dit is een uitgave van

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Tekst

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Ministerie van Defensie

Ministerie van Economische Zaken

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Ministerie van Financiën

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Cartografie en beeldselectie

Vereniging Deltametropool

Vormgeving

VormVijf, Den Haag

Fotografie

Iris van der Broek (p. 6)

Rob Poelenjee (p. 26)

Kick Smeets (p. 36)

Rick Bekker Fotografie (p. 42)

Overige afbeeldingen

PosadMaxwan strategy x design (p. 11, 15, 19, 24)

VormVijf (p. 29, 30, 33, 37, 125)

nationale omgevingsvisie

Duurzaam perspectief voor onze leefomgeving

Dit is een uitgave van het

**Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties**

Postbus 20011 | 2500 EA Den Haag
T 070 426 64 26 (tussen 7.30 en 17.30 uur bereikbaar)

September 2020

Nationale Omgevingsvisie

Uitwerking
2021-2024